

RÉGI KÖNYVES ABC

**A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRÁNAK KÖZLEMÉNYEI**

**PUBLICATIONES BIBLIOTHECAE
ACADEMIAE SCIENTIARUM HUNGARICAE**

38(113)
ÚJ SOROZAT

**SOROZATSZERKESZTŐ:
GAÁLNÉ KALYDY DÓRA**

VARGA ANDRÁS

RÉGI KÖNYVES ABC

Budapest • 2018

Készült a Nemzeti Kulturális Alap támogatásával

ISBN 978-963-7451-35-5

ISBN 978-963-7451-36-2 (pdf)

ISSN 0133-8862

DOI 10.14755/MTAKIK.KOZL.2018

Felelős kiadó: az MTA Könyvtár és Információs Központ főigazgatója

Megjelenés: 2018

Tipográfia és tördelés: Vas Viktória

Nyomta az Alföldi Nyomda Zrt., 4027 Debrecen, Böszörményi út 6.

Felelős vezető: György Géza vezérigazgató

Tartalom

1. A régi könyv fogalma	5
2. Formai feltárás: az egy egységben megjelent kiadványok leírása	11
2.1 Általános előírások	11
2.2 Besorolási adatok	23
2.3 Cím és a szerzőségi közlés	35
2.4 Kiadás	53
2.5 Megjelenés	59
2.6 Fizikai jellemzők	74
2.7 Sorozat	91
2.8 Megjegyzések	98
2.8.1. Megjegyzések a referenciákról	98
2.8.2. Megjegyzések a kézirásos bejegyzésről és a tulajdonosi jegyről	107
2.8.3. Megjegyzések a kolligátumról	115
2.8.4. Megjegyzések a példánnyal kapcsolatos eseményekről, a példány kötéséről és állapotáról	120
2.8.5. Megjegyzések a téziszüzetekről	130
2.9 Szabványos azonosító	134
3. Formai feltárás: a több egységben megjelent kiadványok leírása	140
4. Tartalmi feltárás	142
5. Példatár	160
6. Függelék	164
6.1 Magyarországi nyomdák, kiadók és könyvkereskedők 1801–1850	164
6.2. Latin helynevek a latin nyelvű címlapok fordításához	172
6.3. Latin keresztnévek a latin nyelvű címlapok fordításához	175
6.4 Latin rövidítések a latin nyelvű címlapok fordításához	177
6.5 Latin-magyar szótár a latin nyelvű címlapok fordításához	184
7. Jegyzetek	203

1. A régi könyv fogalma

Ezzel a kiadvánnyal a régi könyvek USMARC szabványt követő bibliográfiai feldolgozásában kívánunk gyakorlati segítséget nyújtani, elsősorban azon könyvtárak számára, amelyek a Magyar Országos Közös Katalógus (MOKKA) alapjául szolgáló Corvina integrált könyvtári rendszert használják. A hangsúly a gyakorlati segítségen van, ezért bár minden lényeges pontban reprodukáltuk a régi könyvek leírásának Magyarországon elfogadott szabványát,¹ a fő cél a formai előírások tartalmi kiegészítése, könyvtörténeti háttérük megvilágítása és szemléletes példákkal való illusztrálása volt. Könyvünkben Borsa Gedeon és mások útmutató írásai mellett a nemzetközi és magyarországi régikönyv-kutatás számos adatát gyűjtöttük össze úgy, hogy az itt-ott szétszórta és különféle összefüggésekben előforduló információkat megpróbáltuk történeti és módszertani perspektívába rendezni. Távlabbi célunk pedig az volt, hogy ezt a kézikönyvet – amely úgy viszonyul a régi könyvek bibliográfiai leírásának szabványához, mint a törvényt magyarázat a törvényhez – a könyvtárszakos hallgatók mellett a könyvgyűjtők és az antikváriusok, s egyáltalán a régi korok művelődéstörténete iránt fogékony olvasók is haszonnal forgathassák.

Ehhez persze nem árt tisztázni, hogy mit is értünk a vizsgálatunk tárgyán, azaz mit nevezünk régi könyvnek. Máris helyesbíteniünk kell, ugyanis nem könyvekkel, hanem nyomtatványokkal fogunk foglalkozni, azaz olyan dokumentumokkal, amelyek legalább egy sornyi öntött betűvel készült szöveget tartalmaznak. Ezzel a definícióval tehát kizárjuk a csak képeket tartalmazó kiadványokat, például a nyomtatott szöveget nem tartalmazó metszet-, kotta- vagy térképgyűjteményeket. Más okból, de le kell mondanunk a különféle adminisztratív célokra készült űrlapokról, igazolásokról, engedélyekről, nyomtatásban is kiadott periratokról stb., tehát azokról a dokumentumokról, amelyeket hivatali ügyintézésre használtak. S bár a gyakorlatban amúgy is ritkán fordulnak elő, de figyelmen kívül hagyjuk majd a régi használati nyomtatványokat, azaz a meghívókat, névjegyeket, gyászjelentéseket, árucímkéket és más praktikus kiadványokat is.²

A fogalompár másik tagja, a „rég” kifejezés is magyarázatra szorul. A könyvtörténeti kutatás a régi könyvek első nagyobb korszakhatárát 1500. december 31-ével bezárólag húzta meg. A Gutenberg fellépésétől a 15. század végéig eltelt fél évszázadban megjelent kiadványokat ősnymtatványoknak (latinul *incunabulum*oknak) nevezte el és a több mint egy évszázaddal ezelőtt megindított *Gesamtkatalog der Wiegendrucke* című bibliográfiával kísérletet tett arra, hogy a mintegy 30 000 ősnymtatvány körülbelül félmillió példányát egy majdani adatbázisban a teljesség igényével regisztrálja. A legtöbb ősnymtatvány ma a müncheni Bayerische Staatsbibliothekban, Magyarországon pedig az Országos Széchényi Könyvtárban, a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárában és az Eötvös Loránd

Tudományegyetem Egyetemi Könyvtárában található. A hazai közkönyvtárakban őrzött ősnymtatványok katalógusa 3579 mű 7101 példányát tartalmazza.

A 20. század második felétől a figyelem inkább az 1500-tól 1600. december 31-ig megjelent kiadványokra, az úgynevezett antikvákra irányult. A világ több ezer gyűjteményében legalább tízszer annyi 16. századi dokumentummal kell számolnunk, mint ahány ősnymtatvány keletkezett a 15. században. Átfogó bibliográfiai leírásukra *Index Aureliensis* címmel 1962-ben indítottak sorozatot. A vállalkozás nagyságára jellemző, hogy bár azóta számos könyvtár közreadta 16. századi könyveinek jegyzékét, az antikvák nemzetközi katalógusa fél évszázad elteltével is csak valahol az F betűnél tart. Magyarországon többek közt az Országos Széchényi Könyvtár, a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár, a Székesfehérvári Püspöki Könyvtár, a Szombathelyi Egyházmegyei Könyvtár vagy a Szegedi Tudományegyetem Egyetemi Könyvtárának antikvakatalógusa készült el.

Ahogy egyes bibliográfusok az ősnymtatványok felső időbeli határát – a mára elfogadott 1501 helyett – 1536, 1540 vagy 1550 körül állapították meg, úgy az antikvák, pontosabban a régi könyvek záróévet is sokan 1600-nál későbbre, az angolok például 1640-re, a korai magyar könyvtörténeti kutatók pedig 1711-re helyezték. Ez esetben Szabó Károly, az első magyar tudományos igényű retrospektív bibliográfia szerzője történelmi dátummal, mégpedig a szatmári béke évével (más felfogás szerint az első magyar irodalomtörténeti mű, Czvittinger Dávid *Specimen* című műve megjelenésével) zárta le a régi magyar könyvek korszakát. Választásával elismerte, hogy bármilyen korszakhatár csak önkényes lehet, hiszen amíg Európában korán megindult a tudományos forradalom, addig a három részre szakadt Magyarországon a kulturális és ipari fejlődés megtorpant, s a könyvnyomtatás társadalmi és technikai jellemzői hosszú évtizedekre konzerválódtak. Jól látta a korszakolás nehézségeit Trócsányi Zoltán is, amikor megállapította: „Ez az évszám természetesen nem jelenti azt, hogy 1711 után nem jelent volna meg olyan könyv, amely a régi magyar nyomtatványok jellemző tulajdonságaival rendelkezik, akár tartalmi, akár technikai szempontból. Sőt, a XVIII. sz. nyomtatványai külső kiállítás tekintetében a laikust megtévesztően tükrözik vissza a régi magyar nyomtatványokat, különösen, ha évszám nélkül jelentek meg. A régi magyar nyomtatványoknak volt egy típusa, amely megmaradt kb. Révai fellépéséig, a XVIII. sz. nyolcvanas éveiiig”.³ Jellemző, hogy Gulyás Pál kevés példányszámban megjelent, de nagyhatású könyvtörténeti összefoglalóját már az

1770-es évekig terjesztette ki.⁴ Szabó Károly *Régi Magyar Könyvtár* című alapvető bibliográfiája azonban még csak a 1711-ig tartalmazta a Magyarországon megjelent magyar és idegen nyelvű, illetve a külföldön megjelent idegen nyelvű, de magyar szerzőtől született nyomtatványok jegyzékét.

A századhatárokon alapuló korszakolás alapján toltta ki a hazai (és a nemzetközi) könyvészet előbb 1701-ig, majd 1801-ig a régi könyvek felső időhatárát. Például a *Régi Magyarországi Nyomtatványok előkészítő* kutatásaiba eleinte az 1711-ig,⁵ majd az 1701-ig, végül az 1801-ig megjelent kiadványokat vonták be: „Miután a régi nyomtatványok felső időhatára ma már egyértelműen az 1800. év végével nyert kijelölést, így logikus, ha most Angliában a 18. századi nyomtatványok számbavételét végzik, ahol a retrospektív nemzeti bibliográfia az ezt megelőző korszakokra vonatkozólag már rendelkezésre áll. De a magyar szempontból közelebbi és így nagyobb nyomtérket adó, régebbi cseh és lengyel bibliográfiai irodalom is az 1800. esztendővel zárta gyűjtését. Mindezek után érthető, ha a retrospektív magyar nemzeti bibliográfia újabb feldolgozása is az 1711. év helyett az 1800. évvel zárja vállalkozását”.⁶ Ezt az utat választotta az újabb magyar nyomdászati- és olvasástörténeti irodalom,⁷ és ennek a korszakolásnak a jegyében jelentek meg a Petrik-féle bibliográfia kiegészítő kötetei is. A nemzetközi projektek némelyike pedig ennél is később, például a CERL Thesaurus néven ismert katalógus 1830 körül jelölte ki a kézműipari nyomtatás felső időbeli határát.⁸

Ami pedig napjaink könyvtörténeti felfogását illeti, a muzeális könyvtári dokumentumok kezelésével és nyilvántartásával kapcsolatos 22/2005 (VII. 18.) NKÖM rendelet még tágabban értelmezte a régi nyomtatványok korszakát, hiszen a muzeális dokumentumok körébe sorolta

- a) az 1701 előtt megjelent könyvtári dokumentumokat,
- b) az 1851 előtt Magyarországon megjelent könyvtári dokumentumokat, és
- c) az 1851 előtt külföldön megjelent hungarikumokat is.

Ennek részben az a magyarázata, hogy Magyarországon a modern kapitalista könyvtermelés technikai és társadalmi alapjai csak a 19. század közepére szilárdultak meg, és egészen az 1848-as szabadságharcig számos nyomdahelyen – különösen a vidéken – még a hagyományos kézműipari módszerekkel nyomtatták a könyveket.

Vajon hány ilyen muzeális nyomtatvány található könyvtárainkban? A 18. század kezdetéig külföldön megjelent és Magyarországon őrzött kiadványok számát még megbecsülni sem merjük. Azt tudjuk, hogy Szabó Károly 4245 szám alatt írta le az 1712 előtti magyarországi és magyar vonatkozású nyomtatványokat, jöllehet ma már csak a 17. századi RMNy-tételek száma ötezerre tehető. Ehhez járul az 1712–1800 között készült 25 000 nyomtatvány, ez utóbbi körülbelül 120 000 példányban.⁹ S ha elfogadjuk azt a megállapítást, hogy a hazai kiadványok tételszáma évszázadonként nagyjából az ötszörösére emelkedik,¹⁰ akkor a 19. század közepéig körülbelül 60 000 új nyomtatvány legalább egymillió példányával kell számolni.

Ami pedig a külföldi, de magyar vonatkozású nyomdatermékeket illeti, az Országos Széchényi Könyvtár munkacsoportjának hungarikum-ajánlásához kell folyamodnunk, persze kellő rugalmassággal, hiszen kidolgozása idején még más korszakhatárok voltak érvényben.¹¹ Ennek lényege, hogy a nemzeti vonatkozásnak négy alapvető kategóriája ismert: a nyelvi, a területi, a személyi-intézményi és a tartalmi hungarikum. A nemzeti vonatkozások azonban nem fogalmazhatók meg minden korszakra egységes módon, hiszen a történelmi-társadalmi változások mindig új szempontokkal módosították az addig érvényesnek tekinthető elveket. Ezért négy korszak megkülönböztetése látszott szükségesnek, mégpedig a kezdetektől 1800-ig, az 1801-től 1918-ig, az 1919-től 1944-ig és az 1945-től napjainkig terjedő korszaké. A periodizálás azért lényeges, mert a hungarikum fogalmát az egyes kategóriákban – a dokumentumok számának növekedése arányában – korszakonként, sőt egy-egy korszakon belül is egyre szűkíteni kell.

1. Nyelvi hungarikum minden olyan kiadvány, amelynek teljes terjedelmén magyar nyelvű szöveg is végigvonul (például szótárak), vagy jelentős önálló magyar szövegrészt is tartalmaz. Jelentős szövegrésznek számít 1700-ig a teljes mondat, 1701-től 1800-ig az egy önálló bekezdésnyi szöveg, 1801-től 1918-ig legalább egy teljes magyar nyelvű közlemény, irodalmi alkotás stb.
2. Területi hungarikum minden olyan kiadvány, amely teljes egészében vagy részben Magyarország területén jött létre, itt nyomtatták vagy magyarországi kiadó adta ki. Magyarország területén a mindenkori magyar állam területét kell érteni.

3. Személyi-intézményi hungarikum minden olyan kiadvány,
  - a. amelynek szellemi létrehozásában (szerző, fordító, illusztrátor stb.) – teljes egészében vagy részben – Magyarországon született, vagy az alkotás idején itt megtelepedett személy vett részt. 1850-ig magyarnak tekinthetjük mindazokat, akik Magyarországon születtek. Külföldi születésű szerzők magyarországi tartózkodása alatt keletkezett művei akkor számítnak hungarikumnak, ha a szerző a magyar kulturális életben alkotásai révén szerephez jutott, ha a műve a magyarországi tartózkodással kapcsolatos, illetve ha a szerző magyarországi funkcióját, alkalmazását a címlapon vagy az előszóban közli. A magyar szerző megállapítására lásd még →*Besorolási adatok*.
  - b. amelynek szellemi létrehozásában Magyarországon tevékenykedett, vagy magyar vonatkozásban illetékes testület vett részt. Jellegzetes példái az állami, egyházi testületek jogi rendelkezései, név- és címtárai stb.
  - c. amely részben vagy egészében magyarországi jogi vagy természetes személy számára készült. 1800-ig példa erre a nyomtatott ajánlás, 1801-től 1918-ig csak abban az esetben, ha a nyomtatott ajánlás magyar írónak, tudósnek szentelt ünnepi kiadványból, emlékkönyvből stb. való. Hungarikum továbbá a magyar személyekhez, testületekhez címzett levelek és a magyarországi használatra szánt tankönyvek, imakönyvek stb.
  - d. amelynek fizikai létrejöttében magyarországi személy (nyomdász, könyvkötő stb.) vett részt.
  - e. amely magyarországi személy vagy testület tulajdonából származik.
4. Tartalmi hungarikum minden olyan kiadvány,
  - a. amelynek tárgya a magyar nyelv, vagy amely egészében vagy legalább egy önálló részében (szöveg, kép, térkép stb.) Magyarországgal foglalkozik. Az új információkat nem közlő kompilációkat (enciklopédiák, életrajzgyűjtemények, térképgyűjtemények), vagy a magyarságot csak összefoglalóan érintő feldolgozásokat (például Csehország története) figyelmen kívül kell hagyni.
  - b. amely legalább egy önálló részében magyarországi személyeket, testületeket ábrázol. A jelentős önálló rész kritériuma 1800-ig egyetlen leírás, ismertetés, vagy egyetlen – a mű szempontjából jelentős – szereplő, 1801–1918 között legalább a mű 5 %-át érintő magyar vonatkozás, vagy a magyarsággal is kapcsolatos korabeli tudományos munka (őshaza, Attila és a hunok, Drakula legenda stb.).

A különböző hungarikum-meghatározások az újonnan bevezetett 1850-es záróévvél is jól alkalmazhatók, s talán csak a nyelvi hungarikumok definícióját – hogy tudniillik az 1800–1918 közötti időszakra vonatkozóan az a kiadvány tekintendő nyelvi hungarikumnak, amely legalább egy teljes magyar nyelvű közleményt, irodalmi alkotást stb. tartalmaz – kell a muzeális dokumentumok feldolgozójának finomítania, differenciálnia. Nyilvánvaló ugyanis, hogy a korszak elejére más nyelvi kritériumok érvényesek, mint például az első világháború évtizedére.

Útmutatónk tehát a muzeális könyvtári dokumentumok elemzéséhez és feldolgozásához nyújt segítséget. A bibliográfiai leírás adatcsoportjainak sorrendjét követi, és előbb az ISBD/A hazai adaptációjának tekinthető KSZ/6 vonatkozó szabályait közli, majd ezeket magyarázatokkal, értelmezésekkel, irodalmi és gyakorlati példákkal egészíti ki. Használata természetesen nem váltja ki a hatályos szabványok és szabályzatok ismeretét.¹² A függelékben található név- és szótárak a különböző címlapelemek értelmezését segítik.

2. Formai feltárás: az egy egységben megjelent kiadványok leírása

2.1 Általános előírások

1. A leírás tárgya és szerkezete

1.1 A alábbiakban a muzeális könyvtári dokumentumok kezelésével és nyilvántartásával kapcsolatos 22/2005. (VII. 18.) NKÖM rendelet 1. § (2) c), d), e) pontjában meghatározott dokumentumok leírásával foglalkozunk. Ide tartoznak tehát az 1701 előtt megjelent könyvtári dokumentumok, az 1851 előtt Magyarországon megjelent könyvtári dokumentumok, illetve az 1851 előtt külföldön megjelent hungarikumok. Lásd még →*A régi könyv fogalma*.

1.2 A leírás szabályait a *Bibliográfiai leírás. Régi nyomtatványok (KSZ/6)* című szabvány (a jóváhagyás időpontja: 2009) figyelembe vételével közöljük.¹³

1.3 A több kötetből álló kiadványok leírását többlépcsős szerkezetben tárgyaljuk. Lásd →*Formai feltárás: a több egységben megjelent kiadványok leírása*.

2. A leírás adatszoportjai

2.1 A leírás számára kötelező adatelemeket nagybetűs írásmóddal, a feltételektől függően leírandó adatelemeket dőlt betűs írásmóddal jelöljük.

3. Az egy egységben megjelent kiadványok leírásának adatszoportjai és adatelemei:

3.1 1. adatszoport: →*Cím és a szerzőségi közlés*

3.1.1. FŐCÍM

3.1.2. Párhuzamos cím

3.1.3. Alcím

3.1.4. Párhuzamos alcím

3.1.5. SZERZŐSÉGI KÖZLÉS

3.2 2. adatszoport: →*Kiadás*

3.2.1. KIADÁSJELZÉS

3.2.2. Az adott kiadásra vonatkozó szerzőségi közlés

3.2.3. Kiegészítő kiadásjelzés

3.3 3. adatszoport: nem használatos

3.4 4. adatcsoport: →*Megjelenés*

3.4.1. A MEGJELENÉS HELYE

3.4.2. A KIADÓ NEVE

3.4.3. A MEGJELENÉS IDEJE

3.4.4. A nyomda helye

3.4.5. A nyomda neve

3.4.6. *A nyomtatás ideje*

3.5 5. adatcsoport: →*Fizikai jellemzők*

3.5.1. TERJEDELEM

3.5.2. ILLUSZTRÁCIÓ

3.5.3. MÉRET

3.5.4. MELLÉKLET

3.6 6. adatcsoport: →*Sorozat*

3.6.1. A SOROZAT FŐCÍME

3.6.2. *A sorozat párhuzamos címe*

3.6.3. *A sorozat alcíme*

3.6.4. *A sorozatra vonatkozó szerzőségi közlés*

3.6.5. A SOROZATI SZÁM

3.6.6. AZ ALSOROZAT MEGJELÖLÉSE ÉS/VAGY CÍME

3.6.7. *Az alsorozat párhuzamos címe*

3.6.8. *Az alsorozat alcíme*

3.6.9. *Az alsorozatra vonatkozó szerzőségi közlés*

3.6.10. ALSOROZATI SZÁM

3.7 7. adatcsoport: →*Megjegyzések*

3.8 8. adatcsoport: →*Szabványos azonosító*

4. A több egységben megjelent kiadványok többlépcsős leírásának adatcsoportjai és adatelemei

4.1 A kiadvány egészére vonatkozó adatok:

4.2 1. adatcsoport: → *Cím és a szerzőségi közlés*

4.2.1. FŐCÍM

4.2.2. Párhuzamos cím

4.2.3. Alcím

4.2.4. Párhuzamos alcím

4.2.5. KÖZÖS SZERZŐSÉGI KÖZLÉS

4.3 2. adatcsoport: → *Kiadás*

4.3.1. KIADÁSJELZÉS

4.3.2. Az adott kiadásra vonatkozó szerzőségi közlés

4.3.3. Kiegészítő kiadásjelzés

4.4 3. adatcsoport: nem használatos

4.5 4. adatcsoport: → *Megjelenés*

4.1.1. A MEGJELENÉS HELYE

4.1.2. A KIADÓ NEVE

4.1.3. A TÖBBKÖTETES KIADVÁNY MEGJELENÉSÉNEK
IDEJE VAGY IDŐTARTAMA

4.1.4. A nyomda helye

4.1.5. A nyomda neve

4.1.6. *A nyomtatás ideje*

4.6 5. adatcsoport: → *Fizikai jellemzők*

4.6.1. A KÖTETEK SZÁMA

4.6.2. MÉRET

4.7 6. adatcsoport: → *Sorozat*

4.7.1. A SOROZAT FŐCÍME

4.7.2. *A sorozat párhuzamos címe*

4.7.3. *A sorozat alcíme*

4.7.4. *A sorozatra vonatkozó szerzőségi közlés*

4.7.5. A SOROZATI SZÁM

4.7.6. AZ ALSOROZAT MEGJELÖLÉSE ÉS/VAGY CÍME

4.7.7. *Az alorozat párhuzamos címe*

4.7.8. *Az alorozat alcíme*

4.7.9. *Az alorozatra vonatkozó szerzőségi közlés*

4.7.10. ALSOROZATI SZÁM

4.8 7. adatcsoport: →*Megjegyzések*

4.9 8. adatcsoport: →*Szabványos azonosító*

4.9.1. Nem alkalmazható

4.10 A kiadvány önálló egységére (kötetére) vonatkozó adatok:

4.11 1. adatcsoport: →*Cím és a szerzőségi közlés*

4.11.1. KÖTETJELZÉS ÉS/VAGY KÖTETCÍM

4.11.2. *A kötet párhuzamos címe*

4.11.3. *A kötet alcíme*

4.11.4. *A kötet párhuzamos alcíme*

4.11.5. A KÖTETRE VONATKOZÓ SZERZŐSÉGI KÖZLÉS

4.12 2. adatcsoport: →*Kiadás*

4.12.1. *A kötet kiadásjelzése*

4.12.2. *A kötet kiadására vonatkozó szerzőségi közlés*

4.12.3. *A kötet kiegészítő kiadásjelzése*

4.13 3. adatcsoport: nem használatos

4.14 4. adatcsoport: →*Megjelenés*

4.14.1. *A kötet megjelenésének helye*

4.14.2. *A kötet kiadójának neve*

4.14.3. A KÖTET MEGJELENÉSÉNEK IDEJE

4.14.4. A nyomda helye

4.14.5. A nyomda neve

- 4.15 5. adatcsoport: →*Fizikai jellemzők*
- 4.15.1. A KÖTET TERJEDELME
  - 4.15.2. ILLUSZTRÁCIÓ
  - 4.15.3. *A kötet mérete*
  - 4.15.4. MELLÉKLET
- 4.16 6. adatcsoport: →*Sorozat* (kötetadatok)
- 4.16.1. *A sorozat főcíme*
  - 4.16.2. *A sorozat párhuzamos címe*
  - 4.16.3. *A sorozat alcíme*
  - 4.16.4. *A sorozatra vonatkozó szerzőségi közlés*
  - 4.16.5. *A kötet sorozati száma*
  - 4.16.6. *Az alsorozat megjelölése és/vagy címe*
  - 4.16.7. *Az alsorozat párhuzamos címe*
  - 4.16.8. *Az alsorozat alcíme*
  - 4.16.9. *Az alsorozatra vonatkozó szerzőségi közlés*
  - 4.16.10. *A kötet alsorozati száma*
- 4.17 7. adatcsoport: →*Megjegyzések*
- 4.18 8. adatcsoport: →*Szabványos azonosító*

5. Kötelező (egyezményes) jelek

- 5.1 Az adatelemeket megelőző vagy követő kötelező (egyezményes) jeleket – a vessző és a pont kivételével – megelőzi és követi a szóköz. A vesszőt és a pontot csak követi a szóköz, az egyéb írásjeleket (kérdőjel, felkiáltójel stb.) a szokásos szóközzel alkalmazzuk.
- 5.2 A különféle zárójelek egyetlen jelpárnak minősülnek, ezért az első zárójelet megelőzi, a másodikat követi a szóköz.
- 5.3 Az első adatcsoport kivételével minden adatcsoport első adatelemét megelőzi az adatcsoportokat elkülönítő jel, kivéve, ha az adatcsoportok új bekezdésben vagy tipográfiailag megkülönböztetve kezdődnek.

6. A leírás adatszoportjait elválasztó, illetve az adatelemeket megelőző kötelező (egyezményes) jelek

A leírás adatszoportja	A leírás adateleme	Kötelező (egyezményes) jel
1. Cím és a szerzőségi közlés	a közös címet követő alárendelt cím megjelölése	pont
	a közös címet követő alárendelt cím	pont
	párhuzamos cím	egyenlőségjel
	alcím és a párhuzamos címet követő párhuzamos alcím	kettőspont
	az alcímet követő párhuzamos alcím	egyenlőségjel
	összefoglaló cím nélküli kiadványokban az ugyanazon szerző művének címét követő cím	pontosvessző
	összefoglaló cím nélküli kiadványokban a más szerző művének címét vagy a szerzőségi közlést követő cím	pont
	több egységből álló kiadvány leírásában az egység megjelölését követő cím	pont
	első szerzőségi adat	dőlt vonal

A leírás adatcsoportja	A leírás adateleme	Kötelező (egyezményes) jel
	második és minden további szerzőségi adat	pontosvessző
	ugyanazon szerzőségi adatban felsorolt második és minden további szerzőségi adat	vessző
	a szerzőségi adatot követő párhuzamos szerzőségi adat	egyenlőségjel
2. Kiadás	párhuzamos kiadásjelzés	egyenlőségjel
	a kiadás első szerzőségi adata	dőlt vonal
	a kiadás második és minden további szerzőségi adata	pontosvessző
4. Megjelenés	a második és minden további megjelenési hely	pontosvessző
	az első és minden további kiadó neve	kettőspont
	a megjelenés ideje	vessző
	a nyomda adatai	kerek zárójel
	a nyomda neve	kettőspont
	a nyomtatás ideje	vessző
5. Fizikai jellemzők	illusztráció	kettőspont
	méret	pontosvessző
	melléklet	pluszjel
6. Sorozat	a sorozat adatai	kerek zárójel
	a sorozat párhuzamos címe	egyenlőségjel
	a sorozat alcíme	kettőspont

A leírás adatcsoportja	A leírás adateleme	Kötelező (egyezményes) jel
	a sorozat első szerzőségi adata	dőlt vonal
	a sorozat második és minden további szerzőségi adata	pontosvessző
	sorozati szám	pontosvessző
7. A többkötetes kiadvány önálló egysége	kötetcím	vessző
	párhuzamos cím	egyenlőségjel
	alcím	kettőspont
	a megjelenés ideje	pont, szóköz, gondolatjel
	fizikai jellemzők	pont, szóköz, gondolatjel

7. Kiegészítő információk

7.1 A szöveghagyást három ponttal (...), a rövidítést ponttal (.) (lásd még a →*Függelék* című fejezet *Latin rövidítések a latin nyelvű címlapok fordításához* című részét), a nem főforrásból származó adatokat, illetve az adatkiegészítéseket szögletes zárójellel [], a sajtóhibát szögletes zárójelbe tett felkiáltójellel [!] vagy [recte:] kifejezéssel kiegészített helyesbítéssel, a kétséges adatot szögletes zárójelbe tett kérdőjellel [?], a sormetszetet vesszővel (,) jelöljük.

8. Adatforrások

8.1 A leírás minden adatcsoportjának adatait bizonyos forrásokból vesszük át, kötelező fontossági sorrendben. Ha az adatok nem szerezhetők meg az első forrásból, akkor a második forráshoz fordulunk, ha a második forrásból sem érhetőek el, akkor a harmadikhoz stb. Gyakran az összes forrást – beleértve a külső forrásokat is – fel kell használni az adatok pontosságának vagy teljességének megállapításához.

8.2 Ha az adatot az előírt források több változatban tartalmazzák, a rangsorban legmagasabb szintű forrás közlését kell figyelembe venni.

8.3 A többkötetes kiadványok (lásd →*Formai feltárás: a több egységben megjelent kiadványok leírása*) esetében a kiadvány egészére vonatkozó közös adatokat az első kötet alapján kell közölni. Ha a leírás tárgya nem a teljes kiadvány, akkor az adatforrások rangsora: 1. az első kötet, 2. az elsőként megjelent kötet, 3. a kötetjelzés sorrendje szerinti első kötet.

8.4 A források rangsora:

8.4.1. a címlap vagy címloldal-helyettesítő

8.4.2. a címelőzések és a kolofón

8.4.3. a kiadvány többi része (előszó, bevezetés, szöveg, függelék, borító, gerinccím stb.)

8.4.4. külső források

8.5 A források rangsora adatcsoportonként:

A leírás adatcsoportja	Főforrás és rangsor
1. adatcsoport: Cím és szerzőségi közlés	címloldal vagy címloldal-helyettesítő
2. adatcsoport: Kiadás	címloldal vagy címloldal-helyettesítő, címelőzések, kolofón
4. adatcsoport: Megjelenés	címloldal vagy címloldal-helyettesítő, címelőzések, kolofón
5. adatcsoport: Fizikai jellemzők	a kiadvány egésze
6. adatcsoport: Sorozat	címloldal, címelőzések, kolofón
7. adatcsoport: Megjegyzések	a kiadvány bármely része
8. adatcsoport: Szabványos azonosító	a kiadvány meghatározott helyei

9. A leírás nyelve és írásrendszere

9.1 Az adatokat azon a nyelven és írásrendszerben kell leírni, ahogy a főforrásban szerepelnek. A nem latin betűs írásrendszerben szereplő adatok a megfelelő átírási szabvány szerint átírhatók.

- 9.2 A →*Fizikai jellemzők* és a →*Megjegyzések* adatszoport adatait a bibliográfia nyelvén közöljük.
- 9.3 A kiadványból vett szavak helyesírását változatlanul hagyjuk, az összevont betűket (ligatúrákat, például a ligált *ae*, *oe*, *ct* stb.) és a rövidítéseket (abbreviatúrákat) – az & és &c kivételével – feloldjuk. A betűk mai gyakorlattól eltérő alakját nem vesszük figyelembe, ha a mai helyesírás szempontjából nem okoz különbséget a használatuk. A sormetszeteket elhagyhatjuk, ha közlésük a kiadványváltozatok megkülönböztetéséhez nem szükséges.
- 9.4 A nagybetűk használatát a közölt adat nyelvének helyesírása határozza meg. A nagybetűs tipográfiai kiemeléseket kisbetűre írjuk át, de a kisbetűket nyelvtanilag indokolt esetben sem írjuk át nagybetűre. Az adatszoportok kezdő szavát – a →*Fizikai jellemzők* adatszoport kivételével – nagy kezdőbetűvel írjuk.
- 9.5 A kis és nagy *I*, *J*, *U* és *VV* betűket, illetve a szóvégi *ij* betűket – a nagybetűk tükrözésére vonatkozó szabályok figyelembe vételével – úgy írjuk le, ahogy a kiadványban található. A fraktúr *I*, *J*, *U*, *V* és *VV* nagybetűket az adott nyelv mai helyesírásának megfelelően tükrözzük: *Promptuarium morale super evangelia dominicalia totius anni ... authore Thomas Stapletono ... professore Louanij.*¹⁴
- 9.6 Az egymás fölé helyezett *o*, *u* és *e* betűs tipográfiai alakokat *ö*, *ü*, *ő*, *ű* betűkre, a vesszővel kiegészített *ö*, *ü* betűs tipográfiai alakokat *ő*, *ű* betűkre írjuk át. Ellenben a nem ligatúraként használt *oe*, *ue* betűk írásképet megtartjuk.
- 9.7 A nevek és szavak kezdőbetűs rövidítéseit és a kezdőbetűvé rövidült szavakat, betűszókat (akronímákat) nem választjuk el szóközzel, még akkor sem, ha a kiadványban így szerepelnek: *autore R.P. Melchiore Cornaeo; Ludovici Csapodi e S.I.; De matrimonii vinculo. Authore L.C.V.*¹⁵ A több betűs rövidítések szavaknak tekintendők, így szóközzel választjuk el a következő szótól vagy kezdőbetűs rövidítéstől: *in vsvm SS. Theol. auditorvm*. Ha több különböző betűszó áll egymás mellett, mindegyiket szóközzel választjuk el egymástól: *de doctissimis dominis AA. LL. & philosophiae magistris pro prima SS. Theologiae laurea candidatis*.

10. Rövidítések

Rövidítés	Nemzetközi kifejezés	Magyar kifejezés
ca.	circa	körülbelül
col.	columna	hasáb
cm		centiméter
[et al.]	et alii	és mások
[etc.]	et cetera	és a többi
fol.	folium	levél
ill.		illusztráció
mell.		melléklet
o (2°, 4°, etc.)		ívrét jelölése
p.	pagina	oldal
[s.a.]	sine anno	év nélkül
[s.l.]	sine loco	hely nélkül
[s.n.]	sine nomine	név (nyomda, kiadó stb.) nélkül
t.	tabula	tábla
t.fol.	tabulae folio	táblalap

11. A számok írásmódja

11.1 A számokat a kiadvány írásmódjának megfelelően arab vagy római számmal, illetve betűkkel kiírt számnévvel írjuk le. Mindig arab számokkal közöljük a számozatlan oldalak, lapok, táblák, illusztrációk stb. megállapított számát, a kötetek darabszámát és az ívméretet (lásd még →*Fizikai jellemzők*). A →*Megjelenés* adatcsoportban a főforrásban található római számokat szóközök nélkül írjuk le, és utána arab számmal, szögletes zárójelben megismételjük.

12. Sajtóhibák

12.1 A sajtóhibákat a leírásban tükrözni kell, de a téves adatokat a szögletes zárójelbe tett [recte:] kifejezéssel, kettősponttal és szóközzel kiegészítve helyesbíthetjük: [28], 452 [recte: 952] p.; *accedunt didactica dissrtatio* [recte: *dissertatio*]

13. Hiányok

13.1 Ha a bibliográfiai leírás alapjául szolgáló eszményi példány (lásd →*Kiadás*) nem áll rendelkezésre, tudomásul kell venni, hogy azok a leírások, amelyek figyelembe veszik a nyomtatás közben keletkezett változatokat, a speciális ajánlásokat, a kicserélt lapokat stb., nem feltétlenül érvényesek az adott kiadás minden példányára. Ha a leíráshoz csak csonka példány áll rendelkezésre, fel kell kutatni a kiadvány teljes példányának adatait (lásd →*Megjegyzések a referenciákról*). Ha ez nem lehetséges, a részletező szabályokat kell figyelembe venni.

2.2 Besorolási adatok

1. Besorolási adatok

- 1.1 A besorolási adat a bibliográfiai tétel rendezésére és keresésére szolgál. Ez lehet a dokumentum bármely adata: főcíme, sorozatcíme, megjelenési éve stb., de nem tekintjük besorolási adatnak azt az adatot, amely alapján a rendezésnek vagy a keresésnek nincs bibliográfiai értelme (például a fizikai jellemzők).
- 1.2 A besorolási adat szerepe abban áll, hogy valamely személlyel, testülettel, földrajzi területtel és címmel kapcsolatos kiadvány visszakereshetőségét a személyek, testületek, földrajzi területek nevének és a művek címének egységesített alakja szerint biztosítsa.
- 1.3 Az alábbiakban a besorolási adatok közül a személy- és testületi névvel foglalkozunk. A földrajzi terület nevét mint besorolási adatot a →*Tartalmi feltárás*, a művek címét pedig a →*Cím és a szerzőségi közlés*, a →*Sorozat* és a →*Formai feltárás: a több egységben megjelent kiadványok* című fejezet tárgyalja.

2. A személy- és testületi név

- 2.1 A személy- és testületi név a kiadványban foglalt mű szellemi vagy művészi tartalmáért, a kiadvány fizikai és üzletszerű kiadásáért vagy terjesztéséért, illetve valamely példányának tulajdonlásáért felelős személy vagy testület neve és az ezzel kapcsolatos kifejezések. A személy- és a testületi nevet a besorolási adatok adatsorozatjában írjuk le az alábbi hívójellel:

100	személynév	nem ismételhető
110	testületi név	nem ismételhető
700	további személynév	ismételhető
710	további testületi név	ismételhető

2.2 A személy- és testületi név forrása a kiadvány egésze és a kiadványon kívüli források. A személy- és testületi nevet, illetve annak számelemét zárójel nélkül, a személynévhez kapcsolódó titulust, dátumot és relációs kifejezést, illetve a testületi névhez kapcsolódó dátumot és relációs kifejezést kerek zárójelben () kell közölni.

2.3 Indikátorok (személynév):

első indikátor	0	keresztnév
	1	egy elemű családnév
	2	több elemű családnév
	3	családi név
második indikátor	#	nincs definiálva

2.4 Almezőazonosítók (személynév):

a	személynév	nem ismételhető
b	személynév számeleme	nem ismételhető
c	a névhez kapcsolódó titulusok, egyéb szavak	ismételhető
d	a névhez kapcsolódó dátumok	nem ismételhető
e	relációs kifejezés (a személynév és a katalogizáló mű kapcsolata)	ismételhető

2.5 Indikátorok (testületi név):

első indikátor	1	államhatalmi, államigazgatási szerv neve
	2	testület neve
második indikátor	#	nincs definiálva

2.6 Almezőazonosítók (testületi név):

a	a testületi vagy közigazgatási név	nem ismételhető
b	a testület alárendelt egysége	ismételhető
c	a rendezvény helye	nem ismételhető
d	a rendezvény megtartásának ideje	ismételhető
e	relációs kifejezés (a személynév és a katalogizáló mű kapcsolata)	ismételhető

2.7 Példák:

100	0#	\$aIstván\$c(Magyarország : király)\$bI.\$cSzent
100	0#	\$aPius\$c(pápa)\$bII.\$d(1405–1464)
100	1#	\$aPázmány Péter\$d(1570–1637)
100	1#	\$aLuther, Martin\$d(1483–1546)
100	2#	\$aSzenci Molnár Albert\$d(1574–1634)
100	2#	\$aPersius Flaccus, Aulus\$d(34–62)
100	3#	\$aRákóczi család
700	0#	\$aPaulus\$d(17. sz.)\$e(posszessor)
700	1#	\$aElzevier, Lodewijk\$d(1604–1670)\$d(nyomda)
700	2#	\$aTótfalusi Kis Miklós\$d(1650–1702)\$d(nyomda)

2.8 Főtételként írjuk le a mű szellemi vagy művészi alkotóját, a vizsgáztatót (praeses) vagy vizsgázót (respondens), a folyóirat vagy újság szerkesztőjét, a gyűjteményes munka íróját, a kommentár szerzőjét, illetve a törvények és rendeletek kibocsátóját. Melléktételként írjuk le a mű fordítóját, átdolgozóját vagy közreadóját, a vizsgáztatót (praeses) vagy vizsgázót (respondens), a kiadvány fizikai és üzletszerű kiadásáért, terjesztéséért felelős személyt vagy testületet, illetve a kiadvány valamely példányának tulajdonosát. A promóciós kiadványok szerzői adataira lásd a →*Megjegyzések* fejezet *Megjegyzések a tézisfüzetekről* című részét. A magyar bibliográfiai irodalom gyakorlatának megfelelően a 17. század végéig főtételként írjuk le a magyar nyelvre fordítókat, mivel – az eredeti művet sokszor átalakítva – jelentősen hozzájárultak a magyar irodalmi nyelv kialakításához. Ez alól csak a Biblia- és jogszabályfordítók alkotnak kivételt, mivel ezeknek a műveknek a fordítása teljes szöveghűséget kíván.¹⁶

2.9 Egynél több azonos funkciójú szerző közül a sorrendben elsőt kell főtételként szerepeltetni:

100	1#	\$aIuvenalis, Decimus Iunius
700	2#	\$aPersius Flaccus, Aulus

2.10 Az uralkodó által kibocsátott törvényeket, rendeleteket az uralkodó nevéen, a nem uralkodói néven kibocsátott rendeleteket az ország vagy önkormányzatú országrész nevéen, a helyhatósági és zsinati határozatokat pedig a helyhatóság (város) vagy a zsinati székhely nevéen kell felvenni:

100	0#	\$aJózsef\$c(Magyarország : király)\$bII.\$d(1741–1790)
110	2#	\$aTridenti zsinat\$d(1545–1563)

Az almezők szükségességéről (az első kivétellel) a katalogizáló intézmény dönt. Általában azokat az almezőket kell közölni, amelyek a szerző azonosításához elengedhetetlenül szükségesek.

A szerzőségi adatot egységesített névalakban közöljük akkor is, ha a dokumentumban másképp, hiányosan vagy egyáltalán nem szerepel. Az egységesített névalakra nézve a nemzeti bibliográfiák és katalógusok gyakorlata, a magyarországi szerzők névalakjára nézve a *Régi magyarországi szerzők I. A kezdetektől 1700-ig*,¹⁷ illetve az 1700 utáni szerzőkre a *Régi magyarországi szerzők*¹⁸ című kézikönyv névhasználatát az irányadó. A latin keresztnevek magyar fordítását *Latin keresztnevek a latin nyelvű címlapok fordításához* címmel a →*Függelékben* közöljük. A bibliográfiákban, katalógusokban, lexikonokban stb. nem ismert szerzőt a kiadványban szereplő névalakban írjuk le.

Közép-Kelet Európában a 18. század végéig, Európa többi részén a 15. századig, azaz a nemzeti társadalmak kialakulásának koráig élt egyes szerzők nemzeti hovatartozását gyakran nehéz megállapítani. Sokszor sem a kiadvány nyelve, sem a szerző származása, sem pedig a működésének színhelyeül szolgáló államterület nem jelent biztos támpontot, és ilyenkor a nemzeti bibliográfiák és katalógusok sem könnyítik meg a döntést.¹⁹ Magyarországon a 18. század végéig gyakran hiába keressük azt a nemzeti elkülönülésre való határozott törekvést, ami a 19. század első felére, a nemzeti öntudatra ébredés időszakára jellemző. Heltai Gáspár a kolozsvári szász közösség kiemelkedő képviselője volt, művei révén mégis a magyar irodalmi nyelv egyik megteremtője. Zrínyi Miklós – bár horvát nemzetiségűnek vallotta magát –, magyarul írt és érzelmileg szoros kapcsolatban állt a magyarsággal. De azt sem mondhatjuk, hogy a nemzeti irodalom azonos a nemzeti nyelvű irodalommal, hiszen például a latin, később a német és szláv nyelvű művek is szervesen beilleszkednek a magyar irodalomtörténet kereteibe. Janus Pannonius latin nyelvű költészetét nemcsak az egyetemes humanista poézis, hanem a magyarországi irodalom is magáénak tekinti. Beniczky Péter 17. századi magyar és szlovák nyelvű költészete egyaránt beletartozik mind a szlovák, mind a magyar irodalomtörténet folyamatába. A katalógizálási gyakorlat számára röviden összefoglalva: a soknemzetiségű Magyarországon 1850-ig magyarnak tekintjük azokat a személyeket, akik Magyarországon születtek és/vagy magyarnak vallották magukat és működésük legalább részben kapcsolatban állt magyarságukkal. Magyarnak számít az a személy is, akit történeti és művelődéstörténeti szakirodalmunk magyarként tart számon (például Zrínyi Miklós). A korszakhatárig magyarként írjuk le a Magyarországon (is) székhellyel rendelkező intézményeket,

amelyeknek működése legalább részben kapcsolatban állt magyarságukkal. Nevük egységesítésénél az esetleges nemzeti névalakot részesítjük előnyben. Ugyanakkor hungarus az a Magyarországon született személy is, aki külföldön telepedett le és tevékenységét is külföldön fejtette ki. A külföldön született, de Magyarországon megtelepedett személyek azonban életútjuknak csak ebben a szakaszában számítanak hungarusnak. A hungarus tehát szélesebb kategória a magyarnál.²⁰

Az 1850 előtti kiadványokban a szerzőségi adat különböző forrásból – a címoldalról vagy címoldal-helyettesítőről, a kiadvány más részéből és külső forrásból – származhat és különféle formában fordul elő. Magyar nyelvű címoldalakon a leggyakoribb a szerző nevéből és a tevékenységére utaló kifejezésből álló szerzőségi közlés:

245	10	\$aSzent Iras ramajara vonatott fel-keresztyen, avagy igaz vallas szines vallójanak proba-köve ... /\$cMellyet, rész szerint anglus authorokból, rész szerint maga elmélkedesiből, öszve szedegetvén, tiz prédikatiokban foglalva, az emberek lelkiállapottyának meg rostálására, ki-bocsátott Köleséri Samuel ²¹
-----	----	--

245	13	\$aA' szerecsenek /\$cÚjjabb életre hozta Dugonics András kiráji oktato ²²
-----	----	---

Latin mintára gyakori a birtokos szerkezet. Ugyancsak latin mintát követ az *által* névutó használata:

245	10	\$aBajza' versei ²³
-----	----	--------------------------------

245	10	\$aTitkok jelenese, avagy, Sz. Janos apostol mennyei-latasa ... /\$cSzathmari Ötvös Istvan ersek-ujvari prédikátor által ²⁴
-----	----	--

A latin kiadványokban gyakori a mű címével vagy az *opera et studio, labore et industria* stb. (nyomdászok és nyomdák esetében az *ex officina, ex typographia, typis et sumptibus*) kifejezéssel birtokos szerkezetet alkotó név, az alanyesetben álló név a *de* előljárószóval bevezetett cím előtt és a kettő ötvözete:

245	10	\$aHugonis Grotii De iure belli ac pacis libri tres ²⁵
-----	----	---

245	10	\$aTullius De officiis, de amicitia, de senectute, nec non paradoxa iusdem ²⁶
-----	----	--

245	10	\$aD. Erasmi Roterodami De duplici copia, verborum ac rerum commentarii duo ²⁷
-----	----	---

Sokszor találkozunk a *per* előjárószo miatt (nyomdászok esetében az *apud* előjárószo miatt) tárgyesetben, illetve az *a*, *ab* előjárószo – vagy az *auctore*, *interprete* szóval kiegészített ablativus auctoris – miatt határozói esetben álló névalakkal:

245	10	\$aPassiones animae /\$cper Renatum Descartes ²⁸
-----	----	---

245	10	\$aMonographia serpentum Hungariae /\$cauctore Emerico Frivaldszky ²⁹
-----	----	--

Itt is gyakori a tevékenységre utaló kifejezés, mint például: *adornavit*, *cecinit*, *collegit*, *compilavit*, *conscripsit*, *curavit*, *deduxit*, *dicavit*, *disseruit*, *edidit*, *elaboravit*, *elucubravat*, *emendavit*, *exhibuit*, *explicavit*, *exposuit*, *illustravit*, *perscripsit*, *pertractavit*, *proposuit*, *propugnavit*, *scripsit*, *submitit*, *suscepit*, nyomdásznevek mellett az *excudebat*, *impressit* és *sculpsit*, illusztrátorok neve mellett a *delineavit*, *sculpsit*.

A magyar nyelvű tulajdonosi jegyek között leggyakoribb az alanyesetben álló vagy az *-é* birtokjellel ellátott név, a latin nyelvűek között a genitivus possessivus miatt birtokos esetben álló vagy az *ex bibliotheca*, *ex libris* kifejezésekkel birtokos szerkezetet alkotó tulajdonnév. Az egységesített névalak mindig alanyesetben áll. (Lásd még a →*Megjegyzések* című fejezet *Megjegyzések a kézírásos bejegyzésről és a tulajdonosi jegyről* című részét):

561	1#	\$aEgo Joannes Szabo 1684\$5SZ1 ³⁰
700	1#	\$aSzabó, Johannes\$e(poszesszor)

561	1#	\$aBibliothecae Szegediensis Scholarum Piarum 1774\$5SZ1 ³¹
710	2#	\$aSzeged, Piarista Rendház\$e(posszessor)

561	1#	\$aEx libris Thad Pátonyi (19. sz.)\$5SZ1 ³²
700	1#	\$aPátonyi, Thaddaeus\$e(posszessor)

A latinos vagy honosított névalak helyett a nemzeti névalakot adjuk meg:

100	1#	\$aAmes, William
245	10	\$aGuilielmi Amesii, De conscientia, et ejus jure, vel casibus libri quinque

100	1#	\$aKotzebue, August Friedrich
245	10	\$aKotzebue Ágoston' jelesb színdarabjai /\$cfordítva többektől

A besorolás a családnév alapján történik. Azokban a nyelvekben, ahol a családnév nem az első helyen áll, az eredeti sorrendet megbontjuk, és a családnév tartozékait (keresztnév stb.) a családnévtől vesszővel elválasztva hátravetjük:

100	1#	\$aBonfini, Antonio
-----	----	---------------------

100	1#	\$aMünster, Sebastian
-----	----	-----------------------

A családnév tartozékai közül csak azokat kell feltüntetni, amelyek az irodalmi köztudatban ma is élnek, tehát: *Campanella, Tommaso*, nem pedig *Campanella, Giovanni Domenico*; *Bellarmino, Roberto*, nem pedig *Bellarmino, Roberto Francesco Romolo*.

Ha szerző neve családnévre és keresztnévre nem bontható két- vagy többtagú név, akkor az egész név a rendszó:

100	2#	\$aValerius Maximus
-----	----	---------------------

Az egész név a rendsző akkor is, ha a szerző egytagú nevéen (például írói néven) vált ismertté:

100	0#	\$aMolière
-----	----	------------

Ha a szerző a keresztnévén, a keresztnévnek megfelelő nevéen vagy a keresztnévvel kezdődő nevéen ismert, ami a 15. századig élt európai személyeknél gyakori, az uralkodók, egyházi személyek, kanonizáltak stb. esetében pedig általános, akkor a besorolás alapja a keresztnév vagy a keresztnévvel kezdődő név:

100	0#	\$aLázár deák
-----	----	---------------

100	0#	\$aJanus Pannonius
-----	----	--------------------

Az uralkodók, pápák és kanonizáltak keresztnéve a katalógus nyelvén, az egyéb személyeké a nemzeti bibliográfiák és katalógusok névhasználatában szerepel. Ha a keresztnév kiegészül valamilyen titulussal (pápa, király), jelzővel (Szent), rokonsági kifejezéssel vagy számmal, akkor ezeket az almezők sorrendjében írjuk le. A kiegészítő adatokat a katalógus nyelvén írjuk le, kivéve a rokonsági kifejezéseket, amelyeknek a megfelelő nyelvi változatát használjuk (id., ifj.; sen., jun.; der Altere, der Jüngere stb.) A névhez kapcsolódó dátum a születési és a halálozás éve, ha az előbbi nem ismert, akkor a fő tevékenységnek vagy a tisztség viselésének kezdő- és záróévszáma. A pápák, uralkodók sorszámaként római számot használunk:

100	0#	\$aIgnác\$cLoyolai\$cSzent
-----	----	----------------------------

100	0#	\$aPius\$c(pápa)\$bII.
-----	----	------------------------

A szerző neve mellől a társasági tagságot, az akadémiai fokozatot jelentő rövidítéseket, az állás és képesítés megjelölését (mester, doktor), a papi és szerzetesi (pater, frater stb.) címeket elhagyjuk. Csak akkor tartjuk meg, ha a szerző ezen a néven vált ismertté:

100	0#	\$aEckhart mester
-----	----	-------------------

Mivel a családnévhez tartozó partikula (névelő, viszonyzó stb.) helyzete és írásmódja nyelvetületenként változik, ezért ezek tükrözésében is a nemzeti bibliográfiák és katalógusok gyakorlata az irányadó.

Általánosságban elmondhatjuk, hogy a germán nyelvekben a partikulát többnyire hátravetjük és kis kezdőbetűvel írjuk:

100	1#	\$aEngel, Johann Christian von
-----	----	--------------------------------

A román nyelvekben ugyan előfordulnak névhez kapcsolódó partikulák is, de a hátravetés a gyakoribb. A névhez kapcsolódó partikulákat nagy kezdőbetűvel, a hátravetetteket pedig kis kezdőbetűvel tükrözzük:

100	2#	\$aL'Écluse, Charles de
-----	----	-------------------------

A kiadvány fizikai és üzletszerű kiadásáért, terjesztéséért felelős természetes személyek (nyomdászok, kiadók, könyvkereskedők) nevét egységesített formában adjuk meg. Az ugyanilyen jogi személyek nevét – a székhely megadásával – ugyancsak egységesített formában írjuk le, a névváltozatokról pedig utalókat készítünk. Az egységesítésnél az esetleges nemzeti névalakot részesítjük előnyben. Ha a kiadványban több ilyen természetes vagy jogi személy szerepel, akkor mindegyiket közöljük:

700	1#	\$aHörmann, Johann Andreas\$d(nyomda)
-----	----	---------------------------------------

700	2#	\$aNagyszombat, Akadémiai Nyomda\$d(nyomda)
-----	----	---

A kiadvány természetes személyű tulajdonosainak nevét a besorolás szabályai szerint, de egységesítés nélkül, a kézírásos bejegyzés, ex libris, supralibros, pecsét nyelven írjuk le. A datálatlan tulajdonosi jegy keletkezésének valószínűsített idejét legalább évszázadnyi pontossággal megadjuk. Az olvasati bizonytalanságot a kihagyás (...) jelével és/vagy írásjelekkel (kérdőjel stb.) jelöljük. A jogi személyű tulajdonosok nevét – a székhely megadásával – egységesített formában írjuk le, a névváltozatokról pedig utalókat készítünk. Az egységesítésnél itt is az esetleges nemzeti névalakot részesítjük előnyben:

561	##	\$aHic liber est Michaelis D. Veresmarthi 1675 Junii\$5SZ1
700	1#	\$aVeresmarthy, Michael\$d(17. sz.)\$e(posszessor)

561	1#	\$aDomus Szegediensis Scholar. Piarum 1730\$5SZ1
710	2#	\$aSzeged, Piarista Rendház\$e(posszessor)
410	2#	\$aDomus Szegediensis Scholarum Piarum

Mivel a kiadványban található névalak gyakran különbözik az egységesített névalaktól, a névváltozatokról utalókat készítünk.

Utalót készítünk a szerzői álnévről:

100	1#	\$aBatthyány Ignác
400	1#	\$aPalladius, Agamans

100	1#	\$aMóré György
400	0#	\$aHermolaus

Ha a felvett (írói) név szerepel egységesített névalakként, a születési névről csak akkor készítünk utalót, ha a szerző azon a néven is jelentőset alkotott, tehát: *Janus Pannonius* esetében nem készül utaló a *Csezmicsei János* születési névről; *Melanchthon*, *Philipp* esetében nem készül utaló a *Schwartzerd*t, *Philipp* születési névről, de:

100	0#	\$aPius\$c(pápa)\$bII.
400	1#	\$aPiccolomini, Aeneas Sylvius
400	1#	\$aPiccolomini, Enea Silvio
400	2#	\$aAeneas Sylvius

100	1#	\$aToldy Ferenc
400	1#	\$aSchedel Ferenc

A névváltozatokról csak akkor utalunk az egységesített névalakra, ha a besorolás rendjében jelentősen eltérnek egymástól, tehát: *Buxtorf, Johann* esetében nem készül utaló a *Buxtorfius, Iohannes* névváltozatról; *Ovidius Naso, Publius* esetében nem készül utaló az *Ovid* névváltozatról; *Kotzebue, August Friedrich* esetében nem készül utaló a *Kotzebue Ágoston* névváltozatról; *Báróczy Sándor* esetében nem készül utaló a *Báróczi Sándor* névváltozatról, de:

100	1#	\$aZsámboky János
400	1#	\$aSambucus, Iohannes

100	2#	\$aTótfalusi Kis Miklós\$e(nyomdász)
400	2#	\$aMisztótfalusi Kis Miklós\$e(nyomdász)
400	2#	\$aKis Miklós, Misztótfalusi

100	2#	\$aKonstantinos Harmenopulos
400	2#	\$aConstantinus Harmenopulus

100	0#	\$aTamás\$cAquinói\$cSzent
400	0#	\$aThomas\$cAquinatus
400	0#	\$aTommaso d'Aquino

100	0#	\$aAvicenna
400	2#	\$aIbn Sina, Abu Ali
400	2#	\$aIbn-Sina, abu-Ali al-Husayn
400	2#	\$aIbn Szína, Abu-Ali al-Huszain ibn Abdalláh

100	2#	\$aGyulafehérvár, Fejedelmi Nyomda\$e(nyomda)
400	2#	\$aFejedelmi Nyomda
400	2#	\$aAlba Iulia, typ. Principis

2.3 Cím és a szerzőségi közlés

1. Cím és a szerzőségi közlés

1.1 A formai feltárás 1. adatszoportja a cím és a szerzőségi közlés. A cím adatelemével kapcsolatban lásd még a →*Megjegyzések* című fejezet *Megjegyzések a kolligátumokról* szóló részét és a →*Sorozat* című fejezetet. A szerzőségi közlés adatelemével kapcsolatban lásd még a →*Besorolási adatok* című fejezetet.

2. Főcím

2.1 A cím és a szerzőségi közlés a főcímből, a párhuzamos címből, az egyéb címből és alcímből, illetve a szerzőségi adatból áll, és a cím- és szerzőségi adatszoportban írjuk le az alábbi hívójellel:

245	cím és a szerzőségi közlés	nem ismételhető
-----	----------------------------	-----------------

2.2 A főcím, párhuzamos cím és alcím főforrása a címoldal vagy címoldal-helyettesítő. Az egyéb címadatot, a kötetjelzést és kötetcímet (→*Formai feltárás: A több egységben megjelent kiadványok leírása*) leírhatjuk a főforráson kívül az előzékekről is. A szerzőségi adat főforrása a címoldal vagy címoldal-helyettesítő, de leírható az előzések és a kiadvány egyéb részei alapján is. Külső forrásból származó adatot csak a szerzői funkcióra utaló kifejezés betoldására használhatunk. A nem főforrásból származó adatokat szögletes zárójelben [ ] kell közölni.

2.3 Indikátorok:

első indikátor	0	főtétel
	1	melléklet
második indikátor	0	a nem besorolandó karakterek száma nulla
	1	a nem besorolandó karakterek száma egy
	2	a nem besorolandó karakterek száma kettő stb.

2.4 Almezőazonosítók:

a	főcím	nem ismételhető
b	egyéb cím (alcím, párhuzamos cím) az első szerzőségi adatig	nem ismételhető
c	a címlap többi része (egyéb címadat, szerzőségi adat) az első szerzőségi adattól	nem ismételhető

2.5 Példák:

245	10	\$a Tuba :\$b Az égő és oktató szerelem két részben /\$c Sebestyén Gábor által ³³
-----	----	---

245	10	\$a Tullius De officiis, De amicitia, De senectute, nec non Paradoxa eiusdem :\$b opus Benedicti Brugnoli studio emaculatum ³⁴
-----	----	---

245	10	\$a Pope' Proba-tétele az emberről :\$b Ánglusból fordítva : Más poétákból való todalékkal ³⁵
-----	----	--

245	10	\$a Dionusiou tou Halikarnasseos Romaiikes Archaiologias biblia deka =\$b Dionysii Halicarnassei Antiquitatum Romanarum lib. X. ³⁶
-----	----	---

245	10	\$a Declaratio belli Hungarici /\$c nuper edita a serenissimo Michaele Apafo, principe Transylvaniae contra S. Caesaream Majestatem =\$b The declaration of the Hungarian war /\$c lately set out by the most illustrious Michael Apafy, prince of Transilvania, against the Emperour's S. Majesty ³⁷
-----	----	--

2.6 Ha az egységesített cím főtétele (tehát nem tartozik hozzá szerzői főtétele), akkor az egységesített cím mezőben közöljük az alábbi hívójellel:

130	egységesített cím	nem ismételhető
-----	-------------------	-----------------

2.7 Indikátorok:

első indikátor	0	a nem besorolandó karakterek száma nulla
	1	a nem besorolandó karakterek száma egy
	2	a nem besorolandó karakterek száma kettő stb.
második indikátor	0	főtétel/tartalmi kapcsolat irreleváns
	1	a főtétel a mű tárgya is

2.8 Almezőazonosítók:

a	egységesített cím	nem ismételhető
l	a katalogizált mű nyelve	nem ismételhető
n	a mű részének száma	ismételhető
p	a mű részének címe	ismételhető
s	változat, kiadásváltozat (a mű keletkezésével, megjelenésével, hatályával kapcsolatos kifejezések vagy tulajdonnevek)	nem ismételhető

2.9 Példák:

130	00	\$aBiblia\$(Káldi György)\$l(magyar)
245	00	\$aSzent Biblia /\$caz egész keresztyénségben bé-vött régi deák bötüböl magyarra fordította a' Iesus alatt vitézkező Társaság-béli nagy-szombati Káldi György pap ³⁸

130	00	\$aBiblia\$pÚjszövetség\$(Károlyi Gáspár)\$l(magyar)
245	00	\$aÚjj Testamentom azaz a' mi urunk Jésus Kristusnak Újj Szövetsége /\$cmagyar-nyelvre fordította Károlyi Gáspár ; Kiadta k. sz. Pethe Ferentz ³⁹

2.10 Ha az egységesített cím melléktétel (szerzői főtételek tartozik hozzá), az egységesített cím mezőben közöljük az alábbi hívójellel:

240	egységesített cím	nem ismételhető
-----	-------------------	-----------------

2.11 Indikátorok:

első indikátor	0	a cím nem melléktétel
	1	a cím melléktétel
második indikátor	0	a nem besorolandó karakterek száma nulla
	1	a nem besorolandó karakterek száma egy
	2	a nem besorolandó karakterek száma kettő stb.

2.12 Almezőazonosítók:

a	egységesített cím	nem ismételhető
l	a fordítás nyelve	nem ismételhető

2.13 Példák:

240	13	$\$a$ La Gerusalemme liberata $\$l$ (magyar)
245	10	$\$a$ Torquáto Tasszo' Megszabadított Jeru'sáleme / $\$c$ fordította olasz nyelvből Tanárki János ⁴⁰

2.14 A borító-, előzéklap-, gerinccímet stb. a cím és variáns formák mezőben közöljük az alábbi hívójellel:

246	cím és variáns formák	nem ismételhető
-----	-----------------------	-----------------

2.15 Indikátorok:

első indikátor	0	a cím nem melléktétel
	1	a cím melléktétel
második indikátor	1	párhuzamos cím
	2	megkülönböztető cím
	3	egyéb cím(változat)
	4	borítócím
	5	előzéklapcím (metszetes címoldalon feltüntetett címvariáns)
	6	fejcím
	7	élőfejes cím
	8	gerinccím

2.16 Almezőazonosítók:

a	tényleges cím vagy rövidített cím	nem ismételhető
i	magyarázat	nem ismételhető

2.17 Példák:

245	10	\$aLavalnak, a' Noireau mellett lévő condéi vólt protestans prédikátornak levele azelőtti vallásának sorsossaihoz
246	04	\$iBorítócím:\$aLavalnak levele azelőtti vallásának sorsossaihoz ⁴¹

2.18 Ha a bibliográfiai leírás több egységesített címet és variáns címet kíván meg, a második és további egységesített címek és variáns címek – változatlan indikátorokkal és almezőazonosítókkal – a további egységesített cím és további variáns cím adatsportba kerülnek az alábbi hívójellel:

730	egységesített cím	ismételhető
-----	-------------------	-------------

740	egységesített cím	ismételhető
-----	-------------------	-------------

2.19 Példák:

240	10	\$a Orationes \$l (magyar)
245	10	\$a M. T. Ciceróból beszédek, levelek, és Scipio' álma / \$c fordítá Kazinczy Ferencz
730	10	\$a Epistolae \$l (magyar)
730	10	\$a Somnium Scipionis \$l (magyar) ⁴²

2.20 Ha a kiadványnak egy címoldala van, és ezen több cím szerepel, akkor – különösen ha ezek párhuzamos címek – a sorrendben elsőt írjuk le főcímnek.

2.21 Ha a kiadványnak több címoldala van, a főcímet arról a címoldalról közöljük, amelynek nyelve és írásrendszere megegyezik a kiadvány fő részének nyelvével és írásrendszerével. Ha ilyen ismérv nincs, akkor a főcímet a jobb oldali (rektó) címoldalról, több jobb oldali címoldal esetén az elsőről írjuk le. A szedett címoldalt előnyben részesítjük a metszett címoldallal szemben.

2.22 Ha a kiadványnak nincs más címe, mint a szellemi tartalom létrehozásáért felelős személy vagy testület neve, akkor a leírásban ez lesz a cím:

245	10	\$a Thucydides / \$c Laurentio Valla interprete ⁴³
-----	----	---

2.23 A főcím akkor is a leírás első adatelem, ha a címoldalon más adat (szerzőségi adat, kiadási adat, a →*Sorozat*ra vonatkozó közlés stb.) előzi meg, amely nem alkot nyelvtani szerkezetet a címmel:

245	10	\$aCsokonai Mihály Minden munkai :\$bA szerző saját kéziratai s az első kiadásokhoz gondosan egyengetve, számos kiadatlanokkal bővítve, jegyzésekkel világosítva s életrajzzal bévezetve /\$ckiadta d. Schedel Ferenc
500	##	\$aA sorozatcím megelőzi a főcímet: Nemzeti könyvtár ⁴⁴

2.24 Ha a főforrásban a kiadvány főcímét más – vele nyelvtani szerkezetet alkotó – adatok előzik meg, akkor ezeket a főcím részeként közöljük:

245	10	\$aAccipe lector P. Ovidii Metamorphosin /\$ccum Raphaelis Regii enarrationibus ⁴⁵
-----	----	---

245	13	\$aA' Marosvásárhelyt 1829-be nyomtatott Arithmetika elejének részint rövidített, részint bővített, általán jobbitott, 's tisztáltabb kiadása /\$ca' szerző által ⁴⁶
-----	----	---

2.25 Ha a szerzőre, a kiadóra vagy a →*Kiadásra* vonatkozó közlés vagy más adatsoportba tartozó adat a főcímmel egy nyelvtani szerkezetet alkot, akkor ennek részeként írjuk le (lásd még →*Besorolási adatok*):

245	10	\$aThomae Bartholini Antiquitatum veteris pverperii synopsis ⁴⁷
-----	----	--

245	10	\$aUngvár-németi Tóth László Versei ⁴⁸
-----	----	---

245	10	\$aCsászár Ferencz Költeményei ⁴⁹
-----	----	--

2.26 A vagylagos címet a főcím részeként, nagy kezdőbetűvel írjuk le:

245	10	\$aAlbánó Zindi, vagy Egy czigány hertzegnek igen tsudálatos, és még is természetes történetei /\$ckiadta Csery Péter ⁵⁰
-----	----	---

245	10	\$aUngarn und das Palatinat oder Wer soll Palatin sein? ⁵¹
-----	----	---

2.27 Ha a kiadványban található önálló műveknek a főforrásban összefoglaló címük van, akkor ez lesz a főcím. Az egyes művek címét a →*Megjegyzések* adatscsoportban közöljük:

245	10	\$aPapinii Surculi Statii Opera quae extant
505	00	\$tSylvarum libri V.\$tThebaidos libri XII.\$tAchilleidos libri V.
740	00	\$aSylvarum libri V.
740	00	\$aThebaidos libri XII
740	00	\$aAchilleidos libri V. ⁵²

245	10	\$aSzomoru játék /\$cirta egy hazafi
505	00	\$tPausanias. Vagy A' nagyravágyás' áldozatja
740	00	\$aPausanias. Vagy A' nagyravágyás' áldozatja ⁵³

2.28 Ha a főforrásban felsorolt művek címe összefoglaló cím nélkül szerepel, akkor az első mű címe a főcím. Azonos szerző esetén a további műveket a főforrás sorrendjében, egymástól szököz, pontosvessző, szököz (;) jellel elválasztva közöljük. Különböző szerzők esetén az első mű címe a főcím, amit a hozzátartozó szerzőségi adattal együtt írunk le. A további – címből és szerzőségi adatból álló – adategyütteseket ponttal lezárva soroljuk fel:

245	10	\$aGeorgii Pray Epistola ad Benedictvm Cetto e Piis Scholis, in qua novae hvivs in rebvs sinicis impostvrae detegvntvr ; Accedit Historia controversarivm de ritibvs sinicis ab earvm origine ad finem compendio dedvcta ⁵⁴
-----	----	--

245	10	\$aEvtropi v. c. Historiae Romanae libb. X. His additi Paulli Diaconi libb. IIX. ⁵⁵
-----	----	--

2.29 Ha főcím megnevezi egy többrészes mű valamely részét, akkor a kiadványban található utolsó rész sorszámát szögletes zárójelben [ ] közöljük:

245	10	\$aBibliothecae sive Cynosurae peregrinantium liber primus[-quartus] /\$ca Davide Frölich ⁵⁶
-----	----	---

2.30 A főcímet úgy kell leírni, ahogy a címoldalon szerepel, a tipográfiai sajátosságokat (például nagybetűs írásmód) azonban nem kell reprodukálni (lásd még →*Általános előírások*). Ha a →*Kiadás* azonosítását a tipográfiai jellegzetesség segíti, erről a →*Megjegyzések* adatcsoportban megjegyzést készítünk. A túlságosan hosszú címadatokat a nyelvtani szerkezetek megőrzésével és a szövegelhagyás jelével (...) rövidíthetjük. A számokat és jeleket (például &, &c stb.) a címoldalon szereplő formában közöljük. A nyelvtanilag indokolatlan nagybetűket kisbetűkké írjuk át, azonban a kisbetűt nem írjuk át nagybetűvé. Lásd még →*Általános előírások*:

245	10	\$aMagyar grammatika avvagy Nyelvtudomány ... a' magyar nemzeti oskolák' számára
500	##	\$aA forrásban: Magyar Grammatika avvagy Nyelvtudomány ... A' Magyar Nemzeti Oskolák' számára ⁵⁷

3. Párhuzamos cím

3.1 Ha a főforrásban a főcím más nyelve(ke)n is szerepel, akkor ez(e)két párhuzamos címként írjuk le. A főforráson kívüli párhuzamos címe(ke)t – például az eredeti címet – a →*Megjegyzések* adatcsoportban közöljük. A párhuzamos címmel egy nyelvtani szerkezetet alkotó adatokat (például szerzőségi adat, alcím stb.) a párhuzamos cím részeként adjuk meg:

245	10	\$aAristotelous Politikón ta sósómena =\$bAristotelis Politicorvm libri svperstites ⁵⁸
-----	----	---

3.2 Ha a cím- és szerzőségi adatok a főcím és a párhuzamos cím vagy a párhuzamos címek között találhatóak, akkor ezeket az adatokat a főforrás sorrendjében közöljük:

245	10	\$aDirectio methodica processvs iudiciarii ivris consuetudinarii, incltyi regni Hungariae /\$cper m. Joannem Kithonich de Koztanicza ... =\$aRövid igazgatas a' nemes Magyar Orszagnak es hozzá tartozó részeknek szokott törvény folyasirol /\$cmellyet deákbol magyar nyelvre fordított Kaszoni Janos Varadgyan ⁵⁹
-----	----	---

4. Alcím

4.1 A főcímhez és párhuzamos címhez tartozó egyéb címadatot (alcímet) a főforrás sorrendjében írjuk le.

4.2 A címváltozatokat egyéb címadatként közöljük:

245	10	\$a Joh. Posahazi, A. L. M. Ars catholica : \$b Vulgo metaphysica: cui praemittitur introductorium philosophicum ⁶⁰
-----	----	--

4.3 Ha a szerzőségi adat vagy a megjelenésre, terjesztésre vonatkozó közlés az alcímmel egy nyelvtani szerkezetet alkot, akkor az alcím részeként írjuk le:

245	10	\$a Ungarn das Reich, Land, und Volk wie es ist : \$b Nebst freimüthiger Beleuchtung der ungarischen Reichstagsverhandlungen in der Jahren 1830, 1832 und 1833 von Hans Normann ⁶¹
-----	----	---

4.4 A párhuzamos címeket és alcímeket a kiadvány sorrendjében közöljük.

5. Szerzőségi adat

5.1 A szerzőségi adat a kiadványban foglalt mű szellemi vagy művészi tartalmáért felelős személy vagy testület neve (például szerző, fordító, sajtó alá rendező, közreműködő stb.) és az ezzel kapcsolatos kifejezések (lásd még →*Besorolási adatok*):

245	10	\$a De commercio & industria Hungariae [!] / \$c Gregorius Berzeviczy ⁶²
-----	----	---

245	10	\$a Istenes jóságra, és szerentsés bódog életre oktatótt nemes urfi / \$c irta anglus nyelven Dorell József ; fordította olaszból Faludi Ferentz Soc. Jesu ⁶³
-----	----	--

5.2 A szerzőségi adatot akkor is leírjuk, ha személyt vagy testületet nem nevez meg:

245	00	\$a Egy plébánosnak a böjtrül rövid kiss elmélkedése ⁶⁴
-----	----	---

245	00	\$a Egy israelita' érzelményei az 1840ki dicsőséges országgyűlés végeztével majusban = \$b Empfindungen eines Israeliten nach dem Schlusse des glorreichen Landtags im Mai 1840 ⁶⁵
-----	----	---

5.3 Ha a főforrásban a kiadvány támogató személy(ek) és/vagy testület(ek) neve szerepel, akkor ezt az adatot a szerzőségi adat részeként közöljük:

245	00	\$a Methodus uniones Christianae temperantiae adundandi, adunatas moderandi ac promovendi ... / \$c sumptibus ... Rudolphi Kutsény C. R. comissarii erecti, Arvensis Nosocomii ; per Aloysium Soltész ⁶⁶
-----	----	---

5.4 A szerzőségi adato(ka)t szó szerint és betűhíven, a főforrásban található formában kell leírni, de kisbetűvel kezdjük, ha a közlés nyelvének helyesírási szabályai ezt megengedik.

5.5 Ha a szerzőségi adat nem a főforrásban, hanem a kiadvány más részében található, akkor szögletes zárójelben [ ] közöljük. A külső forrásból vett szerzőségi adatot – az adat forrásával együtt – csak a →*Megjegyzések* adatscsoportban írjuk le:

245	10	\$a Nouveaux dialogues des morts
500	##	\$a A szerző neve a Világirodalom Lexikon 3. köt. (Bp. 1975) szerint: Fontenelle, Bernard le Bouvier de ⁶⁷

5.6 Az azonos funkciójú szerzőket egy szerzőségi adatként közöljük és vesszővel választjuk el egymástól. A különböző funkciójú szerzőket – ha egy nyelvtani szerkezetet alkotnak, például kötőszó kapcsolja össze őket – ugyancsak egy szerzőségi adatnak kell tekinteni. Ha a szerzőségi adatok különböző funkciójú szerzőkre vonatkoznak és ezek nem állnak nyelvtani kapcsolatban, akkor több szerzőségi adatot írunk le, és ezeket szóköz, pontosvessző, szóköz (;) jellel választjuk el egymástól:

245	10	\$aKölcsey Ferenc' minden munkái /\$szerkesztik B. Eötvös József, Szalay László és Szemere Pál ⁶⁸
-----	----	--

245	10	\$aSt. Roche /\$cirta Palzownő ; németből fordította Nagy Ignác ⁶⁹
-----	----	---

5.7 Ha a szerzőségi adat valamely jel, szimbólum, monogram stb., akkor szerzőségi adatként ezt közöljük:

245	13	\$aA magyar nyelvnek fényre botsátott ágozati /\$németül írt munkáját magyarázván P.
-----	----	--

500	##	\$aA szerző neve a szakirodalomban: Piringer, Michael von ⁷⁰
-----	----	---

245	10	\$aSzomorú játék /\$cirta egy hazafi
-----	----	--------------------------------------

500	##	\$aA szerző neve nem állapítható meg ⁷¹
-----	----	--

5.8 A szerző nevéhez kapcsolódó – társasági tagságot, tudományos fokozatot, származási helyet stb. jelölő – kezdőbetűket és kifejezéseket a szövegelhagyás jelével (...) elhagyhatjuk, kivéve, ha a cím és a szerzőségi közlés ezekkel az adatokkal kezdődik, illetve a szerző azonosításához vagy a szerző munkásságának leírásához szükségesek:

245	10	\$aKell-e 's miért kell böjtölni? : \$b(Koszoruzott pályamunka.) /\$népszerűen fejtegette Kováts József, hittudor, 's a 'kalocsai főiskolában pásztorkodás' és erköcstan' tanítója
-----	----	--

500	##	\$aA szerző a későbbi kalocsai kanonok és címzetes apát. Művét Szinnyei József nem ismeri
-----	----	---

5.9 Ha a tézisfüzetek (lásd →*Megjegyzések a tézisfüzetekről*) főforrásán a praeses, a promotor és a respondens neve is szerepel, akkor ezeket a funkciójukat jelző kifejezésekkel együtt egy szerzőségi adathoz tartozónak tekintjük.

5.10 A kiadvány függelékeire vagy egyéb járulékos részeire vonatkozó szerzőségi adato(ka)t – ha követi(k) a főrésze vonatkozó szerzőségi adatot – további szerzőségi adatként kell leírni.

5.11 A főforrásban található címekhez és párhuzamos címekhez tartozó szerzőségi adatokat a címoldalon lévő sorrendben kell leírni:

245	10	\$a Janua linguarum reserata aurea, sive Seminarium linguarum et scientiarum omnium ... / \$ca Joanne Amos Comenio Latine composita = \$b Zlate dwéře jazykuw otewrene ... / \$cod Jana Amosa Komenya predne v latinské rzeci složený a od téhož na czeskau ... preložený = \$b Aufgeschlossene güldene Sprachen-Thür ... / \$cvon Johann Amos Comenio erstlich Lateinisch auff ... in die Teütsch, Italianisch ... Sprachen übergesetzet ⁷²
-----	----	---

5.12 Ha a párhuzamos címeket tartalmazó főforrásban a szerzőségi adat csak az egyik nyelven, illetve írásrendszerben szerepel, akkor a szerzőségi adatot az után a párhuzamos cím után írjuk le, amelyikhez tartozik:

245	10	\$a Héródianou Istirión biblia 8. = \$b Herodiani Historiarum libri VIII. / \$ccum notis et animadversionibus Jo. Henrici Boecleri ⁷³
-----	----	---

6. Egyéb cím és szerzőségi közlés

6.1 A sorozati címre lásd a →*Sorozat* adatsoportot, a többkötetes kiadványok összefoglaló szintű leírására lásd a →*Formai feltárás: a több egységben megjelent kiadványok leírása* című fejezetet, a fokozatok megszerzését célzó kiadványok címére és szerzőségi közlésére lásd a →*Megjegyzések* fejezet *Megjegyzések a tézisfüzetekről* című részét.

A könyvnyomtatás első fél évszázadában a szerző és mű címe az incipitben, a kiadás helye és ideje, esetleg a nyomdász neve pedig többnyire a kolofónban szerepelt, azonban ezek az adatok – a nyomdászjelvénnel kiegészítve – hamarosan átkerültek a címlapra. Az első címlappal ellátott könyvet Erhard Ratdolt, a Thuróczykrónika augsburgi kiadásának nyomdása és Peter Löslein jelentette meg 1476-ban Velencében: a königsbergi asztronómus, Johann Müller *Calendarium*ának címdoldala verses formában ismertette a mű címét, a nyomdászok nevét, illetve a megjelenés helyét és idejét. Jean Du Pré 1481-ben Párizsban kiadott *Missale Viridunense* című misekönyve már címszerű formában közölte a cím- és szerzőségi adatot, a megjelenés évét azonban a kolofónba száműzte. Peter Schöffer *Herbarius*ának (Mainz, 1484) címlapja volt az első, amely nemcsak címet, hanem nyomdászjelvénnel kiegészített impresszumot is tartalmazott. A mai értelemben vett címlappal ezután Wolfgang Stöckel lipcsei nyomdász egy 1500-ban megjelent kiadványában találkozunk: Johann von Glogau *Exercitium*a élén a szerző neve, a mű címe, a nyomdász neve, a megjelenés éve és a kiadás helye is szerepelt. Még a 16. században is gyakoriak az ősnymtatványokra jellemző címek, amikor a kiadványnak nincs más címadata, mint a szellemi tartalom létrehozásáért felelős személy neve. Máskor a cím – az incipit mintájára – szöveges közlésben, az olvasónak tett ajánlás formájában szerepel: *Habes lector Demosthenis Graecorum oratorum omnium facile principis orationes duas et sexaginta, et in easdem Ulpiani commentarios, quantum extat.*⁷⁴ 1520-tól a címlap – fa- és rézmetszetekkel, címlapkeretekkel, nyomdászjelvényekkel díszítve, jelmondatokkal, idézetekkel és bölcsességekkel kiegészítve – már a könyv általános elemévé vált. Nemcsak azonosításra szolgált, hanem ismertette és reklámozta is a kiadványt.⁷⁵ Általánosan elfogadott formája persze még sokáig nem volt. Mindenesetre 1469-ben Konrad Sweynheym és Arnold Pannartz néhány római klasszikus kiadásával megalapozták a humanista könyvkészítés jellegzetességeit, mindenekelőtt a kislakú könyvek divatját, amit aztán a reneszánsz könyvkiadás emblematikus nyomdása, Aldus Manutius tett általánossá.⁷⁶ A nyolcadrétű könyvek térhódításával a hosszú, egész odalt betöltő címek helyett egyre inkább a könyv azonosításhoz szükséges legfontosabb adatok kerültek előtérbe. Ha a szerző közkedvelt volt, akkor – többnyire kapitális antikvával – az ő nevét, ha a mű témája (biblia, florilegium, szentenciagyűjtemény stb.) volt népszerű, akkor a cím kulcsszavát szedték hangsúlyosabban. Ez általában meg is határozta a címlap architektúráját, ugyanis a kiemelt szó a címdal élére került, majd a további, többnyire kisebb és esetleg kurzív betűkkel

szedett szövegtest – a reneszánsz címlapigényeknek megfelelően – tölcseért vagy homokórát formázott, amit középen a nyomdászjelvény, később pedig a címlapkeret egészített ki egységes műalkotássá. A metszett szegély a negyedretű és ennél nagyobb méretű könyvek címlapján hódított: 1510-től Hans Baldung Grien készített ilyet Johann Knobloch és Johann Schott számára, majd később Hans Holbein is számos architektonikus keretdíszet metszett a Frobenius-nyomdának.⁷⁷ Franciaországban és Itáliában azonban a 16. század első felére fokozatosan kialakul a modern szerkesztési elveket követő, rövid cím divatja.⁷⁸ Mivel a címlap egyben reklámcélokat is szolgált, a 16. század végére, amikor a fametszet helyébe a sokkal részletgazdagabb rézmetszet lépett, általánossá vált a teljes egészében metszett címlap. Az Elzevier-officina tizenkettőretű sorozatait például ilyen címlapokkal látták el.

Az így díszített oldal később önálló illusztrációvá nőtte ki magát. Eleinte metszetes címlap formájában, stilizált szobortalapzaton, drapérián vagy nyitott könyvön ismételte meg a szedett címlap legfontosabb adatait. Később önálló képként a címelőzéklap verzóján – most már címadatok nélkül – a szerzőt vagy a mecénást megörökítette meg, illetve a könyv tartalmához allegorikus képpel kapcsolódva vált a könyv legfontosabb, olykor egyetlen illusztrációjává. Gyakran a legnagyobb művészek – például Albrecht Dürer, Lucas Cranach vagy Peter Paul Rubens – díszítették a könyveket. Nálunk először Johann Honter brassói műhelyének és a sárvár-újszigeti nyomdának a kiadványait egészítették ki címlapkerettel: az előbbieket a baseli könyvdíszítés, az utóbbiak inkább a bécsi kismesterek hatását tükrözték.⁷⁹ Az első metszetes címlap Pázmány Péter *Kalauzán*ának első és második kiadásában volt, amit aztán a pozsonyi, majd nagyszombati nyomda számos más, főként teológia jellegű kiadványa és latin nyelvű kalendáriumai követték.⁸⁰

A 16. század második felétől hódító rézmetszet, illetve rézkarc a barokk korra a címlap- és általában a könyvdíszítés általános technikája lett (vö. →*Fizikai jellemzők*). Jelentősége abban áll, hogy a „szövegcímmel, előszóval, ajánlással, mottóval, tartalommal és mutatóval együtt beletartozik a keretszövegek átfogó együttesébe, amely egyrészt a szerző, mű és kiadó, másrészt az elképzelt és valóságos olvasó közti közvetítést szolgálja”.⁸¹ Ahol önálló díszítőképként a címelőzéklap verzójára került, ott a szöveges címlapon megjelent a részletező alcím, a kiadvány függelékeinek és járulékos részeinek ismertetése, a többkötetes kiadványok (→*Formai feltárás: a több egységben megjelent kiadványok leírása*) esetében a kötetjelzés és a kötet cím, valamint a szerző egyházi vagy tudományos funkcióinak hosszadalmas felsorolása, amit a

néhány szóból álló, könnyen idézhető, olykor allegorikus főcímmel ellensúlyoztak: *Fövenyen építetett haz romlása; avagy Három kérdések körül gögösön futkározó Sambar Matyas jesuita ina szakadása. Melyben világosan meg-bizonyittatik a' Szent Irasbol, I. Hogy a' pápista vallás nem igaz vallás. II. Hogy csak az egy apostoli vallás igaz, mellyet a' cálvinisták álhatatosan vallanak. III. Hogy a' pápisták ellenkeznek a' Sz. Irással, és a' régi igaz romai vallással, nem a' cálvinisták.*⁸² A címlapszöveget gyakran két színnel nyomtatták, és a szerkezetét illetően itt is érvényesek, amit a →*Besorolási adatok* kapcsán elmondtunk. A szerző neve általában a mű címével valamilyen nyelvtani kapcsolatban áll, nominativusban legfeljebb a tevékenységre utaló kifejezések (*proposuit, propugnavit, scripsit, submittit, suscepit* stb.) alanyaként fordul elő. Gyakori a mű címével vagy – latin nyelvű kiadványokban – az *opera et studio, labore et industria* stb. kifejezéssel birtokos szerkezetet alkotó szerzői név, az alanyesetben álló név a *de* előjárószóval bevezetett cím előtt, valamint a *per* előjárószó miatt tárgy esetben, illetve az *a, ab* előjárószó vagy az *auctore, interprete* szóval kiegészített ablativus auctoris miatt határozói esetben álló névalak. Az idegen nyelvű címlapok esetében a legnehezebb az egyes adatscsoportok és adatelemek, például a cím és az alcím szétválasztása, a terjedős címadatok szintaktikailag helyes rövidítése, illetve a különféle szerzőségi adatok megkülönböztetése: a *Topographia magni regni Hungariae* című mű címoldalán például a főmű anoním szerzőjére való utalás mellett a mecénás II. József, valamint a promotornak és a bécsi Collegium Theresianum praesesének neve szerepel.⁸³

A nyugtalan, zsúfolt címlap a rokokó és a klasszicizmus idejére fokozatosan letisztult, és kialakult a modern címlap előzményének tekinthető, egyszerűen felépített, hosszanti tengelyre szimmetrikus címlap divatja. Az átmenet fokozatos volt, ahogy ezt például Dugonics András *Etelkája* első és második kiadásának címlapja mutatja. A korabeli cím- és szerzőségi közlést nem a mozgalmas, hömpölygő szöveg, hanem a többkötetes kiadványok (→*Formai feltárás: a több egységben megjelent kiadványok leírása*) és a →*Sorozatok* divatja teszi bonyolulttá. Magyarországon Kisfaludy Sándor és Kisfaludy Károly vagy Kazinczy Ferenc műveinek, a tudományos szerzők közül pedig Katona István és Fejér György forráskiadásainak többkötetes kiadásai érdemelnek említést. A →*Sorozatok* közül most csak a kor hazai kiadványait említjük: *Nemzeti könyvtár, Történeti könyvtár, Téli és nyári könyvtár, Hellen könyvtár, Olcsó szépirodalmi könyvtár, Külföldi játékszín, Eredeti játékszín, Külföldi regénytár* stb.

A modern, szabványosított címadatok hiánya miatt fontos szerepe van az egységesített címnek, amely az MSZ 3440/1-83⁸⁴ szerint olyan besorolási adatként (lásd még →*Besorolási adatok*) kiválasztott cím, amely az eltérő vagy eltérő alakú címeken megnevezett mű azonosítására szolgál. Az egységesített cím lehet eredeti cím (*La Gerusalemme liberata*), az első kiadás címe, a mű legismertebb címe (*Gesta Romanorum; Breviarium Strigoniense*) vagy nemzeti nyelvű és helyesírású átültetett cím, mint a vallásos szent könyvek (Biblia, Korán stb.) címei. Az egységesített cím esetében a rendszőt egyéb címelemek (például alárendelt cím: *Máté evangéliuma*) és kiegészítő adatok (például a fordító neve, vagy a fordítás nyelve) tehetik teljessé. Úgynevezett megállapodásos címet, azaz a több művet tartalmazó, de összefoglaló cím nélküli kiadványok esetében használt összefoglaló címet (*Művei, Opera* stb.) a régi könyvek bibliográfiai leírása során nem használunk. Ha a főforrásban felsorolt művek címe összefoglaló cím nélkül szerepel, akkor az első mű címe a főcím.

Néhány gyakran előforduló szerkezet a cím és szerzőségi adat leírásához:

$\$$ Főcím (birtokos szerkezetben a szerzőségi adattal) / $\$$ szerzőségi adat, szerzőségi adat, szerzőségi adat (azonos funkciójú szerzők esetén):

245	10	$\$$ AKölcsey Ferenc' minden munkái / $\$$ cszerkesztik B. Eötvös József, Szalay László és Szemere Pál ⁸⁵
-----	----	--

$\$$ Főcím : $\$$ alcím / $\$$ szerzőségi adat ; szerzőségi adat (különböző funkciójú szerzők esetén):

245	13	$\$$ Az arábiai por : $\$$ bEggy tréfa két felvonásban / $\$$ cHolberg utánn szabadonn ki dolgozta Kotzebue Augustus ; magyarította domahídai Domahídy Menyhart ⁸⁶
-----	----	---

$\$$ Főcím / $\$$ szerzőségi adat (nyelvtanilag összekapcsolódó szerzőségi adatok esetén):

245	10	$\$$ AKossuth parlamenti élete / $\$$ cközlik Karádfi és Ráthkay ⁸⁷
-----	----	--

\$aFőcím (birtokos szerkezetben a szerzőségi adattal). Második mű címe (birtokos szerkezetben a szerzőségi adattal):

245	10	\$aTheodorori Bezae De pestis contagio & fuga dissertatio. Accessit Andreae Riveti ejusdem argumenti Epistola ⁸⁸
-----	----	---

\$aFőcím /\$cszerzőségi adat ; közreműködő. Második mű címe (birtokos szerkezetben a szerzőségi adattal) /\$közreműködő. Harmadik mű címe (birtokos szerkezetben a szerzőségi adattal):

245	10	\$aPriapeia, sive Diversorum poetarum in Priapum lusus /\$cillustrati Commentariis Gasperis Schoppi, Franci ; huic editioni accedunt Josephi Scaligeri In Priapeia commentarii. L. Apuleii Madaurensis Anaxomenos /\$cab eodem illustratus. Heraclii imperatoris, Sophoclis Sophistae, C. Antonii, Q. Sorani, & Cleopatrae reginae Epistolae, de propudiosa Cleopatrae reginae libidine ⁸⁹
-----	----	---

2.4 Kiadás

1. Kiadásjelzés

1.1 A formai feltárás 2. adatszoportja a kiadás. A kiadás a mű azonos szedésről nyomott példányainak összessége és a kiadás adatszoportban írjuk le az alábbi hívójellel:

250	kiadás	nem ismételhető
-----	--------	-----------------

1.2 A kiadásjelzés főforrása a címoldal vagy címoldal-helyettesítő, de leírhatjuk a főforráson kívül az előzékek, a kiadvány egyéb részei és külső források alapján is. A nem főforrásból származó adatokat szögletes zárójelben [ ] kell közölni.

1.3 Indikátorok:

első indikátor	#	nincs definiálva
második indikátor	#	nincs definiálva

1.4 Almezőazonosítók:

a	kiadásjelzés	nem ismételhető
b	a kiadásra vonatkozó szerzőségi közés	nem ismételhető

1.5 Példák:

250	##	\$aHarmad kiadás kéziratban maradt még nem ismertekkel /\$bKözre bocsátá meghagyása szerint Döbrentei Gábor ⁹⁰
-----	----	---

250	##	\$aEditio tertia nunc infinitis mendis repurgata
-----	----	--

250	##	\$aEditio Tyrnaviensis prima
-----	----	------------------------------

1.6 A kiadásjelzést akkor közöljük, ha a kiadvány kétséget kizáróan egy bizonyos kiadás tagjaként nevezi meg önmagát, illetve ha a kiadvány az előző kiadástól jelentősen különböző kiadáshoz tartozik, akár jelzi formális közlés a változtatást, akár nem.

1.7 A kiadásjelzés rendszerint tartalmazza a *kiadás* szót (illetve ennek más nyelvű megfelelőjét), vagy más hasonló kifejezést, például *átdolgozás*. Az *újra kinyomtatott* (*nunc denuo recusum, ad juventutis utilitatem denuo editae, emendatius denuo edita* stb.) kifejezést csak akkor tekintjük kiadásjelzésnek, ha egy korábbi kiadás újrakiadására vonatkozik, de ha más adatsoporthoz (például → *Cím és a szerzőség közlés*) tartozik, akkor annak részeként írjuk le:

245	10	\$aCorpus juris Hungarici, seu Decretum generale, inclyti Regni Hungariae, Partiumque eidem annexarum, in tres tomos distinctum :\$bnunc denuo recusum, omnibusque novellis, articulis, quae in prioribus editionibus deerant, adauctum ⁹¹
-----	----	---

1.8 A címloldalon vagy a címloldal-helyettesítőn található kiadásjelzést a kiadványban található kifejezéssel, szó szerint közöljük. Ha a kiadásjelzés más forrásból származik, használhatunk általánosan elfogadott rövidítéseket és átírhatjuk a számokat arab számokra:

250	##	\$a2. ed., revue et corrigée
-----	----	------------------------------

1.9 Ha a kiadvány jelentősen különbözik a korábbi kiadásoktól, de az erre vonatkozó utalás hiányzik, a kiadásjelzést szögletes zárójelben, a címloldal nyelvén írjuk le:

250	##	\$a[2. kiadás]
-----	----	----------------

1.10 Ha a kiadásjelzés egy másik adatsoporthoz (például → *Cím és a szerzőségi közlés*) része és így írjuk le, akkor a kiadás adatsoportjában nem kell megismételni:

245	10	\$aCaii Suetonii Tranquilli De XII. caesaribus libri VIII. /\$cIsaacus Casaubonus iterum recensuit ⁹²
-----	----	--

245	10	\$a Praxis pietatis ... / \$c Fordéttatott angliai nyelvből: es immár ötödször ... ki-botsáttatott ugyan Medgyesi Pal, Ur Jesus Christus edgy-ügyü szolgálja által ⁹³
-----	----	--

1.11 Az adott kiadáshoz kapcsolódó szerzőségi közlés csak a leírt kiadásra és nem a mű valamennyi kiadására vonatkozik. Az adott kiadás szellemi vagy művészi tartalmában közreműködő bármely személyt vagy testületet megnevezheti.

1.12 Az adott kiadás utánnyomására vonatkozó közlést kiegészítő kiadásközlésként kell leírni:

250	##	\$a Juxta editionem postremam Ingotstadianam ⁹⁴
-----	----	---

250	##	\$a Secundum editionem Týrnaviensem recusí M.DCC.LVI. ⁹⁵
-----	----	--

A kiadásjelzés leírása előtt érdemes tisztázni, hogy mit nevezünk kiadásnak és milyen kapcsolat van a kiadás, a lenyomat, a szedésváltozat (nyomásváltozat) és az alternatív kiadás (kiadásváltozat) között.

A kiadás a dokumentum mindazon példányainak az összessége, amelyeket bármikor, tehát időben egymástól függetlenül ugyanazon szedésről készítettek. Új kiadásról akkor beszélünk, ha a szövegnek több, mint a felét újraszedték. Persze a szedés megőrzésére és későbbi felhasználására a könyvnyomtatás kézműipari korában, különösen a kisebb nyomdák esetében viszonylag ritkán találunk példát. A kellő példányszám elkészültével ugyanis a szedéseket általában szétszították, hogy az így felszabaduló betűkkel, méginkább a szedést egyben tartó keretes deszkalapokkal tovább folytathassák a munkát.⁹⁶ Ha a példányszám kevésnek bizonyult vagy utólagos javításokra volt szükség, a szöveget újraszedték, de az új szedésről készült lenyomat már új kiadásnak számít. A népszerű kiadványokat a nagyobb európai nyomdák gyakran akkor is újraszedték, ha a szedés megőrzése egyébként nem okozott volna problémát, ugyanis néhány ezer példány kinyomtatása után láthatóan romlott a minőség.⁹⁷ Ezért a régi könyvek esetében az új lenyomat – mivel általában új szedésről készült – egyben új kiadást is jelentett. Két különböző szedést, még ha a szedő a legnagyobb hasonlóságra törekedett is, viszonylag könnyű megkülönböztetni egymástól: más lesz a sérült betűk szóródása, más a sorkizárásra használt hézagpótlók elhelyezése és más az oldal alján található ívjelzésnek a fölötte lévő betűhöz képest elfoglalt helyzete.⁹⁸ A szedésváltozatok

(nyomásváltozatok) az úgynevezett Milchack-módszerrel is könnyen azonosíthatók. Ennek lényege, hogy az oldal első sorának valamelyik betűjét összekötjük az utolsó sor valamelyik betűjével: ha a vonal a közbülső sorok betűit másutt metszi, akkor másik szedéssel van dolgunk.⁹⁹

A lenyomat a kiadás egyszerre, egy időben készült példányainak összessége. Szűkebb fogalom tehát, mint a kiadás, azonban inkább a gépi korszak könyveivel kapcsolatban használjuk, amikor a szedés megőrzése (a sztereotípa, elektrotípa, fényszedés stb. útján) már nem okozott nehézséget. Mint láttuk, a könyvnyomtatás kézműipari korában a kiadás többnyire egyetlen lenyomatból állt. Ám gyakran ugyanazon lenyomat példányai között is találunk eltéréseket. Ezeket a változatokat – ha a kiadvány forgalomba hozatala előtt születtek – szedésváltozatnak (nyomásváltozat) hívjuk.

A szedésváltozat (nyomásváltozat) a nyomtatás befejezése előtt, esetleg a nyomtatása befejezése és a kiadvány forgalomba hozatala között keletkezett változat. Jellemzője, hogy nem érinti a lenyomat valamennyi példányát. Ide tartoznak:

1. a szedés elrendezését nem érintő változások, mint például a sajtóhibák nyomtatás közben való javítása;

2. a szedés elrendezését érintő változások, mint a szövegjavítás, szövegtörlés vagy a szövegbetoldás, a szétesett szedés újraszédése stb. Előfordult például, hogy nyomtatás közben határozta a példányszám növeléséről, így a már szétosztott szedést újra kellett szedni. Valószínűleg szövegjavítási okok miatt jelent meg Pázmány Péter *Vindiciae ecclesiasticae* című vitairata két kiadványváltozatban: nemcsak a címlapot, hanem a hét füzet közül az első hármat is újra kellett szedni.¹⁰⁰ A változtatások azonban a szöveg kevesebb, mint felét érinthetik csupán, ellenkező esetben új kiadásról beszélünk. Medgyesi Pál *Praxis pietatis* című művének 1636. évi kiadása két változatban ismert: az egyiknek a címloldalán a nyomdász neve, az ajánlásban pedig Lónyai Zsigmond tanácsosi rangja is szerepel, a nyomdásznak tehát az egész első füzetet újra kellett szedni;¹⁰¹

3. a hibás (például fejjel lefelé történő) nyomtatás;

4. a nyomtatás befejezése után bekövetkező változtatások, például hibajegyzék vagy mutató beillesztése. Ezekre olykor a forgalomba hozatal után is találunk példát, azonban az így keletkezett példányokat a lenyomat részének tekintjük, mert céljuk az úgynevezett eszményi példány megvalósítása. Charles de L'Écluse valószínűleg a megjelenés után egészítette ki néhány oldallal a pannónia füvekről írt *Rariorum aliquot stirpium ... historia* című munkáját. Művéből ugyanis egy rövidebb és egy *Appendix*-szel megtoldott változat maradt fenn,¹⁰²

5. különleges anyagra történő nyomtatás. Tudjuk, hogy Gutenberg 42 soros bibliájának ma ismert 48 példányából tizenkettőt hártýára nyomtattak, és Thuróczy János *Chronica Hungarorum* című művének néhány példánya ugyancsak pergamenből készült.¹⁰³ Sokszor nyomtattak hártýapéldányokat mecénások vagy bibliofil gyűjtők számára.

Ha a szedésbeli változtatásokra a forgalomba hozatal után került sor, és a változtatások a szöveg kevesebb, mint felét érintették, akkor úgynevezett alternatív kiadásról (kiadásváltozatról) beszélünk. Az alternatív kiadás (kiadásváltozat) a lenyomat és az új önálló kiadás között helyezkedik el: példányai önálló és határozott céllal készült kiadványt alkotnak, amely formailag és a megjelenés idejében eltér az úgynevezett eszményi példánytól. Leggyakoribb típusa az új címlappal (címlapkiadás), előszóval vagy ajánlással megjelent kiadás. Ezekben a javításokra és az esetleges toldalékokra, mutatókra stb. is felhívták az olvasó figyelmét. Erre nemcsak sikeres kiadványok esetében került sor, hanem ellenkezőleg: sokszor egy korábbi kiadás megmaradt, eladatlan példányait dobták piacra az új címlappal és limináriával. Az 1539. évi kiadás íveinek felhasználásával, de új címlappal és újraszedett első ívvel megjelent 1544-ben Brassóban Johannes Honterus *Sententiae* című munkájának alternatív kiadása.¹⁰⁴ 1653-ban Nagyszombatban nyomtatott címlapot kötöttek Johann Wolf eredetileg 1652-ben Bécsben kiadott munkája elé, hogy a megmaradt példányokat új ajánlással hozhassák forgalomba.¹⁰⁵ Egyes országokban, mint például Angliában – mivel itt a nyomdász-céh törvényei bizonyos példányszámra korlátozták az ugyanazon szedésről történő utánnymást – a kelendő kiadványokat a törvény megkerülésével alternatív kiadások formájában jelentették meg: a címlapot és az első néhány ívet ugyan újraszédtek, a nyomtatás nagyobb részét azonban az eredeti szedésről végezték. Persze a címlapcsere önmagában még nem eredményez alternatív kiadást. Pázmány Péter *Kalauzán*ak 1637. évi kiadásából a címlap és az utolsó levél kétféle szedésben ismert, ezek azonban változatlan szedésű szövegtesthez illeszkednek. Valószínűleg néhány krúdában álló példány első és utolsó levele megsérült, s ezeket újraszédéssel pótolták.¹⁰⁶ Erre másutt is találunk példát: Káldi György 1631. évi prédikációgyűjteményének kötetstábla nélküli példányai a pozsonyi nyomda raktárában ugyancsak elrongyolódtak és a címlapot új szedésről készült lapokkal pótolták. Ezeknek a címoldalán a *Találtatik Nagy-Szombatban* megjegyzés olvasható.¹⁰⁷

De alternatív kiadásnak tekinthető az a – Móric hesseni tartománygróf emlékére készült – magyar verseket is tartalmazó gyászversgyűjtemény, amelynek három változatlan szedésű variánsa közül az első címoldalán az 1637-es, a másodikon 1638-as, a harmadikon 1640-es kiadási évszám olvasható.¹⁰⁸

Végül megismételjük, amit a bibliográfiai egység kapcsán elmondtunk: alternatív kiadásként (kiadásváltozatként) írjuk le a dokumentumot, ha önálló egységként és kiadói kolligátum részeként is napvilágot látott. Ezzel kapcsolatban lásd még →*Megjegyzések* fejezet *Megjegyzések a kolligátumokról* című részét.

A kiadványok címdalán kiegészítő kiadásjelzés utalhat arra, hogy a kiadás egy adott kiadáshoz köthető változat, vagy hogy a kiadás egy bizonyos kiadás változatlan lenyomata. Magyarországon erre inkább a 18–19. században találunk példát, amikor az általános és a speciális kiadványokra érvényes nyomdai szabadalom intézménye – főként Mária Terézia 1771. évi rendelete nyomán – megerősödött.

A kiadás azonosítását tehát kellő körültekintéssel kell végezni. A kiadásjelzés és az adott kiadásra vonatkozó szerzőségi közlés nyelvileg sokszor nehezen elkülöníthető a címtől és a szerzőségi közléstől és nem mindig alkalmazhatók rá a modern könyvek esetében alkalmazott formai szabályok. Így például a 16. századig a kiadásjelzés csak „új kiadás”-t emleget, a kiadás számozása csak a 17–18. században válik gyakorlattá. A nyomdászok és kiadók a kiadás, átdolgozás, újraszédés kifejezéseket gyakran a lenyomat vagy az alternatív kiadás (kiadásváltozat) értelmében használták. A bibliográfiai leírásban mindenesetre az eszményi példány rekonstruálására törekszünk, amely magán viseli a kiadás vagy a lenyomat összes példányának formai sajátosságát, az üres lapokat, a törléseket és a betoldásokat egyaránt. Erről bővebben lásd →*Fizikai jellemzők*.

2.5 Megjelenés

1. A megjelenés adatszoportja

1.1 A formai feltárás 4. adatszoportja a megjelenés. A megjelenés adatszoportja a kiadvány egy vagy több kiadójának, terjesztőjének és/vagy nyomdájának székhelyéből és nevéből, a nyelvtanilag hozzá kapcsolódó kifejezésekből, valamint a kiadás és/vagy nyomtatás idejéből áll és az alábbi hívójellel írjuk le:

260	megjelenés	nem ismételhető
-----	------------	-----------------

1.2 A megjelenés főforrása a címoldal vagy címoldal-helyettesítő, a kolofón és az előzékek. A nem főforrásból származó adatokat szögletes zárójelben [ ] kell közölni.

1.3 Indikátorok:

első indikátor	#	nincs definiálva
második indikátor	#	nincs definiálva

1.4 Almezőazonosítók:

a	a megjelenés helye	ismételhető
b	a kiadó, terjesztő neve	ismételhető
a	a kiadás ideje	nem ismételhető
e	a nyomda hely	nem ismételhető
f	a nyomda neve	nem ismételhető
g	a nyomtatás ideje	nem ismételhető

1.5 Példák:

260	##	\$aPosonyban és Pesten :\$bFüskúti Landerer Mihály' bötúivel és költségével,\$c1800 ¹⁰⁹
-----	----	--

260	##	\$aTyrnaviae [Nagyszombat] :\$btypis academicis : per Ioan. Adamum Friedl,\$cMDCLXXXI [1691] ¹¹⁰
-----	----	---

260	##	\$aColosvarat [Kolozsvár] :\$bki-nyomtattatott Nagy-Bánya nemes királyi városának költségével,\$c1670\$fVeres-egyhazi Szentyel Mihaly által ¹¹¹
-----	----	--

260	##	\$aPesten :\$bkiadja Emich Gusztáv,\$c1844\$(Budán :\$fmagyar királyi egyetemi sajtóval) ¹¹²
-----	----	---

2. A megjelenés helye

2.1 A megjelenés helyét a főforrásban megadott helyesírással és nyelvi alakban – az esetleges toldalékkal vagy viszonyszóval együtt – kell közölni.

2.2 Ha a megjelenés helyeként több helynév szerepel, valamennyit leírjuk. Ha nem alkotnak nyelvtani szerkezetet, egymástól pontosvesszővel választjuk el:

260	##	\$aLugd. Bat. & Amstelaedami [Leiden ; Amsterdam]:\$bapud Gaasbequios,\$cMDCLXXV [1675] ¹¹³
-----	----	--

2.3 Ha a megjelenés helye a nemzeti nyelvű névalaktól eltérő vagy elavult néven szerepel, akkor az adatot a helynév nemzeti nyelvű névalakjával (hugarikumok esetében a korabeli névalakkal) szögletes zárójelben [] kiegészíthetjük:

260	##	\$aClaudiopoli [Kolozsvár] :\$bapud Alexandrum P. Szathmari,\$c1733 ¹¹⁴
-----	----	--

260	##	\$a Antverpiae [Antwerpen] : \$b sumptibus Andreae Frisii, \$c MDCLXX [1670] ¹¹⁵
-----	----	--

2.4 A titkos (hamis vagy fiktív) helynevek után a helyes nevet szögletes zárójelben, a [recte:] kifejezéssel együtt, egységesített névalakban írjuk le:

260	##	\$a Lipsiában [recte: Pozsony] : \$b Wéber Simon Péter költségével, \$c 1791 ¹¹⁶
-----	----	--

2.5 Ha a megjelenés helye ismeretlen, akkor szögletes zárójelben [] a valószínűsíthető tartomány- vagy országnevet, ha ez sem adható meg, a *sine loco* kifejezés rövidítését [S.l.] kell közölni:

260	##	\$a [S.l.] : \$b [s.n.], \$c 1582 ¹¹⁷
-----	----	---

3. A kiadó neve

3.1 A kiadó (terjesztő) nevét a főforrásban megadott helyesírással és nyelvi alakban – a nyelvtanilag hozzá kapcsolódó kifejezésekkel együtt – írjuk le. Nem kell tükrözni a gyárféltetés írásmódját, kivéve rövidítések esetében.

3.2 A kiadó privilégiumára, címére vonatkozó közléseket általában elhagyjuk, a szövegelhagyást egyezményes jellel (...) jelöljük.

3.3 Több kiadó esetén a neveket az adatforrásnak megfelelő alakban és sorrendben írjuk le, és kettősponttal tagoljuk, ha nem alkotnak nyelvtani szerkezetet és kötőszó sem kapcsolja őket össze. Ha számuk túlságosan nagy, legalább az elsőt közölni kell, a második és minden további kiadó nevének elhagyását pedig jelöljük:

260	##	\$a Coloniae Agrippinae [Köln] : \$b sumptibus haeredum Joannis Widenfeldt, & Godefridi de Berges, \$c MDCLXXX [1690] ¹¹⁸
-----	----	---

3.4 Ha a kiadó neve a főforrásban nem szerepel, de a kiadványból vagy külső forrásból megállapítható, akkor a kiadvány nyelvén, szögletes zárójelben írjuk le. Az adat forrását a →*Megjegyzések* adatszoportban közöljük:

260	##	\$aTyrnaviae [Nagyszombat] : \$b[Nicolaus Mollerus], \$c1619
500	##	\$aA nyomdász személyére lásd RMNy 1193 ¹¹⁹

3.5 Ha a nyomda neve a kiadó nélkül vagy a kiadó nevével együtt a főforrásban szerepel, akkor ezeket az adatokat a kiadóra vonatkozó közlésnek tekintjük. Ha a kiadó neve nem a főforrásból származik, akkor a nyomdász nevétől kettősponttal elválasztva, szögletes zárójelben írjuk le:

260	##	\$aFrancofurti [Frankfurt] :\$bapud Ioannem Wechelum, impensis Petri Fischeri, & haeredum Henrici Tackii,\$cMDLXXX [1690] ¹²⁰
-----	----	--

3.6 Ha a kiadó vagy nyomda neve bizonytalan, a feltételezett nevet kérdőjellel, szögletes zárójelben írjuk le. Ha semmilyen név nem adható meg, akkor a kiadó neveként a *sine nomine* kifejezés rövidítését [s.n.] kell közölni:

260	##	\$a[S.l.] :\$b[s.n.],\$c1564 ¹²¹
-----	----	---

4. A megjelenés ideje

4.1 A megjelenés idejét a kiadványban található alakban írjuk le, azonban a hozzá kapcsolódó kifejezések („anno”, „nyomtatták ... évben” stb.) elhagyhatók. A nem főforrásból származó dátumot arab számmal, szögletes zárójelben közöljük.

4.2 Ha a megjelenés ideje egy másik adatszoport része és azzal egy nyelvtani szerkezetet alkot, akkor ott írjuk le, a →*Megjelenés* adatszoportban pedig egyszerűsített formában, szögletes zárójelben megismételjük:

260	##	\$aCassoviae [Kassa] :\$btypis academicis S. J.,\$c[1746]
500	##	\$aA megjelenés éve a címlapon: dicata anno M.DCC.XLVI. mense Junio, die 2. ¹²²

4.3 A főforrásban található római számokat szóközök nélkül írjuk le, és utána arab számmal, szögletes zárójelben megismételjük:

260	##	\$aViennae Austriae [Wien] :\$btypis Leopoldi Voigt,\$cMDCLXXXIX [1689] ¹²³
-----	----	--

4.4 Ha a megjelenés ideje betűkkel írva vagy kronogram formájában szerepel, arab számmal, szögletes zárójelben írjuk le:

260	##	\$a[Nagyenyed] :\$b[s.n.],\$c[1764]
500	##	\$aA megjelenés éve a címlapon: anno millesimo septing. sexagesimo 4-to ¹²⁴

260	##	\$aPatachini [Sárospatak] :\$b[Rozsnyai János],\$c[1669]
500	##	\$aA megjelenés ideje a címlapon kronogram formájában: VraM IesVs ChrIstVs, vedD hozzá az én Lelkemet mert, Io Istenem vagy ¹²⁵

4.5 A keresztény időszámítástól eltérő dátumokat a főforrásban található formában közöljük, és a keresztény időszámításnak megfelelő átírását szögletes zárójelben írjuk le:

260	##	\$aA Paris:\$bchez Maradan,\$can XIII [1805]
500	##	\$aA megjelenés ideje a francia forradalom után bevezett időszámítás szerint szerepel ¹²⁶

4.6 A kiadványban tévesen megadott évszámot a leírás után szögletes zárójelben, a [recte:] kifejezéssel együtt javítjuk:

260	##	\$aUltrajecti [Utrecht] : \$bex officina Joannis a Waesberge,\$cMDCLIII [recte: 1655]
500	##	\$aA megjelenés évére lásd RMNy 2617 ¹²⁷

4.7 Ha a megjelenés ideje a főforrásban nem szerepel, de a kiadvány más részeiből vagy külső forrásból megállapítható, akkor szögletes zárójelben közöljük. A bizonytalan dátumot kérdőjellel, illetve a *post* (után), *ante* (előtt), *ca.* (körül), *inter* (között) stb. kifejezésekkel írjuk le. Ha a dátum csak évtizednyi vagy századnyi pontossággal állapítható meg, a bizonytalan évet egy, illetve két kérdőjellel jelöljük:

260	##	\$a[Basel] :\$b[Andreas Cratander],\$c[1525?] ¹²⁸
-----	----	--

4.8 A kalendáriumok, almanachok stb. megjelenési ideje – egyéb adat híján – az érvényességüket megelőző év:

260	##	\$aTyrnaviae [Nagyszombat] :\$btypis Regiae Universitatis Budensis,\$c[1780] ¹²⁹
-----	----	---

5. A nyomtatás helye, a nyomda neve, a nyomtatás ideje

5.1 Ha a kiadványban csak a nyomtatás helye, a nyomda neve és a nyomtatás ideje szerepel, akkor ezeket az adatokat a megjelenés helyére, a kiadó nevére és kiadás idejére vonatkozó adatoknak tekintjük. Leírásukra ugyanazok a szabályok vonatkoznak, mint a megjelenés helye, a kiadó neve és a kiadás ideje adatelemekre.

5.2 Ha a kiadványban a nyomtatás helye, a nyomda neve és a nyomtatás ideje is szerepel, de más adatforrásban, mint a megjelenés helye, a kiadó neve és a megjelenés ideje, akkor ezeket az adatokat a megjelenés ideje után, kerek zárójelben közöljük. A nyomtatás idejét csak akkor írjuk le, ha a megjelenés idejétől különbözik:

260	##	\$aZu Klausenburg [Kolozsvár] :\$bbei Barra's Wittwe und Stein,\$c1850\$(Pest :\$fDruck der Eisenfels'schen Buchdruckerei) ¹³⁰
-----	----	---

5.3 Ha a nyomtatás helye és a nyomda neve a kiadványban nem található, de a katalógus (bibliográfia stb.) szempontjából fontos, akkor külső forrásból, szögletes zárójelben leírva közöljük.

Van-e jogosultsága a régi könyvek leírásában a megjelenési hely és a nyomdahely, illetve a kiadó, a finanszírozó, a terjesztő és a nyomdász megkülönböztetésének, hiszen ezek a funkciók még nem különültek el olyan élesen egymástól, mint a könyvkiadás nyugati időszakában?

A korszak elején, amikor a szállítási költségek magasak voltak, a kommunikáció és az utazás pedig korlátozott, a megjelenés és a nyomtatás helye még valóban ritkán vált el egymástól. Erre főként ott került sor, ahol a kiadó közelében egyáltalán nem működött nyomda, mint például Magyarországon a második budai ősnymda megszűnését követő évtizedekben. Ebből az időből legalább kilenc budai könyvkiadót ismerünk, akik elsősorban velencei, de brünni, bécsi, nürnbergi, augsburgi, lyoni és strassburgi nyomdákat is foglalkoztattak, a megjelenés helyeként mégis a nyomtatás helyét tüntették fel, és a könyv létrehozásában betöltött szerepüket mindössze a könyvek végén vagy a címoldalon található kiadói jelvényvel reprezentálták. A kiadó és a nyomdász tehát – ha a kettő nem volt ugyanaz a személy – többnyire egymás mellett működött. Az előbbi olykor a saját házában vagy udvarában telepítette le a nyomdászt, mint a lyoni Barthélemy Buyer a Liège-ből Bázelen és Svájcban keresztül érkező Guillaume Le Roy-t a 15. században.¹³¹ Telegdi Miklós 1577-ben ugyancsak a saját otthonában állította fel az első magyarországi katolikus nyomdát.¹³² A könyvnyomtatás elterjedésével azután a kiadók könnyen találtak megfelelő műhelyt a közelben, vagy éppen maguk is támogatták egy-egy helybeli tipográfia alapítását. A híres párizsi kiadó, Jean Petit például a Lyonból érkező Josse Bade nyomdáját finanszírozta.

A kapitalista könyvtermelés idején már nem ritka az egynél több megjelenési hely a kiadványok címlapján. A kiadók ugyanis olykor a leánykereskedések székhelyeit is feltüntették, mint az itáliai Remondini-dinasztia kiadványaiban, amelyeket bár Bassanóban nyomtattak, általában az *In Venetia et in Bassano*, vagy csak *In Venetia* impresszummal láttak el.¹³³

Így járt el a drezdai könyvkereskedő Martin Gabriel Hübner is, amikor könyveinek megjelenési helyeként Frankfurtot és Lipszét is szerepeltette.¹³⁴ Ugyanakkor a szállítási és kommunikációs útvonalak kiépülésével, a kiadói székhelytől távolos, de olcsón foglalkoztatott nyomdák divatjával a megjelenés és a nyomtatás helye is sokszor kettévált. A magyar könyveket is terjesztő amszterdami könyvkereskedő, Johannes van Ravestyn¹³⁵ például egyes kiadványait a kétnapi

járásra fekvő Goudában, Willem van der Hoeve sajtóján jelentette meg,¹³⁶ de a frankfurti Johann David Zunner is foglalkoztatta Abraham Lichtenthalert, a közeli Sulzbach nyomdászát. A katalogizáló gyakorlat szempontjából tehát nem lényegtelen a megjelenési hely és a nyomdahely megkülönböztetése:

260	##	\$aWratlaviae [Breslau] :\$bsumptibus Caspari Mülleri,\$cMDCLXVIII\$eBregae [Brieg] :\$fliteris Christoph. Tschorn ¹³⁷
-----	----	---

A régi könyvek bibliográfiai leírását nem az egynél több megjelenési hely nehezíti meg, hanem a megjelenési hely hiánya vagy a titkos (hamis vagy koholt) nyomdahely. Mindkét esetben a megbízható nemzetközi és hazai bibliográfiákra kell hagyatkoznunk, a titkos nyomdahelyek esetében pedig számos speciális kézikönyv is a rendelkezésünkre áll.¹³⁸

A megjelenés és nyomtatás helye többnyire toldalékkal vagy viszonzszóval, a latin nyelvű címdalalakon locativusban szerepel: *A Paris, In London, Zu Dillingen; Kolosvaratt, Bartfan, Sopronban; Venetiis, Lutetiae Parisiorum, Argentorati, Viennae Austriae; Claudiopoli, Magno-Varadini, Tyrnaviae, Pestini* stb. A helynevek sokszor a nemzeti névalaktól eltérő vagy elavult formában állnak. Feloldásukra számos kézikönyv áll a rendelkezésre,¹³⁹ a legfontosabb latin nyelvű névváltozatok jegyzékét *Latin helynevek a latin nyelvű címlapok fordításához* címmel a →*Függelék*ben közöljük.

Amíg a nyomdai felszerelés beszerzése nem jelentett túl nagy kiadást, addig a nyomda rendszeres működtetéséhez, a gyorsan kopó betűkészlet cseréjéhez, a könyvdíszek és metszetek elkészítéséhez, a nyomtatáshoz szükséges papírmennyiség beszerzéséhez, az alkalmazottak fizetéséhez, végül a bizonytalan könyvforgalomból adódó veszteségek kiegyenlítéséhez már viszonylag tekintélyes tőkére volt szükség. A 16–17. századi tipográfusok egy része városról városra vándorolva egyházi személyek és városi előljárók megrendeléseit teljesítette, akik a pártfogók pénzén vagy a saját költségükön nyomtatták ki a szükséges könyveket. Ha pedig letelepedtek, többnyire nehéz körülmények között éltek, és még a sikeresebbek is legfeljebb a kelendő kiadványok – iskolai tankönyvek, kalendáriumok vagy széphistóriák – kiadásából számíthattak némi haszonra. Kevesen voltak olyan szerencsések, mint a löcsei Brewer Lőrinc, aki 1625-től a város tisztségviselői közé tartozott és az 1660. évi vagyonösszeíráskor két jó fekvésű városi házzal rendelkezett.¹⁴⁰ A nagyobb műhelyek, fejedelem, egyházi rend vagy városi hatóság által alapított tipográfiák mellett csak azok a nyomdászok maradhattak versenyben, akik adakozó mecénásra vagy tőkeerős csendestársra – végső soron – kiadóra támaszkodhattak.

Európa nyugati felén már a 15. században megjelenik a kiadó, aki nemcsak egyszerű befektető, hanem a vállalkozás tényleges irányítója. Így jelentek meg Laskai Osvát vagy Temesvári Pelbárt művei Heinrich Gran hagenai nyomdáján és az augsburgi kereskedő, Johann Rynman költségén, vagy Szenci Molnár Albert *Imádságos könyvecskéje* a heidelbergi Johann Georg Geyder sajtóján és a Frankfurtban tevékenykedő Daniel és David Aubry, illetve Klemens Schleich kiadók támogatásával.

Kölnben a Birckmann-, a Gymnich- és a Cervicornus (Hirtzhorn) dinasztia, Frankfurtban Sigismund Feyerabend (1528–1590), Nürnbergben az Endter család, az északnémet térségben a lüneburgi Stern fivérek, Berlinben Leonhard Thurneysser (1530–1596), a Decker család és Johann Friedrich Gottlieb Unger (1753–1804), Lipcsében Ernst Vögelin (1529–1589), Henning Grosse (1575–1621), Abraham Lamberg (1557–1629), a Gleditsch- és a Weidmann család, Philipp Erasmus Reich (1717–1787), a Breitkopf família és Georg Joachim Göschen (1752–1828), Bécsben Johann Singriener (1480 k.–1545), Matthaeus Cosmerovius (1606–1698), Johann van Ghelen (1645–1721) és Johann Thomas von Trattner (1717–1798) nevét kell említünk. Itália legjelentősebb nyomdászkiadói Velencében a Manuzio-műhely és később Antonio Zatta (1757–1797), Firenzében és másutt a Giunta dinasztia, Rómában Jacopo Mazzochi, Ludovico degli Arrighi (1475–1527), a Sacra Congregazione de Propaganda Fide vállalata (1626), Padovában a Volpi testvérek, Milánóban a Società Palatina (1721), Pármában Giambattista Bodoni (1740–1813) voltak. Franciaországban a Párizsban és másutt működő Estienne család, az Imprimerie Royale (1640), a Didot- és a Morel família, Lyonban a Tretschel testvérek, a Gryphus család, Jean de Tournes (1504–1564) és a Barbier dinasztia tartozott a jelentősebb kiadók közé. A németalföldi kiadók között Antwerpenben Christoph Plantin (1520–1589), a Beelaert-, a Cnobbaert, a Meursius- és a Moretus család, Leidenben, Hágában, Utrechtben és Amsterdamban az Elzevier család, Amsterdamban Willem Janszon Blaeu (1571–1638) és Johann Janssonius van Waesberghe (1651–1681), Leidenben Peter van der Aa (1659–1733), Baselban az Episcopius-, a Frobenius-, a Herwagen- és az Oporinus-műhely vált különösen ismertté.¹⁴¹

Magyarországon azonban a könyvkiadás egészen a 18. századig a mecénási rendszeren alapult. A könyvek nagy része ugyanis a szerzők kiadásában, de többnyire a pártfogók költségén jelent meg. A mecénás azonban nem nevezhető igazi kiadónak, hiszen anyagi kockázatot nem vállalt és hasznot sem remélt a vállalkozásból. Egyesek a középkori könyvmásolók mintájára névtelenségbe burkolóztak, mint Köleséri Sámuel prédikációs kötetének pártfogója: *mostan penig*

*edgy Isten beszédének halgatásában lelket gyönyörködtető halgatójának kívánságára, ugyan annak költségével ki-bocsátott Köleseri Samuel.*¹⁴²

Mások megelégedtek azzal, ha nevüket a dedikáció, az előszó vagy az impresszum megörökítette: *nyomtattatott Fekete Istvan uram koeltség. Szenci K. Abraham által;*¹⁴³ *nyomtattatott azon Ciko Mihály v[ram] költségén ... Brassai Major Marthon által.*¹⁴⁴ Többen legfeljebb tiszteletpéldányokra tartottak igényt: Sylvester János támogatója, Nádasdy Tamás nádor a kiadványokból csak annyi példányt rendelt magának, amennyit az ismerősöknek, barátoknak szétküldött, míg Bethlen István azzal a feltétellel támogatta a Szenci Kertész Ábrahám-féle biblia kiadását, ha örökösei az adománynak megfelelő példányszámban részesülnek.¹⁴⁵ Ez utóbbi arra is példa, hogy egy-egy nagyobb mű kiadására valóságos pártfogói konzorciumok születtek. A vizsolyi biblia megjelentetését Mágócsy Gáspár és András, Rákóczi Zsigmond egri várkapitány, Ecsedi Báthori István országbíró és Homonnai Drugeth István Zemplén vármegye főispánja támogatta. Szenci Kertész említett bibliájának kiadása pedig Bethlen István, Rhédey Ferenc és Barcsai Ákos fejedelmek, Gyulai Ferenc váradi kapitány, valamint néhány egyházközség anyagi támogatásával vált lehetővé. A szerző mellett olykor a nyomdász is adott ki saját költségen könyveket, ahogy ezt a következő impresszumok jelzik: *typis et sumptibus Jacobi Klöszi; typis & sumptibus Ambrahami K. Szenci; typis et sumptibus Laurentii Breveri* stb. Máskor a szerző egyben nyomdász és könyvkiadó volt. Bornemisza Péter például, aki egyik művében maga is említi „nyomtató legényei”-t, lényegében nyomdai művezetőként fungált, és családi bizományosi rendszerben végezte a könyvek értékesítését. A főbizományosi szerepben – Esterházy Ferenc pozsonyi alispán segédkezésével – sógora, Máriássy Pál szepesi főispán járt el. A könyveket magyarországi plébánosoknak adták tovább, akik a könyvcsomagot osztalék fejében árulták.¹⁴⁶ A Laibachból érkezett Johannes Manlius a működésének öt magyarországi helyszínén több mint 60 könyvet adott ki, amelyekkel aztán hazai vásárokon kereskedett és elképzelhető, hogy megjelent a frankfurti vagy lipcsei könyvpiacon is.¹⁴⁷

A nyomdászok mellett a könyvkötő-könyvkereskedő szakma képviselőiből kerültek ki az első magyarországi kiadók, akik az anyagi támogatás összegyűjtésével, később pedig saját tőkével jelentették meg a könyveket. Így rendelte meg Kecskeméti Soós János (1662–1677) a *Praxis pietatis* 1677. évi kolozsvári kiadását. Johann Sieberlich kassai nyomdavezető (1674–1677) 1676-ban Komenský *Ianua linguarum* című nyelvkönyvét adta sajtó alá, de a század utolsó harmadában Pozsonyban, Bártfán és Selmecebányán is működtek német származású kiadók.

A 18. századi Magyarországon modern értelemben vett kiadónak egyedül a fejedelmi, a városi, az iskolai és az akadémiai nyomdák nevezhetők, hiszen saját megrendelésre, saját tőkével, saját kockázatra nyomtattak. A korszak legnagyobb hazai műhelye, a nagyszombati jezsuita akadémiai nyomda (1648–1773) is ebből a körből került ki: nyomtatott katalógusai – akárcsak a kassai jezsuita nyomda (1715–1773) jegyzékei – igazi nagyüzemi termelésről és könyvforgalomról adnak szemléletes képet. A hazai könyvkiadás másik központja Pozsony volt, ahol Spajzer Ferenc Domokos könyvkötő-könyvkereskedő negyven éves működése alatt mintegy harminc, főként magyar nyelvű verses művet, kalendáriumot és krónikát jelentetett meg. Erdélyben ugyanekkor Martin Hochmeister (1740–1789) szebeni nyomdász és fia már nemcsak könyvek, hanem újságok kiadásával is bővítette tevékenységét. Debrecenben Csáthy György (1772–1817) saját kiadású tankönyvei és énekeskönyvei 19–20 ezer példányban készültek.

A könyvkiadás központja a 19. században Pest-Budára helyeződött át. Az itt letelepedett – főként német származású – könyvkereskedők közül kerültek ki az első modern magyarországi könyvkiadók: Johann Michael Weingand (1770–1780), Eggenberger József (1801–1850), Trattner János Tamás (1813–1824), Kilián és Társa (1794–1849), Beimel József (1829–1846), Hartleben Konrád Adolf (1802–1870), Emich Gusztáv (1841–1868), Landerer Mihály és Heckenast Gusztáv (1840–1873), Trattner Mátyás és Károlyi István (1828–1867). Pesten működött a nagyszombati jezsuita nyomdát öröklő Magyar Királyi Egyetem kiadóvállalata (1577–1948) is. Ugyanakkor a vidéki könyvkiadás egyre inkább háttérbe szorult: Esztergomból Beimel József (1820–1856), Debrecenből Csáthy György, Kassáról Ellinger István (1758–1878), Kolozsvárról Tilsch János (1811–1853), Burián Pál (1826–1849), és Barra Gábor (1830–1855) kiadója érdemel említést. Mivel a szakirodalomban csak a 15–18. századi nyomdák és nyomdászok jegyzéke szerepel,¹⁴⁸ az 1801–1850 közötti nyomdák, nyomdászok, kiadók és könyvkereskedők katalógusát a →*Függelékben* közöljük.

Az impresszumokban a nyomdászt általában a *nyomtatta* és a *betűivel* kifejezés, az *által* viszonyzóval (latin nyelvű nyomtatványokban a *per* és *apud* előljárószókkal) ellátott névalak, a *literis*, *typis*, *ex officina*, *excudebat*, *impressit*,

ex typographia kifejezések és rövidítéseik, míg a kiadót a *költségével, sajátja, tulajdona, kiadja, könyvárosnál, könyvkereskedésében* stb., illetve az *impensis, summis, sumptibus* stb. kifejezések jelölik.

260	##	\$aPesten :\$bHeckenast Gusztáv' tulajdona,\$c1835 ¹⁴⁹
-----	----	---

Ha az impresszumban a megjelenés helye önálló helynévként nem szerepel, de a kiadó vagy nyomdász nevéhez melléknévi formában kapcsolódik, akkor ezt az adatot a kiadó vagy nyomda nevével együtt közöljük, az ebből rekonstruált megjelenési helyet pedig szögletes zárójelben [] írjuk le.

A kiadvány fizikai és üzletszerű kiadásáért, terjesztéséért felelős természetes személyek (nyomdászok, kiadók, könyvkereskedők) nevét a →*Besorolási adatokra* vonatkozó szabályok szerint, egységesített formában is megadjuk. Ugyanígy leírjuk egységesített formában a jogi személyek nevét is, a névváltozatokról pedig utalókat készítünk. Az egységesítésnél az esetleges nemzeti névalakot részesítjük előnyben. Ha a kiadványban több ilyen természetes vagy jogi személy szerepel, akkor mindegyiket közöljük. Mivel a régi könyvek katalogizálásának egyik legfontosabb feladata a kiadók és nyomdák visszakereshetőségének biztosítása, az egységesített névalakot kiegészítjük a kiadásban betöltött szerep (kiadó, nyomda, betűmetsző stb.) jelölésével, rokonsági kifejezéssel, életrajzi vagy működési adattal:

700	1#	\$aHörmann, Johann Andreas\$e(nyomda)
-----	----	---------------------------------------

710	2#	\$aNagyszombat, Akadémiai Nyomda\$e(nyomda)
-----	----	---

710	2#	\$aManutius, Aldus\$c(sen.)\$e(nyomda)\$d(1450–1515)
-----	----	--

A megjelenés és/vagy a nyomtatás ideje a címlapokon gyakran római számokkal szerepel:

I	1	XI	11	XXX	30	CD	400
II	2	XII	12	XL	40	D	500
III	3	XIII	13	L	50	DC	600
IV	4	XIV	14	LX	60	DCC	700
V	5	XV	15	LXX	70	DCCC	800
VI	6	XVI	16	LXXX	80	CM	900
VII	7	XVII	17	XC	90	M	1000
VIII	8	XVIII	18	C	100	MM	2000
IX	9	XIX	19	CC	200		
X	10	XX	20	CCC	300		

A római számon belül a betűjelek számértékük sorrendjében követik egymást. Hogy a négyszeres jelismétlést elkerüljék, a nagyobb értékű betű elé tett kisebbel csökkentették a nagyobb értéket: így használják a IIII betűcsoport helyett a IV betűcsoportot a 4-es szám kifejezésére.

A gyakoribb eltérések a következők:

MDLXZ	= 1562
MCCCCXXC	= 1480
MCDXCIX	= 1499
MVIcVII	= 1607
MCDLXXXiiI	= 1484

A keresztény időszámítástól eltérő dátum – mint a Róma alapításától való számítás, ahol 752 évet, a szabadkőműves számítás, ahol 4000 évet, a zsidó naptár szerinti számítás, ahol 3760 évet kell levonnunk a megjelenés évéből, illetve a francia köztársasági naptár alkalmazása, ahol a megadott évhez januártól augusztusig 1791, szeptembertől decemberig pedig 1792 évet kell hozzáadnunk – a korszakunkban nem, vagy alig fordul elő. A katalogizáló munka szempontjából sokkal nagyobb gondot okoz a csonka, címlap nélküli kiadványok megjelenési évének meghatározása, hiszen – legalább hozzávetőleges – évszám nélkül soha nem írunk le kiadványt. A különféle nyomdahelyen, számtalan kiadásban megjelent művek – Cicero, Horatius, Vulgata stb. – azonosítására a bibliográfiák sem nyújtanak fogódzót. Sokszor segít legalább a terminus ante quem és a terminus post quem megállapításában a kiadvány egésze (előszó, ajánlás, tulajdonosi bejegyzés stb.) vagy valamely kiadványon kívüli forrás, általános módszerrel azonban nem lehet szolgálni. Tanulásképpen álljon itt egy 16. századi címlap nélküli unikális töredék megjelenési évének meghatározása.

Molnár Gergely (?–1564) a 16. századi magyarországi humanista tudományosság képviselője volt. *Elementa grammaticae Latinae* című nagy sikerű latin nyelvtankönyvének első, teljes példányból ismert kiadása 1602-ben jelent meg Rheda Pál debreceni nyomdáján. Az előszó szerint Molnár Gergely nyelvtana először 1556-ban hagyta el Heltai Gáspár kolozsvári műhelyét, majd később Nagyszébenben, Kolozsvárt, Bártfán, Bécsben, sőt Nürnbergben ismételtlen sajtó alá adták. Ezekből a kiadásokból nem maradt fenn teljes példány, de a grammatika egy könyvtáblából kiáztatott, néhány levélből álló töredékéről tudjuk, hogy a Heltai-műhely betűtípusaival nyomtatták és a papírja – a címeres vízjel tanúsága szerint – 1577 után került ki a kolozsvári papírmalomból. A töredék szövege korábbi állapotot tükröz, mint az 1602-i debreceni kiadása, ezért a megjelenési idejét a *Régi Magyarországi Nyomtatványok* 1577 és 1602 közé tette.¹⁵⁰ Ha most ismét kézbe vesszük az 1602. évi debreceni kiadást, láthatjuk, hogy Molnár Gergely munkáját három költemény dicséri: az egyiket a „kolozsvári iskola rektora” aláírással egy bizonyos Johann Femmich írta. Ki volt ez a Johann Femmich? A halála alkalmából írt epicedionból tudjuk, hogy az újegyházi (Leskirch) származású Femmich (Femmigerus) huszonegy éves korában érkezett Kolozsvárra. Szorgalma és tudománya által sorra elnyerte az iskola összes tisztségeit: 1575-től praefectusi, 1580 ősztől lektori, 1585 ősztől pedig rektori feladatokat látott el.

Ezt az állását azonban még egy évig sem töltötte be, mert 1586-ban áldozatul esett a Kolozsvárt dühöngő pestisnek. Az epicedion adatainak hitelességét nem gyöngíti az, hogy halálának idejét a címsorok július 27-re, a szöveg pedig augusztus 27-re teszi, mert metrikai szempontból az utóbbi a helyes. E rövid életrajzból tehát megállapítható, hogy a Femmich névvel fémjelzett vers, amely a grammatika 1602-i debreceni kiadásában is maradt fenn, 1585 ősze és 1586 júliusa között, egy ekkor megjelent kolozsvári kiadás elé íródott. Az 1602. évi kiadásban fennmaradt verset ugyanis csak ekkor írhatta alá Femmich úgy, mint a kolozsvári iskola rektora. Valószínű tehát, hogy Molnár nyelvtanának említett töredéke ebből a kiadásból maradt fenn.¹⁵¹

2.6 Fizikai jellemzők

1. Egy fizikai egységben megjelent kiadványok terjedelme

1.1 A formai feltárás 5. adatszoportja a fizikai jellemzők. A fizikai jellemzők leírásának célja a kiadvány terjedelmének (lapjai, oldalai, hasábjai számának, számozásának, sorrendjének, a kötetek számának, illetve a táblák, mellékletek számának), valamint a kiadvány méretének közlése. A fizikai leírás a kiadvány teljes terjedelmén alapszik, abban az állapotban, ahogy a kiadó megjelentette. Ha a leírás alapjául szolgáló példány ettől eltér, azt a →*Megjegyzések* adatszoportban közöljük. A fizikai jellemzők adatszoportja kötelező mező, és az alábbi hívójellel írjuk le:

300	fizikai jellemzők	nem ismételhető
-----	-------------------	-----------------

1.2 A fizikai jellemzők főforrása a kiadvány egésze. Forrásuktól függetlenül, szögletes zárójel nélkül kell közölni egyes számjegyadatokat és a terjedelemmel kapcsolatos összes egyezményes kifejezést.

1.3 Indikátorok:

első indikátor	#	nincs definiálva
második indikátor	#	nincs definiálva

1.4 Almezőazonosítók:

a	oldalszám, a fizikai egységek száma, az információhordozó fajtája	ismételhető
b	egyéb fizikai jellemzők	nem ismételhető
c	méret	ismételhető
e	melléklet	nem ismételhető

1.5 Példák:

250	##	\$aVI, 142 p., [8] t. :\$bill. ;\$c4o
-----	----	---------------------------------------

250	##	\$a[4], 134 fol. ;\$c2o + térkép
-----	----	----------------------------------

1.6 Az egy kötetben megjelent kiadványok terjedelmeként a lapok (fol.), oldalak (p.) vagy hasábok (col.) számát közöljük, annak megfelelően, ahogy a lapokat, oldalakat vagy hasábokat számozták. Az arab számokat arab, a római számokat – modern átírással – római számokkal tükrözzük.

1.7 Ha a számozás újrakezdődik, az egyes számsorok utolsó számát írjuk le és ezeket vesszővel választjuk el egymástól. Ha a számozás római számokkal kezdődik és a számsor arab számokkal folytatódik, akkor a terjedelmet arab számokkal közöljük.

1.8 A számozatlan, de a számsor elejét képező lapok stb. számát nem kell megadni, azonban a számozott lapok stb. közé ékelődő számozatlan üres, vagy a számsor végéhez kapcsolódó számozatlan nyomtatott lapok stb. számát szögletes zárójelben, arab számmal közöljük:

300	##	\$aXII, [4], 225, [8] p. ;\$c4o
-----	----	---------------------------------

1.9 A számozatlan lapokat stb. úgy számozzuk meg, ahogy a számozottak vannak megszámozva:

300	##	\$a[6], 120 fol. ;\$c8o
-----	----	-------------------------

1.10 Ha a számsor utolsó lapján a számozás hibás, akkor ezt a leírásban tükrözzük és utána a helyes számozást szögletes zárójelben, a [recte:] kifejezéssel együtt adjuk meg:

300	##	\$aXII, 346 [recte: 364] p. ;\$c4o
-----	----	------------------------------------

1.11 Ha a számozatlan lapok folyamatosan számozott egységen belül fordulnak elő, a megszakított számsor részeit az utolsó és az első szám megadásával írjuk le:

300	##	\$aXII, 180, [4], 181–260. p. ;\$c4o
-----	----	--------------------------------------

1.12 Ha a kiadvány számozatlan lapokból áll, akkor a lapok megállapított számát arab számmal, szögletes zárójelben [] közöljük. Ilyenkor a →*Megjegyzések* adatsorozatban a terjedelmet a füzetjelek leírásával is kiegészítjük:

300	##	\$a[44] fol. ;\$c8o
500	##	\$aÍvjelzése: A–E8 F4

1.13 A táblák számát a kiadvány többi lapjának stb. leírása után közöljük. Ha csak az egyik oldaluk nyomtatott, akkor egy táblalapnak (t.fol.), ha mindkettő, akkor két táblaoldalnak (t.) nevezzük. A számozatlan táblák számát szögletes zárójelben [] írjuk le. Ha az illusztráció vagy tábla beletartozik a számozott lapok stb. sorába, akkor nem tekintjük táblának, és csak az egyéb fizikai jellemzők adatelemében közöljük.

1.14 Ha a leírandó példány csonka és a terjedelem külső forrásból nem állapítható meg, a hiányt a meglévő lapszám stb. elé vagy után tett plusz + jellel jelöljük és a →*Megjegyzések* adatsorozatban pontosítjuk:

300	##	\$a112+ p. ;\$c8o
596	##	\$aHiányzik: N8 után

1.15 A nem kötet formában megjelent kiadványok (egyleveles nyomtatvány, mappa stb.) esetében a megfelelő elnevezést használjuk és a terjedelmet arab számokban írjuk le:

300	##	\$a1 egyleveles nyomtatvány (15x21 cm)
-----	----	--

2. Több fizikai egységben megjelent kiadványok terjedelme

2.1 A több fizikai egységből (kötetből) álló kiadvány egyes egységeire vonatkozó terjedelmi adatokat a többlépcsős leírás második szintjén adhatjuk meg.

2.2 Ha a kiadvány több, formailag különálló részben (kötetben) jelent meg, az egységek darabszámát arab számokkal írjuk le:

300	##	\$a3 db ;\$c8o
-----	----	----------------

2.3 A több fizikai egységből (kötetből) álló kiadvány folyamatos lapszámozását stb. az egylépcsős leírásban az egységek száma után, kerek zárójelben () közöljük:

300	##	\$a3 db (IV, 845 p.) ;\$c8o
-----	----	-----------------------------

2.4 Ha a fizikai egységek (kötetek) számozása előtt önálló számozású lapok stb. vannak, akkor az egyes egységek terjedelmi adatait egymástól pontosvesszővel elkülönítve írjuk le:

300	##	\$a2 db (XVIII, 132 ; IV, 164 p.) ;\$c12o
-----	----	---

3. Egyéb fizikai jellemzők

Ha a kiadvány illusztrált, akkor a terjedelmi adatok után az ill. rövidítést használjuk. Az illusztrációk számát, típusát, művészi technikáját és színezettségét is megadhatjuk:

300	##	\$a320 p. :\$b6 ill., rézmetszetek ;\$c8o
-----	----	---

4. Méret

4.1 A kézzel merített papírra nyomtatott kiadványok formátumát arab számmal és a számot szóköz nélkül követő (a latin sorszámnév határozóesetét jelölő)

o betűvel írjuk le. A formátum mellett a kiadvány méretét kerek zárójelben ( ), felfelé kerekített cm-ben is közölhetjük:

300	##	\$a340 p. ;\$c8o (10x16 cm)
-----	----	-----------------------------

4.2 A géppel előállított papírra nyomtatott kiadványok méretét csak cm-ben írjuk le.

5. Melléklet

5.1 A kiadványhoz kapcsolódó melléklet(ek) megnevezését és fizikai jellemzőit a kiadvány mérete után, plusz (+) jellel együtt közöljük:

300	##	\$a340 p. ;\$c8o + 1 térkép (40x60 cm)
-----	----	--

A könyvnyomtatás első három évszázadában Magyarországon felhalmozott könyvek nagy része a történelmi pusztítás áldozata lett, tehát a 18. század közepe előtt megjelent, ma is meglévő könyvanyag jobbára 1750 után került be az országba.¹⁵² Ami előtte volt, az elenyészett, mint a pannonhalmi bencés apátság könyvtára, vagy szétszóródott a történelem viharáiban, mint a szegedi alsóvárosi ferences rendház 5000 kötetes gyűjteménye, amelynek alig egytizede származott vissza az anyavárosba. Még az itthon kiadott könyvek sem voltak szerencsésebbek: a 17. századi magyarországi könyvtermésnek több mint fele megsemmisült vagy csak egyetlen példányban, esetleg töredékben maradt fenn.¹⁵³ Néhány kivételtől eltekintve – mint a győri Egyházmegyei Kincstár és Könyvtár vagy a Magyar Ferences Könyvtár Gyöngyösi Műemlékkönyvtára – bibliotékáink nem régi magyarországi könyvtárak, hanem számos korábbi tulajdonos közbeiktatásával összeállt gyűjtemények, amelyeknek sorsa még a múlt század ötvenes éveiben is bizonytalan volt.

Ilyen előzmények után a régi könyvekkel foglalkozó szakember egyik elsődleges feladata a könyv állapotának felmérése, a nyomtatvány teljességének és az azon belüli sorrendnek az ellenőrzése, azaz a kollacionálás. A korszakunkba tartozó nyomtatványok nagy része – becslésünk szerint a négyötöde – ugyanis csonka vagy hiányos, vagy éppen valamilyen többletet (illuminálás, bejegyzés stb.) tartalmaz, ami legalábbis megkülönbözteti az eszményi példánytól. Egy →*Kiadás* példányai ugyanis általában eltérnek egymástól, ezért a feldolgozás során – s nemcsak a csonka példányok esetében, ahogy ezt a régi nyomtatványokra vonatkozó szabályzat

előírja – a lehető legtöbb példányt kell megvizsgálnunk, hogy a leírás az úgynevezett eszményi példányt (ideal copy) tükrözze. Az eszményi példány megállapításával ugyanis hivatkozási normát hozunk létre, amely figyelembe veszi az adott kiadás forgalomba került példányainak összes tulajdonságát. A példányadatok leírásakor a különféle eltéréseket az eszményi példányhoz képest tükrözzük. Ha egy kiadásból alig maradt fenn példány vagy csak egyetlen példány maradt fenn, az is csonkán, hiányosan vagy hibásan, akkor a hivatkozási norma természetesen hipotetikus, de a leírásban mégis erre kell utalnunk.¹⁵⁴

A kollacionálás kapcsán először is tekintsük át a régi nyomtatványok méretével összefüggő tudnivalókat. A papírgyártás kézműipari korában ugyanis szoros kapcsolat van a kiadvány terjedelme és formátuma között.¹⁵⁵ A kiadványok anyaga ekkoriban a kézzel merített ívpapír, amelynek mérete különböző, mert a merítőszita nagysága határozta meg. Az ívpapírt – az egyleveles nyomtatványoktól (plakátok, térképek stb.) eltekintve – a tervezett könyvméretnek megfelelően hajtogatták. Ha egyszer félbehajtották, akkor létrejött a két levélből, azaz négy nyomtatható oldalból álló fólió (ívrét, kettedrét, 2o) méret. Az előző hajtásra merőlegesen következő második hajtás a negyedré (quarto, 4o) méretet eredményezett, amely két levélpárból, azaz négy levélből, tehát nyolc oldalból állt. A további hajtogatásokkal nyolcadrét, tizenhatodrét, harminckettedrét stb. méreteket hoztak létre. A papírvet persze legfeljebb háromszor hajthatták félbe, hiszen az ennél többszöri hajtogatás kezelhetetlen papírvastagságot eredményezett. (Csak a kuriozitás kedvéért jegyezzük meg, hogy az ötvenszer félbehajtott papírlap vastagsága a Föld-Nap távolságával egyenlő).¹⁵⁶ Ezért a kisebb formátumoknál az ívpapírt két vagy több részre vágták és külön-külön hajtogatták.¹⁵⁷ Ezeket az alapformátumokat tovább bővítették azzal, ha az utolsó hajtogatás nem egymásra merőlegesen, hanem párhuzamosan történt. Az így létrejött feltűnően nyújtott papírméretet főként imádságoskönyvek és táblázatok is tartalmazó tankönyvek nyomtatásához használták. További változatokat eredményezett, ha az ívpapírt nem felébe hajtották, hanem előbb harmadolták, amit a végén persze felezni kellett, mert az ívet csak így lehetett füzetekbe fűzni. Így keletkezett a főként kottákhoz és térképekhez használt hatodrét méret. A kettéhajtott hatodrét eredménye, a tizenkettedrét azonban a 17. századi zsebkönyvek mérete, a németalföldi Elzevier-officina kedvelt formátuma volt.

Az úgynevezett keskeny hatodrét akkor jött létre, amikor a fenti sorrendet felcserélték, és az ívpapírt előbb ketté, majd a kapott fóliót három részre hajtották. Ebből a sorozatból leginkább a huszonnegyedrét formátumot használták. S ha mindehhez hozzávesszük, hogy az ívpapírnak nem volt egyöntetűen elfogadott, szabványosított mérete, hanem kis (390x310 mm), közepes (510x380 mm) és nagy (600x460 mm) változatban létezett, akkor centiméterben mérve a formátumok igen széles skáláját kapjuk eredményül. Könnyen előfordult tehát, hogy egy nyolcadrét alakú könyv nagyobb volt, mint egy – kisebb ívpapírra nyomott – negyedréti alakú kiadvány.

A régi korok könyvszete a formátumok elnevezésére latin nyelvű kifejezéseket használt. A kettéhajtott ívpapírt az „in folio”, a negyedréti az „in formato quarto”, a nyolcadrétet az „in formato octavo” stb. névvel jelölte. Az elnevezés később a számnévi jelzőre rövidült, ami a bibliográfiai leírásban arab számmal és a hozzá tapadó o betűvel jelenik meg: ez utóbbi a latin számnévi jelző határozóesetének a ragja. Az alábbi táblázat a leggyakoribb formátumok elnevezését, jelölését, a levélpárok, a lapok (levelek) és az oldalak számát foglalja össze:

magyar elnevezés	latin elnevezés	jelölés	levélpár	lapok száma	oldalak száma
fólió (ívrét)	folio	2o	1	2	4
negyedréti	quarto	4o	2	4	8
nyolcadrét	octavo	8o	4	8	16
tizenkettédretri	duodecimo	12o	6	12	24
tizenhatodrét	sexto decimo	16o	8	16	32
tizennyolcadrét	duodevicesimo	18o	6+3	12+6	36
huszonnegyedrét	vicesimo quarto	24o	8+4, 6+6 stb.	16+8, 12+12	48
harminckettédretri	tricesimo altero	32o	8+8, 8+4+4 stb.	16+16, 16+8+8	64

Az ívpapír téglalap alakú és természetesen a hajtogatása is mindig téglalapot eredményez. Azonban a hosszabb és rövidebb oldalak elhelyezkedése méretenként változik, ami segít az egyes formátumok gyors meghatározásában. Az álló alakú nagy méretű könyv 2o, a kisebb 8o, az ennél kisebb 12o, az apró pedig 32o. Körülbelül 3:4 aránnyal a négyzet formához hasonlít a 4o, a 16o és a ritkán előforduló 36o.

Ugyancsak segít a formátum megállapításában a kiadványt alkotó ívfüzetek lapszáma. A hajtogatással létrejött levélpárokat ugyanis nem egyenként fűzték össze, hanem több levélpár egymásba helyezésével ívfüzeteket hoztak létre. A leggyakrabban előforduló formátumoknál, a negyedrés és nyolcadrét méretű könyveknél viszonylag egyszerű a dolgunk, ugyanis az ívfüzet annyi lapot tartalmaz, amilyen formátumra hajtogatták az ívet. A negyedrés méretű könyv ívfüzete 4, a nyolcadrété 8 lapból áll. A fólió méretűeknél már más a helyzet, ugyanis itt legalább két levélpárt, füzetenként tehát négy lapot illesztettek egymásba, különben a levélpárok könnyen elváltak volna egymástól. A nyolcadrétnél kisebb kiadványok esetében viszont épp a levélpárok bősége zavaró: mivel az egy ívből kikerült levélpárok egymásba fűzése tömör, nehezen illeszkedő füzetet eredményezett, ezért az ilyen könyvek egy-egy füzete fél vagy még kisebb ívpapírból állt. (A címlapot tartalmazó levélpárt általában utólag, ragasztással vagy fűzéssel illesztették a könyvhöz).

A kiadvány nem a hajtogatással érte el a centiméterben kifejezhető méretét. A könyveket ugyanis összehordott ívekben, úgynevezett krúdában tárolták, és kötés nélkül kerültek forgalomba. Tudjuk például, hogy Pázmány Péter *Kalauzán*ak példányai a raktárban bekötetlenül nélkül álltak, így az első és utolsó levelek megsérültek, s ezeket újraszédéssel pótolták.¹⁵⁸ Az összehordott íveket azután a könyvkötő 5–15 mm szélességben körbevágta és a tulajdonos igényeinek megfelelő kötéssel látta el. Ha a könyvet a későbbiekben újrakötötték, általában ismét veszített a méretéből. Ugyanazon kiadás példányai tehát ma különböző méretben állhatnak a könyvtár polcain.

Korszakunk utolsó évtizedeiben, a géppel előállított (1799), tehát jellemző formát nélküli papír időszakában az ilyesfajta formátum-megállapításoknak már nincsen szerepük. Az ebből az időből származó kiadványok méretét ezért általában centiméterben közöljük. Természetesen annak sincs akadálya, hogy a kézműipari kor kiadványainak méretét – a formátum jelölése mellett, kerek zárójelben – centiméterben mérve is megadjuk.

A formátum megválasztása nemcsak a papír árából, tehát a mecénás vagy a kiadó pénztárcájától, hanem a könyvtörténeti korszaktól, a kiadvány tartalmától és funkciójától is függött. A 15. századra jellemző fólióméret a 16. század első felétől ugyanis fokozatosan átadta a helyét a negyedrésű, vagy – jellemzően Aldo Manuzio

műhelyében – az ennél is kisebb formátumnak. (A teljesség kedvéért jegyezzük meg, hogy a mai minikönyvekhez hasonló, alig néhány centiméteres szedéstükrű könyvek nyomtatására már az ősnymondások is képesek voltak). A 17. század első felében az egyik legnépszerűbb formátumnak – az Elzevier-műhely sorozatainak köszönhetően – a tizenkettedrét számított. Az „in portibili forma” egyrészt a humanista ízlésvilágból, másrészt a reformáció propagandisztikus törekvéseiből táplálkozott. Ugyanakkor a térképeket és illusztrációkat tartalmazó könyvek, mint nálunk az Esterházy család genealogikus rendben összeállított mauzóleuma,¹⁵⁹ vagy az alapvető teológiai, jogi és általában tudományos művek, mint a Biblia, a Corpus iuris, Ambrosio Calepino többnyelvű szótára, a különféle enciklopédiák vagy Ulisse Aldrovandi monumentális állatana¹⁶⁰ továbbra is fólió méretben kerültek ki a sajtó alól. A fokozatos méretcsökkenésre persze itt is sor került: Károlyi Gáspár először fólió alakban megjelent bibliafordítása (Vizsoly, 1590) Szenci Molnár Albert kiadásában (Hanau, 1608) negyedré, Tótfalusi Kis Miklós gondozásában (Amsterdam, 1685) már tizenkettedrét formátumban látott napvilágot. De ugyanezt a folyamatot jelzi a fólió méretű francia *Encyclopédie* számos negyedré formátumban kiadott utánzata is. Az is nyilvánvaló, hogy a közösségi használatra szánt liturgikus könyvek vagy breviáriumok fólió méretben, az egyéni olvasásra szánt változatuk kisebb alakban jelent meg. Máskor a formátum megválasztását a hagyomány vagy a földrajzi tényezők befolyásolták: a 17. századi Kelet-Magyarországon a kalendáriumokat a viszonylag ritka tizenhatodré méretben adták ki.¹⁶¹

A teljesség és a sorrend ellenőrzésére, illetve a terjedelem pontos megállapítására nemcsak azért van szükség, mert a könyv az évszázadok során könnyen megsérülhetett, hanem azért is, mert a kézműipari korszakban számos olyan munkafolyamat ment keresztül, amely hibás sorrendhez, hiányhoz, esetleg többletbe vezethetett. Az elsődleges feladat azonban a legtágabb értelemben vett kollacionálás, azaz annak megállapítása, hogy a leírandó kiadvány egészét vagy az egyes részeit tekintsük-e önálló bibliográfiai egységnek. A továbbiakban ugyanis az önálló bibliográfiai egységgel foglalkozunk, mert a gyűjtőkötetek terjedelmét a →*Megjegyzések* című fejezet *Megjegyzések a kolligátumról* című része tárgyalja.

Az ellenőrzés különböző módszerei közül az őrszót, az ívjelzést, majd a 19. századra egyeduralkodóvá váló lapszámozást említjük.

Az őrszó (custos) az oldal alján helyezkedett el, és a következő oldal egy vagy több szótagját előlegezte meg, részint a sorrend ellenőrzése, részint a folyamatos olvasás kedvéért. A szedéstükrön kívül, ám ahhoz lehetőség szerint tapadva, és általában jobbra zárva szedték. Használtak még lap- és füzetőrszót is: az előbbi

a lapok (levelek) verzóján, az utóbbi a füzet utolsó lapjának verzóján helyezkedett el. Reclamans néven már a középkori kódexekben is előfordult, elsősorban a hangos olvasás könnyítésére. Ezt a funkcióját egészen a reformációig, a laikus olvasóközönség kialakulásáig megőrizte. Első nyomtatott megjelenése az 1470-es évekre tehető és még a 18. században is használták. Ekkor azonban a lapszámozás, illetve az új könyvművészeti irányzatok, főként a tiszta tipográfiai stílusra való törekvések elsorvasztották.

A lap-, oldal- vagy hasábszámozás többnyire a szedéstükör felett, általában a rektó oldalon kezdődött, bár az első számjegyeket a szövegkezdés miatt általában elhagyták. Manapság a sorrend és a teljesség ellenőrzésének ez a legkézenfekvőbb eszköze, a kézműipari korban azonban szinte mindennapos volt a hibás számozás. Ezért a régi könyvek számozását mindig fenntartással kell kezelni. Talán a szedő figyelmének lankadása okozta, de a félreszámozás többnyire a könyv utolsó íveit csúfította el. A hamarosan kialakult gyakorlat szerint az utólag szedett prelimináriát (előszó, ajánlás stb.) római, a főszöveget pedig arab számokkal jelölték, míg a könyv végére kötött tartalomjegyzéket, indexet stb. sokszor egyáltalán nem számozták meg. Amíg a betűnyomtatáshoz hasonlóan magasnyomásos eljárással készült fametszetek nem különültek el a nyomtatott ívektől, addig a mélynyomásos rézmetszet-illusztrációkat általában táblalapként, számozatlanul vagy saját számozással, utólag kötötték a szövegbe. Ezért a 17. századtól a számozás folytonosságát az illusztráció gyakran megszakította. Az Esterházy család említett mauzóleumában egyébként épp az illusztrációkat jelölték arab, a nyomtatott oldalakat pedig római számokkal. A 18. század végétől a nyomdaipar gépesítésével, a munkafolyamatok automatizálásával az oldalszámozás a terjedelemjelölés egyetlen, máig egyeduralgó eszközévé vált, amelynek leírását könyvtári szabvány szabályozza.

A régi nyomtatványok szerkezetét azonban a legpontosabban a füzetjelzés képletéből álló kolláció, azaz a kiadványt alkotó füzetek és a füzeteket alkotó levelek leírása tükrözi. Ennek alapja a rektó oldal alá nyomtatott füzetjel, általában a latin ábécé 23 betűje, amellyel az egymást követő füzetek sorrendjét jelölték. Minden füzetet önálló jellel láttak el: az első füzet az A, a második a B stb. betűjelet kapta, s ha a füzetek jelölése mind a 23 betűt kimerítette – ami testesebb kiadványok esetében könnyen előfordult –, akkor újrakezdődött a betűsor, most már a betűjelzés valamilyen módosításával. Általában a verzális betűket (A) kurrens betűkkel (a), vagy pedig a betűk megtöbbszörözésével (Aa, Bb stb.) folytatták.

De nemcsak a füzeteket, hanem a füzetben belüli leveleket is megkülönböztették egymástól. Erre a füzetjel mellé vagy kitevőjébe tett arab számot használták: az első füzet első levele az A1 (A^1), a második az A2 (A^2) stb. jelölést kapta. Ha tehát a nyolcadrét formátumú nyomtatvány füzete négy levélpárból, azaz nyolc levélből állt, akkor az A jelzésű füzetet az A1, A2, A3, A4, majd a füzet közepétől az A5, A6, A7 és A8 levelek alkották. A jelölésnél azonban kialakultak bizonyos hagyományok, így a füzet leveleit sokszor csak a második levéltől számozták és ez a számozás többnyire a füzet közepéig, pontosabban a füzet második felének első leveléig terjedt. Nem is volt többre szükség, hiszen elég volt a levélpár első tagját jelölni. Az ábécé betűivel általában a könyv főszövegét látták el. A kiadvány élén álló prelimináriát utólag nyomtatták, tehát a jelölésükre más szignatúrát, például csillagot, keresztet, paragrafusjelet, zárójelet stb. kellett használni.

Amikor a kiadvány terjedelmét a füzetjelzés alapján írjuk le, akkor a fenti jelzéseket tükrözzük. Ehhez azonban a jelsorozatot egyszerűsíteni kell. Ha a könyv füzetjelei a 23 betű ábécé szerint szabályosan követik egymást, akkor nem kell felsorolni mind a 23 füzetjelzést, hanem összevonjuk az elsőt és az utolsót: A–Z, hosszabb kiadványok esetében: A–Z a–z Aa–Zz stb., sőt ez utóbbit még egyszerűbben: A–Zz.

A füzetet alkotó levelek számát – szabályos füzetképzés esetén – vagy a formátum megadásával írjuk le, vagy a füzetjel mellé, kitevőbe tett arab számmal közöljük:

300	##	\$aA–Z;\$c8o
300	##	\$aA ⁸ –Z ⁸ ;\$c8o

Az alsó indexbe tett szám a füzetben belül egy adott levelet jelöl. Ha tehát egy nyolcadrét formátumú kiadvány teljes B füzetének és az E füzet hatodik levelének a hiányát akarjuk közölni, akkor a következőképp járunk el:

300	##	\$a[44] fol. ;\$c8o
500	##	\$aÍvjelzése: A–E ⁸ F ⁴
596	##	\$aHiányzik: B ¹ –B ⁸ , E ₆

Problémát csak a szokatlan formátum okozhat. Ilyen például a változó terjedelmű füzetek jelölése:

$$A^8-E^8 G^6 H^8-L^8 M^6 N^8-T^8$$

A magányos leveleket többféleképpen jelöljük:

$$A^8-E^8 \square^1 F^8-P^8$$

$$A^8-E^{8+1} F^8-P^8$$

A nyomtatott szöveg nem mindig töltötte ki a rendelkezésre álló levélszámot. Az üresen maradt, jelöletlen leveleket ugyancsak közöljük, hiszen ezek is részei valamilyen levélpárnak. A könyv végén üresen álló (de nem a könyvhöz utólag hozzákötött!) levelet például vagy hozzáadjuk a nyomtatott levelekhez vagy levonjuk a füzet levélszámából:

$$A^8-E^8 F^8-P^{7+1}$$

$$A^8-E^8 F^8-P^{8-1}$$

A bevezető részek füzetjelzésének, illetve a magányos és jelöletlen levelek jelzésének leírásával már a kiadvány teljes szerkezetét is tükrözni tudjuk:

$$\S^8 A^8-E^8 \square^1 F^8-P^{7+1}$$

A *Régi Magyarországi Nyomtatványok* például így írja le Pázmány Péter *Kalauzának*¹⁶² kollációját:

$$):(4 -):()::(4, A^4-Z^4, Aa^4-ZZ^4, Aaa^4-Zzz^4, Aaaa^4-Zzzz^4, Aaaaa^4-Kkkkk^4; a^4-g^4, A^4-P^4 Q^{3+1}$$

Itt csak a legegyszerűbb eseteket soroltuk fel. Kis túlzással: ahány könyv, annyi képlet. A számtalan egyedi füzetjelölésre a nemzetközi bibliográfiai irodalom a képletek egész arzenálját sorolja fel, ami – valljuk be őszintén – legfeljebb néhány beavatott könyvtáros munkáját érinti.

* * *

Mivel az illusztráció a könyvtörténeti kutatások fontos területe, és jelentősége sokszor éppen olyan fontos, mint a nyomtatott szövegé, ezért röviden felsoroljuk a legfontosabb könyvdíszeket a kezdetektől a 19. század közepéig. Ugyanis – bár a szabvány a díszítettséggel kapcsolatban csak minimális adatközlési kötelezettséget ír elő – nincs akadálya annak, hogy a $\rightarrow$ *Megjegyzések* adatcsoportban az illusztrációkról részletesebb leírást adjunk.

A könyvet díszítő grafikai elemeket két fő csoportra osztjuk: megkülönböztetjük a könyv megformálásával, tipográfiai kidolgozásával kapcsolatos könyvdíszítést és a szöveg értelmét, mondanivalóját hangsúlyozó vagy kiegészítő könyvillusztrációt.

Az első csoportba tartozik az öntvényről nyomtatott, tehát nem fametszet alapú körzet. Ez a régiesen cífrának nevezett díszítmény többnyire keleti díszítőmotívumot, levélformát, fonadékos növényi alakzatot ábrázolt, és a szöveg tagolására, a fejezetek lezárására, elkülönítésére szolgált. Először 1509-ben, Henri Estienne (1470–1520) *Quincuplex Psalterium*ában fordult elő és még korszakunk végén, a 19. században is a könyvillusztráció egyik legáltalánosabb eszközének számított.¹⁶³ Nemzetközi népszerűsége miatt igazán egyedi sajátosságot egyik műhely készlete sem mutatott. Legegyszerűbb változatai a különféle méretű Aldus-levélkéek voltak, de a művészebb kivitelezésű körzetekből sokszor címlapkeretet, fejléceket vagy záródíszet állítottak össze. 16. századi nyomdászaink, mint Bornemisza Péter vagy Mantskovit Bálint szívesen díszítették könyveik címlapját körzetekből nyomtatott kerettel.¹⁶⁴ A körzet általános formavilágát csak Pierre Simon Fournier és iskolája frissítette fel a 18. században, amikor az addig csak betűszerűen, derékszögű rendszerben elhelyezhető díszítményt felcserélték a négyzetben átlósan álló, ennél fogva a sarkoknál illeszkedő, diagonális körzettel. A nagyszombati akadémiai nyomda 1773. évi mintakönyve 170 féle körzetdíszet sorol fel, de tudjuk, hogy Tóth Ferenc debreceni, Tichy János váradi, Gött Frigyes brassói, Spanraft Mihály nagyszombati nyomdász és mások a nagyszombati betűöntödéből egészítették ki műhelyük körzetkészletét.¹⁶⁵

Ugyancsak a tipográfiai könyvdíszek közé tartozik az öntvényről nyomtatott iniciálé, fejléc és záródísz.

A kéziratos korból átvett iniciálé a szövegkezdet díszítésére szolgált és jelenléte eleinte olyannyira természetes volt, hogy például a Thuróczy-krónika 1488. évi brünni kiadásában a helyét üresen hagyták a majdani miniátor számára.¹⁶⁶ A négyyszög alakú képeken nemcsak betűk, hanem más díszítések: növényi ornamentika, állat- és emberalakok stb. is szerepeltek. Egy-egy műhely általában többféle típusú és méretű iniciálésorozattal rendelkezett. A debreceni nyomda valószínűleg Hoffhalter Rudolf működése idején szerezte be azt a keret nélküli, puttókkal és állatokkal díszített készletet, amellyel Félegyházi Tamás Új Testamentum-fordítását is díszítette.¹⁶⁷ A nagyszombati Telegdi-nyomda fekete alapon stilizált virágokkal díszített iniciálésorozatát a 17. századi gyulafehérvári fedelmi nyomdában is használták.¹⁶⁸ A 18. századtól általában megelégedtek a néhány ponttal nagyobb, hangsúlyosabb kezdőbetűkkel,

de a nagyszombati jezsuita nyomda például az 1773. évi leltárkönyv tanúsága szerint továbbra is számos kiadványban alkalmazott díszesebb iniciálét.¹⁶⁹

A fejléc- és a záródísz már valamivel nagyobb mozgásteret biztosított a könyvművészet számára. Nálunk először a kolozsvári Heltai-nyomda használt záródíszeket, amelyekre főként a széles körben alkalmazott fonatos, indás ornamentika volt jellemző, de az 1575-ben megjelent *Chronica* záródíszje maga kiegyensúlyozott szerkezetével, olasz hatást mutató, reneszánsz formavilágával a korai magyarországi könyvdíszítés egyik harmonikus emléke. Erdélyből elszármazott készítőjüket, Jacobus Lucius wittenbergi nyomdászta a hazai könyvdísz-klisé első és sokáig legjelentősebb mestereként tartják számon, aki több más nyomdát, például Hoffhalter Rafael műhelyét is ellátta díszítményekkel.¹⁷⁰ A klisékről készült díszek korai magyarországi alkalmazása azt mutatja, hogy nyomdáink a helyi fametszés hiánya ellenére sem mondtak le a könyvek illusztrálásáról. Még Schultz Dániel viszonylag köznapi kassai nyomdája is négy fejléccel és tizennégy – négyszög alakú, fonadékos, angyalfejes, illetve kiterjesztett szárnyú sast ábrázoló – záródíszszel rendelkezett.¹⁷¹ A nagyszombati akadémiai nyomda 1773. évi leltára az alábbi fejléceket és záródíszeket említi: férfialak könyvekkel és galambbal; fuvola levéldíszszel; hegedű kottával; fúvós hangszerek kottával; földgömb rokokó faragványos állványon; földgömb hadijelvények között, plasztikus épületdíszekre emlékeztető keretben; virágkosár, épületdíszekből szerkesztett keretben.¹⁷² A 18. században a szalag- és záródíszek geometrikus vagy növényi ornamentikáját tehát gyakran felváltották a mitologikus, figurális és csendéletszerű témák, a klasszicista vagy historizáló tájábrázolások. Dugonics András *A' gyapjas vitézek* és *Aranypercsek* című művének kiadását például a Landerer-nyomda ugyanazzal a tájkép-tematikájú fejléccel látta el,¹⁷³ az 1618-as pozsonyi országgyűlés aktáinak 1790-ban megjelent kiadását pedig lugasban olvasó alakok idillikus záróképe díszíti.¹⁷⁴

Díszítőelemmé vált a szignet vagy a kiadói- és nyomdászjelvény is. Ezek a 16. század elején, a kolofont tartalmazó utolsó oldalról kerültek a lassan kiformalódó címlapra és gyakran valamilyen jelmonddal, mottóval kiegészített ornamentális, heraldikus, allegorikus ábrázolásokkal az egyes kiadók és nyomdák termékeinek megkülönböztetését szolgálták. Az első, sokszor csak monogramot tartalmazó, kőfaragók modorában készült szignetek a későbbiekben – kissé eltávolodva eredeti céljuktól – művészi könyvdíszekké váltak, és emblematikájukat tekintve egymástól jól elkülöníthető típusokba rendeződtek. Visszatérő motívumaik közé tartozott a mese és a mitológia világából a griffmadár, a Fama, Amor, Fortuna és Nemezis alakja, az allegorikus természeti jelenségek

közül a felkelő és lenyugvó nap, a viharos tenger, a paradicsomi tudás fája, az újszövetségi eredetű szikla és a magvető alakja, a családi és városi címer, a tárgyak közül a horgony, a Mercurius-pálca, a könyvnyomtatás eszközei, és a 18. században – visszatérve a kezdetekhez – a kalligrafikus monogram.¹⁷⁵ A képeket gyakran valamilyen jelmondat egészítette ki. A leghíresebb az Elzevierék leideni üzletének „Non solus” (Nem vagy egyedül) és a Plantin-cég antwerpeni üzletének „Labore et constantia” (Munkával és állhatatossággal)¹⁷⁶ felirata volt, de idézhetjük a magyarországiak közül Karancsi György „Pacem te poscimus omnes” (Szepsi Csombor Márton fordításában: mindnyáian az Istenes békeseghét ohayttyuk),¹⁷⁷ Weber Simon Péter „Deo et conatu” (Istennel és igyekezettel) vagy a pozsonyi Patzko-nyomda „Spes confisa Deo” (Istenbe vetett reménység) jelmondatát.

A nyomdászjelvények egy különleges típusa a metszetes címlapkeret volt, amely a körzethez, iniciáléhoz, fejléchez és záródíszhez hasonlóan a kiadványok díszítését szolgálta. A brassó Honterus-, a kolozsvári Hoffgreff–Heltai- vagy debreceni Hoffhalter-nyomda kiadványainak reneszánsz címlapkeretei nem sokban maradtak az európai könyvdíszítés színvonalától. A címlapkeretek helyét később a címlapkép foglalta el, amely a belső lapokat díszítő metszetekkel együtt már átvezet bennünket a szöveghez kapcsolódó illusztrációhoz. A 16. századi könyvművészetben uralkodó fametszetek éppúgy magasnyomásos technikával készültek, mint a nyomdai betűk, így a szedett szöveggel való együttes nyomtatásuk könnyen megoldható volt. Mivel a képek másolása, átalakítása ekkoriban nem ütközött etikai akadályba, az ábrák, grafikák, motívumok, sőt maguk a dúcok szabadon vándoroltak a különféle nyomdák közt. A szöveghez kapcsolódó kép eltérő nagyságú volt, és hol a szöveg mellett, hol fölötte állt, mint a Thuróczy-krónika említett kiadásában, vagy épp az oldal közepén, ami főként a botanikai könyvekre volt jellemző. Az ábrázolás kezdetben tipizált, tehát például az embertömeget fejtetők sorozatával, a városképet fallal körbevett házak csoportjával jelenítette meg. Kivételek persze akadtak, mint Hartmann Schedel *Liber Chronicarum*-jának (Nürnberg, 1493) szinte topográfiai hűségű Nürnberg-ábrázolása. A fametszés az évtizedek során veszített lineáris stílusából, és az árnyékos részek finom tónusozásával a korábbinál festőibb hatást ért el. Ez a kifinomult ábrázolásmód a legtökéletesebben Albrecht Dürer (1471–1528) képein bontakozott ki.¹⁷⁸

Bár a rézmetszés mint technika nem sokkal a fametszés után megszületett, csak a 16. század végétől használták nagyobb számban a könyvek díszítésére. Ennek oka az volt, hogy a mélynyomós technikával készült képeket csak nehezen tudták a magasnyomós szedéssel egyszerre nyomtatni, s így külön kellett a könyvbe fűzni őket. Természetes tehát, hogy az új eljárás először az utólag bekötött címlapot hódította meg. A teljes egészében metszett címlap nemcsak a könyv díszítését szolgálta, hanem szimbolikusan vagy közvetlenül a mű tartalmát is megelölegezte. Nálunk ennek az első jelentősebb példája a *Kalauz* Pozsonyban megjelent első kiadásának címlapkerete: a P. I. monogramista a portál két oldalán, két-két fülkében Szent István és Szent Imre, illetve Szent László és Szent Erzsébet szobrát metszette, a felső részen látható medallionban pedig a *Patrona Hungariae* alakját helyezte el.¹⁷⁹ A barokk korban azután, a terjengős címadatok (vö. →*Cím és a szerzőségi közlés*) megjelenése idején a címlapkép mint önálló ornamentika előbb a címelőzéklapra került, ahol ugyancsak a mű tartalmára, a szerzőre vagy a mecénás személyére utalt, majd táblaképként meghódította a könyv egészét. A rézmetszet tökéletesen alkalmas volt a barokk kor reprezentációs igényeinek kielégítésére: a nagyszombati jezsuita nyomda 1773. évi leltárakor például 938 rézlapot írtak össze.¹⁸⁰ Egyre-másra születtek a természettudományos ábrákat,¹⁸¹ épületeket, kert- és tájábrázolásokat, művészeti és iparművészeti elemeket, portrékat, allegorikus ábrázolásokat, emblematikus képeket, atlaszokat, utazási emlékeket stb. bemutató albumok és mintakönyvek.¹⁸²

A rézmetszés művészete főként a francia könyvdíszítésben, François Boucher (1703–1770) és Hubert Gravelot (1699–1773) kifinomult, festői eszközöket használó műveiben érte el a csúcspontját. Mellettük az ifjabb Charles-Nicolas Cochin (1715–1790) és Pierre Philippe Choffard (1730–1809) egyaránt a könyvillusztáció legnagyobb mesterei közé tartoztak és Boccaccio, Tasso vagy Homérosz műveinek illusztrátoraiként a klasszicizmus előfutárai voltak.¹⁸³ A 18. század közepétől számos rézmetsző működött Magyarországon, köztük Mikovinyi Sámuel (1698–1750), Bartholomaeides János László (1787–?), Blasius András (1725–1788), Czetter Sámuel (1765–1820 után), Bikfalvi Falka Sámuel (1766–1826), Junker Keresztély (1757–1841) és mások. Közülük sokan Budán és Pesten, a különféle szakrális illusztrációk, könyv- és térképraajok vagy a megszaporozott folyóiratok divatképeinek mestereként váltak ismertté, mint Binder Károly Fülöp (1736?–1811), Gottfried Prixner (1746 k.–1819), Karacs Ferenc (1770–1838) és Perlaszka Domokos (1801–1846).¹⁸⁴

Időközben kialakultak a rézmetszés különféle technikai változatai. Ilyen volt a poncoló mód, amelynél a lemezbe vert apró pontokkal világosabb és sötétebb felületeket alakítottak ki. A rézkarc esetében a rajzolatot saválló réteggel bevont rézlemezbe karcolták, majd a vastagabb és vékonyabb tónusokat savfürdős maratással érték el. A rézkarc alfajánál, az akvatinta-eljárásnál gyantaport forrasztottak a rézlapra. Az erre átvitt rajzolatot ugyancsak savval maratják, így az ábra nem vonalakkól, hanem világosabb és sötétebb tónusokból állt.¹⁸⁵

A 18. század végétől alkalmazott litográfia inkább a politikai karikatúrának, mint a könyvillusztrációnak volt az eszköze.

A latin nyelvű címdalalokon vagy képeken a vázlatkészítő tevékenységre az *invenit*, a rajzolásra a *delineavit*, a rézmetszésre pedig a *sculpsit* ige utal. A bibliográfiák illusztrációval kapcsolatos legfontosabb rövidítései: *fig. xylogr.* (*fig. xylographia* = fametszetes dísz) *init.* (*initiale* = iniciálé), *ins.* (*insigne* = címer, nyomdászjelvény), *map.* (*mappa* = térkép), *orn.* (*ornamentum* = könyvdísz, záródísz), *sign. typogr.* (*signum typographi* = nyomdászjelvény), *tab.* (*tabula* = tábla) stb.

2.7 Sorozat

1. Sorozat

1.1 A formai feltárás 6. adatszoportja a sorozat. A sorozat olyan önálló, de tartalmi vagy formai kapcsolatban lévő kiadványok együttese, amelyeknek a saját főcímükön kívül az egész sorozatra vonatkozó sorozatcímük, esetleg más, a sorozatra jellemző közös bibliográfiai adatuk, például a sorozaton belüli sorrendet kifejező jelük (számuk stb.) van. A sorozat adatszoportban írjuk le az alábbi hívójellel:

490	sorozati cím	ismételhető
830	sorozati melléktétel, egységesített cím	ismételhető

1.2 A sorozati adatok főforrása a címoldal, a címelőzékek és a kolofón.

1.3 A 490-es mező indikátorai:

első indikátor	0	nincs 830-as mező
	1	van 830-as mező
második indikátor	#	nincs definiálva

1.4 A 830-as mező indikátorai:

első indikátor	#	nincs definiálva
második indikátor	0	a nem besorolandó karakterek száma nulla
	1	a nem besorolandó karakterek száma egy
	2	a nem besorolandó karakterek száma kettő stb.

1.5 A 490-es mező almezőazonosítói:

a	sorozatcím	ismételhető
v	sorozati szám	ismételhető

1.6 A 830-as mező almezőazonosítói:

a	egységesített cím	nem ismételhető
n	alsorozati megjelölés	ismételhető
p	alsorozati cím	ismételhető

1.7 Példák:

490	1#	\$a(Történeti könyvtár ;\$v5-6.)
830	#0	\$aTörténeti könyvtár ¹⁸⁶

2. A sorozat főcíme

2.1 A sorozat főcímét a főcímre vonatkozó szabályok szerint írjuk le.

2.2 A sorozat főcímének leírását a 830-as hívójelű mezővel együtt használjuk, amely az egységesített főcímet tartalmazza.

2.3 Ha a kiadvány egyidejűleg több sorozat részeként jelenik meg, akkor minden egyes sorozat adatait sorozatonként külön kerek zárójelben () kell leírni.

3. A sorozat párhuzamos címe

3.1 Ha a sorozat főcíme egynél több nyelven vagy írásrendszerben szerepel, akkor a sorozat párhuzamos címét vagy címeit is közöljük.

3.2 Ha főcím közös címből és alcímből áll, akkor a párhuzamos címet a teljes főcím után írjuk le.

4. A sorozat alcíme

4.1 Ha sorozatnak alcíme vagy párhuzamos alcíme van, akkor ezeket az adatokat a főcím után közöljük.

5. A sorozaton belüli jelölés

- 5.1 A kiadványnak a sorozaton belül elfoglalt helyét a kiadványban használt kifejezéssel vagy annak rövidítésével írjuk le. Ha a kiadványt a sorozaton belül több jel (szám, betű stb.) jelöli, ezeket kötőjellel közöljük. Ha a jelölés nem folyamatos, akkor valamennyi jelet tükrözni kell.

A sorozatok olyan előre meg nem határozott időtartamra tervezett, változó megjelenésű kiadványok, amelyek egymást követő részegységekből (füzetekből, kötetekből, évfolyamokból stb.) állnak. Ezeket rendszerint számozásuk, kronologikus vagy egyéb megjelölésük különbözteti meg egymástól. Tartalmi vagy formai szempontok alapján kapcsolódnak össze és a saját főcímükön kívül általában sorozatcímmel és más közös bibliográfiai adattal (például sorszámossal) is rendelkeznek.

Mivel Európában a 17. század elejéig, Magyarországon pedig a 18. század végéig nem jelentek meg sorozatok, ezért a feldolgozás során célszerű alaposan megvizsgálni, mi tekinthető valóban sorozatcímmel. A sorozat ugyanis – bár korábban is voltak inkább formai, mint tartalmi szempontból előzményei – tipikusan az olvasás forradalmával jelzett 18. század második felének, nálunk inkább a 19. század első felének terméke. Arról az időszakról van szó, amikor a könyv a kiszélesedett olvasóközönség és az újonnan létrejött közvélemény számára a szórakozás, az önképzés és a tájékozódás legfontosabb eszközévé vált. Csak idézni tudjuk ezzel kapcsolatban Frédéric Barbier megállapítását: „... az egységes nemzeti könyvpiac kiépülését Angliában a gazdasági fellendülés, Franciaországban a politikai forradalom, Németországban pedig az olvasási szokások fejlődése tette lehetővé. ...Louis-Sébastien Mercier ugyanazt állapítja meg Párizsban, amit Wieland a *Deutscher Merkur* hasábjain (1779). 'Még soha nem írtak és olvastak ilyen sokat ...'”.¹⁸⁷ Magyarországon mindezt a felvilágosult abszolútizmus viszonylagos politikai és gazdasági stabilitása, a könyvkereskedelem intézményeinek kialakulása, és az írók, ügyvédek, hivatalnokok és tanárok alkotta művelt értelmiségi réteg megszületése tette lehetővé. Amíg azonban a 18. század közepéig az olvasni tudók és a könyvvásárlók rétege nagyjából egybeesett, addig a 18. század végétől, az egységes oktatási rendszer létrehozásával ez a helyzet megváltozott. Az iskolázottak kiszélesedő rétege ugyanis jóval meghaladta a könyvforgalomban résztvevők táborát.

Ezért a sorozattal mint kiadói stratégiával a kiadók nemcsak a stabil olvasóréteget célozták meg, hanem ugyanennyire alapoztak az olvasni tudó, de nem olvasó közönségre is. A sikeres műfajok rendszeres adagolása és a gyűjtőszendvény felélesztése az addig könyvet ritkán vagy egyáltalán nem vásárlókat is rendszeres fogyasztóvá szándékozta tenni. Hamarosan kialakultak a sorozatra jellemző formai jegyek – az azonos méret, borítólapp, nyomtatási kép, esetleg kötés –, és ez a sematizálódó könyvkiadás a kapitalista könyvtermelés modern technikai eszözeivel együtt viszonylag olcsó típuskönyveket vagy füzeteket tudott előállítani. Az egész folyamatnak jelentős irodalomnépszerűsítő és olvasószervező szerepe volt, és ebből a szempontból lényegtelen, hogy a sorozat értékes műveket vagy szórakoztatásra szánt vásári portékát közvetített, esetleg a kettőt koncepciózusan vegyítve közönségnevelő feladatot látott el.

A sorozat őseinek valószínűleg az Elzevierenk republica-gyűjteménye tekinthető, amelynek 1638-ig megjelent 30 kötetét maga a cég is ezzel a névvel foglalta össze kiadói katalógusában.¹⁸⁸ Mások ide sorolják a később megjelent *Chinát* (1639), *Portugaliát* (1640), *Iaponiát* (1649), a katalógusból kimaradt *Galliát* (1626), valamint a *Status particularis regiminis S. C. Maiestatis Ferdinandi* című kiadványt. A sorozat tagjai az egyes európai és Európán kívüli államok történeti, földrajzi, statisztikai stb. leírását tartalmazzák. Főként kompilációkról van szó, ahol az összeállítók nevét csak részben ismerjük. A legtermékenyebb a tíz kötetben közreműködő Jean de Laet volt, míg egyik-másik kötetet az illető nemzet tudósával, így *Sveciát* Henrik Soterrel, *Bohemiát* Pavel Stranskyval írták meg. Az 1634-ben kiadott *Respublica Hungariae*¹⁸⁹ ismeretlen összeállítója főként Georg Reichersdorf, Caspar Ens és a pozsonyi Martin Schödel műveit használta.¹⁹⁰

Sorozattímet vagy más közös bibliográfiai adatot még hiába keresünk, de bizonyos formai tulajdonságok alapján az egyes kötetek már részegységeknek tekinthetők. Valamennyi tizenkettedrét méretben, az Elzevier-officina kedvelt formátumában jelent meg, szedett címlapot csak a többkötetes kiadványok második kötete tartalmaz, míg az egykötetes művek címlapját metszett címképek helyettesíti, amelyek többnyire Cornelis Claesoon Duysend (ca. 1640) műhelyében készültek és az illető állam címerét, látképét, uralkodóját vagy nevezetes személyét ábrázolták. A republica-sorozathoz hasonló kiadványok kerültek ki a leideni Jean Maire (1617–1656) és az amsterdami Jan Janssonius (1618–1664) műhelyéből is.

A Troyes-ben működő nyomdász, Nicolas Oudot (működésének ideje: 1606–1636) *Bibliothèque Bleue* néven ismert gyűjteménye ugyancsak az első sorozatok közé tartozik. Nevét a címlap színéről kapta és az örökösök révén két évszázadon át szolgálta a francia tömegkultúrát. Oudot 130 nyomtatványának

a felét ide soroljuk, köztük a *De la bonté et mauvaitié des femmes* (1616), a *La vie, mort et passion et resurrection de nostre sauveur Jésus-Christ* (é.n.) és a *L'Histoire des nobles et vaillant chevalliers les quatre fils Aymon* (1630) című kiadványt. Népszerűségére jellemző, hogy ez utóbbi művet – az eredeti címkép újrafelhasználásával – a nyomda későbbi tulajdonosai a 18. és 19. században ismét sajtó alá adták. Bár sorozatcímet itt sem találunk, a formai azonosságra való törekvés határozott kiadói stratégiára utal.¹⁹¹ A Bibliothèque Bleue sikerére alapozva hasonló sorozatok jelentek meg más francia városokban (Rouan, Limoges, Caen, Lille, Lyon stb.) is. Angliában a chapbook, német földön pedig a Volksbuch néven ismert kiadványok sikerét szintén a *Bibliothèque Bleue* receptje alapozta meg.

A sorozatcímmel és sorszámmal ellátott gyűjteményeket a 18–19. századi francia, osztrák és német könyvtermelés tette népszerűvé, amely a 18. században elterjedt többkötetes monográfiák és életműkiadások (lásd a →*Formai feltárás: a több egységben megjelent kiadványok leírása*) után felfedezte a tartalmi vagy formai szempontból összekapcsolható művek kiadásában rejlő üzleti lehetőséget. Ezek a sorozatok (*Le cabinet des fées*, *Kleine Kinderbibliothek* stb.) elsősorban az új olvasók kedvébe igyekeztek járni, akik frissen szerzett tudásukkal nem művelődni, hanem szórakozni vágytak. Az első magyarországi sorozatok is ezt a koncepciót követték.

A *Bibliothèque Bleue* mintájára kapta a *Rózsza Szín Gyűjtemény* címet az első magyar regénysorozat, melyet 1797-ben a kassai nyomdász, Landerer Ferenc indított útjára. A „szépnemnek” ajánlott kiadványok kéthavonta követték volna egymást, „szép nyomtató papíroson, szép betűkkel, rózsaszín boríték alatt, gyönyörű rézre metszett képekkel”. A tervezett időszakiságot persze nem sikerült megvalósítani, de 1803-ig így is tíz regény jelent meg 13 kötetben.¹⁹² (Csak érdekességként említjük meg, hogy *Kék könyvtár* címmel Brassai Sámuel indított sorozatot, amelynek célja a kolozsvári unitárius főiskolán folyó oktatás tárgyi feltételeinek megteremtésére volt). A magyarországi könyvkiadás legkorábbi sorozatai közé tartozik Batsányi János *Magyar Minervája* is. Sorozati címlappal ellátott kötetei 1798–1811 között Bécsben, Pesten és Veszprémben láttak napvilágot.¹⁹³

A későbbi sorozatok is elsősorban a ponyva műfajából kerültek ki, mint a pozsonyi Landerer Mihály *Téli és nyári könyvtára* (1805–1813), Kis István pesti könyvkereskedő *Flóra, vagy szivreható apró románok* (1806–1808) című sorozata, vagy a pesti Landerer-nyomda *Mulattató szép literaturai gyűjteménye* (1832–1833), de a klasszikus magyar és külföldi irodalmat, illetve a tudományos ismereteket is gyakran népszerűsítették sorozatkiadásokkal.¹⁹⁴ Az 1850 előtt indított legfontosabb sorozatok időrendben: *Külföldi játékszín* (Vörösmarty Mihály, Magyar Tudós Társaság, 1833–1842), *Eredeti játékszín* (Vörösmarty Mihály, Magyar Tudós Társaság,

1834–1846), *Nyelvtudományi pályamunkák* (Magyar Tudós Társaság, 1834–1846), *Philosophiai pályamunkák* (Magyar Tudós Társaság, 1835–1845), *Külföldi regénytár* (Nagy Ignác, Kisfaludy Társaság, 1837–1844), *Természettudományi pályamunkák* (Magyar Tudós Társaság, 1837–1858), *Hellen classicusok magyar fordításokban* (Magyar Tudós Társaság, 1840–1847), *Római classicusok magyar fordításokban* (Magyar Tudós Társaság, 1836–1845), *Történettudományi pályamunkák* (Magyar Tudós Társaság, 1841–1842), *Törvénytudományi pályamunkák* (Magyar Tudós Társaság, 1841–1844), *Francia regénycsarnok* (Récsi Emil, 1843–1844), *Nemzeti könyvtár* (Toldy Ferenc, Kisfaludy Társaság, 1843–1853), *Történeti könyvtár* (1844–1845), *Új külföldi regénytár* (Nagy Ignác, Kisfaludy Társaság, 1844–1846), *Nemzeti színműtár* (Obernyik Károly, Vahot Imre, 1845–1846), *Hellen könyvtár* (Kisfaludy Társaság, 1846–1849).

Hangsúlyozni kell, hogy a leírás szempontjából nem minősülnek sorozatnak azok a kiadói sorozatok, ahol az összetartozást csak a technikai előállítás azonos jegyei (például a kötés színe) jelzi. A sorozatba tartozás kritériuma, hogy a csoportot alkotó kiadványnak a saját főcímén kívül az egész sorozatra jellemző közös címe (sorozatcíme) legyen.

A sorozatcímet sok esetben csak a borítón tüntették fel, ami az újrakötött példányokból általában hiányzik. Így például a *Téli és nyári könyvtár* 7. köteteként megjelent *Farkasvölgyi Imre a'vagy po'sonyvári késértő lélek* című ponyvának a Szegedi Egyetemi Könyvtárban őrzött példányaiban¹⁹⁵ a sorozatra utaló adatokat hiába keressük. A „románok”, „költeményes rajzolatok” stb. bibliográfiai leírásokor tehát célszerű külső forráshoz fordulni:

100	10	\$aGleich, Joseph Alois
245	10	\$aFarkasvölgyi Imre a'vagy po'sonyvári késértő lélek /c[Gleich, Joseph Alois]
490	1#	\$a(Téli és nyári könyvtár ;\$v7.)
500	##	\$aA sorozatcím a borítón található
830	#0	\$aTéli és nyári könyvtár

Az 1830-as évektől kiadott sorozatokban már a címdalt megelőző lap rektóján vagy verzóján is megtalálható a sorozatcím, esetleg a kiadványnak a sorozaton belüli megkülönböztető jelölése, száma:

100	1	\$aNota, Alberto
245	10	\$aA' nőtelen philosophus :\$bVígjáték három felvonásban /\$cNota Alberttől ; Fordította olaszból Császár Ferencz
490	1#	\$a(Külföldi játékszín ;\$v3.)
830	#0	\$aKülföldi játékszín ¹⁹⁶

2.8 Megjegyzések

2.8.1. Megjegyzések a referenciákról

1. A katalogizált kiadványt tárgyaló kézikönyv (bibliográfia stb.) címét és a referencia kézikönyvön belüli helyét az alábbi hívójellel közöljük:

510	referenciák	nem ismételhető
-----	-------------	-----------------

1.1 Indikátorok:

első indikátor	3	a forráson belül a pontos hely nincs megadva
	#	a forráson belül a pontos hely megadva
második indikátor	#	nincs definiálva

1.2 Almezőazonosítók

a	A forrás megnevezése	nem ismételhető
c	A forráson belüli pontos hely	nem ismételhető

1.3 Példa:

510	4#	\$aRMK I\$c1234
-----	----	-----------------

A Magyarországon őrzött könyvpéldányok azonosításához az alábbi nemzeti bibliográfiákat, időhatárokhoz kötött – de azon belül teljességre törekvő – nemzetközi bibliográfiákat, nemzeti könyvtári vagy országos kiterjesztésű könyvkatalógusokat, továbbá névtárakat és online adatbázisokat célszerű használni:

Magyar könyvészet

Apponyi

Apponyi Sándor: Hungarica. Ungarn betreffende im Auslande gedruckte Bücher und Flugschriften. Neuarbeitet von József Vekerdí. Teil I–III. Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, 2004.

Petrik I–IV

Petrik Géza: Magyarország bibliographiája 1712–1860. I–IV. kötet. Könyvészeti kimutatása a Magyarországon s hazánkra vonatkozólag külföldön megjelent nyomtatványoknak. [Hasonmás kiad.] Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, 1968.

Petrik Pótlások V

Magyarország bibliographiája 1712–1860. V. Pótlások Petrik Géza Magyarország bibliographiája 1712–1860. c. művének 1–4. kötetéhez. Az 1712–1800 között megjelent magyarországi (és külföldi magyar nyelvű) nyomtatványok. Gyűjt. Bayer Lászlóné, Markos Béla etc. Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, 1971.

Petrik Pótlások VI

Magyarország bibliographiája 1712–1860. VI. Nyomda- és kiadástörténeti mutató az 1–5. kötetben közreadott magyarországi (és külföldi magyar nyelvű) 1712–1800 között megjelent nyomtatványokhoz. Gyűjt. Bayer Lászlóné, Markos Béla etc. Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, 1972.

Petrik Pótlások VII

Magyarország bibliographiája 1712–1860. VII. Pótlások Petrik Géza Magyarország bibliographiája 1712–1860. c. művéhez. Az 1701–1800 között megjelent magyarországi (és külföldi magyar nyelvű) nyomtatványok. Összeáll. Bayer Lászlóné, Fajcsék Magda etc. Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, 1989.

Petrik Pótlások VIII

Magyarország bibliográfiája 1712–1860. VIII. Függelék. Hazai, 18. századi színlapok, gyászjelentések és szentképek bibliográfiája. Nyomda- és kiadástörténeti mutató az 1701–1800 között megjelent magyarországi (és külföldi magyar nyelvű) nyomtatványokhoz. Összeáll. Borsa Gedeon, Fajcsék Maga etc. Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, 1991.

Petrik Pótlások IX

Magyarország bibliográfiája 1712–1860. IX. Pótlások Petrik Géza Magyarország bibliographiája 1712–1860. c. művéhez. 1701–1800 között megjelent magyarországi (és külföldi magyar nyelvű) nyomtatványok. Összeáll. Kovács Eszter, V. Ecsedy Judit. Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, 2017.

RMK I

Szabó Károly: Régi magyar könyvtár. Az 1531–1711. megjelent magyar nyomtatványok könyvészeti kézikönyve. Budapest, a M. Tud. Akadémia Könyvkiadó Hivatala, 1879.

RMK II

Szabó Károly: Régi magyar könyvtár. II-dik kötet. Az 1473-tól 1711-ig megjelent nem magyar nyelvű hazai nyomtatványok könyvészeti kézikönyve. Budapest, a M. Tud. Akadémia Könyvkiadó Hivatala, 1885.

RMK III

Szabó Károly–Hellebrant Árpád: Régi magyar könyvtár. III-dik kötet. Magyar szerzőktől külföldön 1480-tól 1711-ig megjelent nem magyar nyelvű nyomtatványoknak könyvészeti kézikönyve. Budapest, a M. Tud. Akadémia Könyvkiadó Hivatala, 1896.

RMK III Pótlások

Szabó Károly–Hellebrant Árpád: Régi magyar könyvtár. III-dik kötet. Magyar szerzőktől külföldön 1480-tól 1711-ig megjelent nem magyar nyelvű nyomtatványoknak könyvészeti kézikönyve. 1–4. füzet. Pótlások, kiegészítések, javítások., 5. füzet. Mutató–függelék. Összeáll.: Borsa Gedeon, Dörnyei Sándor, Szálka Irma. Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, 1990–1996.

RMK III/XVIII

Dörnyei Sándor–Szávuly Mária: Régi magyar könyvtár III/XVIII. század. Magyarországi szerzők külföldön nem magyar nyelven megjelent nyomtatványai. 1–2. kötet. Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, 2005–2007.

RMNy I

Régi magyarországi nyomtatványok. 1473–1600. [Összeáll.] Borsa Gedeon, Hervay Ferenc, Holl Béla, Käfer István, Kelecsényi Ákos. Budapest, Akadémiai K., 1971.

RMNy II

Régi magyarországi nyomtatványok. Második kötet. 1601–1635. [Összeáll.] Borsa Gedeon, Hervay Ferenc, Holl Béla. Budapest, Akadémiai K., 1983.

RMNy III

Régi magyarországi nyomtatványok. Harmadik kötet. 1636–1655. [Összeáll.] Heltai János, Holl Béla, Pavercsik Ilona, P. Vásárhelyi Judit. Budapest, Akadémiai K., 2000.

RMNy IV

Régi magyarországi nyomtatványok. Negyedik kötet. 1656–1670. [Összeáll.] Heltai János, Pavercsik Ilona, Perger Péter, P. Vásárhelyi Judit. Budapest, Akadémiai K., 2000.

Sajó–Soltész

Sajó Géza–Soltész Erzsébet: *Catalogus incunabulorum quae in bibliothecis publicis Hungariae asservantur*. Vol. I–II. Budapest, Akadémiai K., 1970.

Sztripszky

Sztripszky Hiador: *Adalékok Szabó Károly Régi Magyar Könyvtár c. munkájának 1–2. kötetéhez. Pótlások és igazítások 1472–1711*. [Hasonmás kiad.] Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, 1967.

Közép-európai könyvészet¹⁹⁷

Cat. saec. XVI. Slov. I

Generálny katalóg tlačí 16. storočia zachovaných na území Slovenska = *Catalogus generalis operum impressorum saeculi XVI, quae in Slovacia asservantur*. Zv. I. Saktorová, Helena–Komorová, Klára–Petrenková, Emília–Agneta, Ján: *Tlače 16. storočia vo fondoch Slovenskej národnej knižnice Matice slovenskej*. Martin, Matica Slovenská, 1993.

Cat. saec. XVI. Slov. II

Generálny katalóg tlačí 16. storočia zachovaných na území Slovenska = *Catalogus generalis operum impressorum saeculi XVI, quae in Slovacia asservantur*. Zv. II. Saktorová, Helena–Komorová, Klára–Petrenková, Emília: *Tlače 16. storočia v piaristických knižniciach*. Martin, Matica Slovenská, 1997.

Cat. saec. XVI. Slov. IX/a

Generálny katalóg tlačí 16. storočia zachovaných na území Slovenska = Catalogus generalis operum impressorum saeculi XVI, quae in Slovacia asservantur. Zv. IX/a. Strelka, Vojtech: Tlačé 16. storočia v piaristickej knižnici v Trencíne. Martin, Matica Slovenská, 1996.

Cat. saec. XVI. Slov. IX/c

Generálny katalóg tlačí 16. storočia zachovaných na území Slovenska = Catalogus generalis operum impressorum saeculi XVI, quae in Slovacia asservantur. Zv. IX/c. Fábryová, Lívia: Tlačé 16. storočia v Diecéznej knižnici v Nitre. Martin, Slovenská Národná Knižnica, 2000.

Cat. saec. XVI. Slov. IX/d

Generálny katalóg tlačí 16. storočia zachovaných na území Slovenska = Catalogus generalis operum impressorum saeculi XVI, quae in Slovacia asservantur. Zv. IX/d. Komorová, Klára–Saktorová, Helena: Tlačé 16. storočia vo františkánskych knižniciach. Martin, Slovenská Národná Knižnica, 2014.

Klimeková–Augustínová–Ondroušková

Klimeková, Agáta–Augustínová, Eva–Ondroušková, Janka: Bibliografia územne slovacikálnych tlačí 18. storočia. Zv. I–VI. [Bratislava], Slovenská Národná Knižnica, 2008.

Klimeková–Ondroušková

Klimeková, Agáta–Ondroušková, Janka: Bibliografia územne slovacikálnych tlačí 19. storočia. Zv. I–VII. Martin, Slovenská národná knižnica, 2016.

Kotvan XV

Kotvan, Imrich: Inkunábuly na Slovensku. Martin, Matica slovenská, 1979.

Schatz–Stoica

Schatz, Elena-Maria–Stoica, Robertina: Catalogul colectiv al incunabilelor din România. București, CIMEC, 2007.

Seidler

Seidler, Andrea–Seidler, Wolfram: Das Zeitschriftenwesen im Donauraum zwischen 1740 und 1809. Kommentierte Bibliographie der deutsch- und ungarischsprachigen Zeitschriften in Wien, Pressburg und Pest-Buda. Wien–Köln–Graz, Böhlau, 1988.

Nemzetközi könyvészet: 15. századi könyvek

BMC

Catalogue of books printed in XVth century, now in the British Museum. Vol. I–IX. Ed. by Alfred W. Pollard, Victor Scholderer, L. A. Sheppard, George D. Painter, Lotte Hellinga. London, printed by order of the Trustees, sold at the British Museum, 1908–2007.

Copinger

Copinger, Walter Arthur: Supplement to Hain's Repertorium bibliographicum. Vol. 1–3. London, Henry Sotheran and Co., 1895–1902.

GW

Gesamtkatalog der Wiegendrucke. Hrsg. v. der Deutschen Staatsbibliothek. Bd. I–X. Stuttgart–Berlin, Hiersemann–Akademie Verlag, 1925–2007.

Hain

Hain, Ludwig: Repertorium bibliographicum, in quo libri omnes ab arte typographica inventa usque ad annum 1500 typis expressi ordine alphabetico vel simpliciter numerantur vel adcuratius recensentur. Vol. 1–2. Stuttgartiae–Tubingae, J. G. Cotta–Jul. Renouard, 1826–1838.

Reichling

Reichling, Dietrich: Appendices ad Hainii Copingerii Repertorium bibliographicum. Additiones et emendationes. Fasc. 1–6. Monachii, sumptibus I. Rosenthal, 1905–1911.

Nemzetközi könyvészet: 16. századi könyvek

Adams

Adams, Herbert Mayow: Catalogue of book printed on the continent of Europe, 1501–1600 in Cambridge libraries. Vol. I–II. Cambridge, 1967.

Belgica typographica

Cockx-Indestege, Elly–Glorieux, Genevieve: Belgica typographica. 1541–1600. Catalogus librorum impressorum ab anno 1541 ad annum 1600 in regionibus quae nunc Regni Belgarum partes sunt. [Vol.] I–VI. Nieuwkoop, De Graaf, 1968–1979.

Göllner

Göllner, Carl: Turcica. Die europäischen Türkendrucke des 16. Jahrhunderts. I. Bd. Bucuresti–Berlin, Ed. Acad. RSR–Akad. Verlag, 1961–1968. II. Bd. Bucuresti–Baden-Baden, Ed. Acad. RSR–Heitz, 1968.

Ind. Aur.

Index Aureliensis. Catalogus librorum sedecimo saeculo impressorum. Tom. I–XVII. Geneve–Baden-Baden, Foundation Index Aureliensis–Koerner, 1962–2014.

OSZK ANT

Az Országos Széchényi Könyvtár 16. századi nyomtatványainak katalógusa = Catalogus librorum sedecimo saeculo impressorum, qui in Bibliotheca Nationali Hungariae Széchényiana asservantur. Összeáll. Soltész Erzsébet, Velencei Katalin, W. Salgó Ágnes. Tomus 1–3. Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, 1990.

ÖNB 16

Borsa Gedeon: Katalog der Drucke des 16. Jahrhunderts in der Österreichischen Nationalbibliothek = Catalogus librorum sedecimo saeculo impressorum qui in Bibliotheca Nationali Austriae asservantur. Baden–Baden, Koerner, 2007–2011.

VD 16

Verzeichnis der im deutschen Sprachbereich erschienen Drucke des XVI. Jahrhunderts. Hrsg. von der Bayerischen Staatsbibliothek in München in Verbindung mit der Herzog August Bibliothek in Wolfenbüttel. Bd. 1–16. Abteilung I–III. Stuttgart, Hiersemann, 1983–2000.

Nemzetközi könyvészet: 17. századi könyvek

BLC Italian 17

Catalogue of seventeenth century Italian books in the British Library. London–Wolfeboro, N.H., The Library, 1986.

DDB

Deutsche Drucke des Barock 1600–1720: Katalog der Herzog August Bibliothek Wolfenbüttel, Abteilung A: Bibliotheca Augusta, Bd. 1–15; Abteilung B: Mittlere Aufstellung, Bd. 1–20; Abteilung C: Helmstedter Bestände, Bd. 1–6; Abteilung D: Sonderbestände, Bd. 1–2; Registerbände; Alphabetisches Kurztitelverzeichnis. Begr. v. Martin Bircher. München etc., Kraus International Publ.–Saur, 1977–2000.

Biográfiák, névtárak

ADB

Allgemeine Deutsche Biographie. Hrsg. durch die Historische Commission bei der Königl. Akademie der Wissenschaften. Leipzig : Verlag von Duncker & Humblot, 1875–1912.

Sommervogel

Sommervogel, Carlos: Bibliothèque de la Compagnie de Jesus. Tome I–X. Bruxelles–Paris, Schepens–Picard, 1890–1909.

Szinnyei

Szinnyei József. Magyar írók élete és munkái. 1–10. köt. [Hasonmás kiad.] Budapest, Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülete, 1980–1981.

Trausch

Trausch, Joseph: Schriftsteller-Lexikon oder biographisch-literarische Denkblätter der Siebenbürger Deutschen. Bd. 1–3. Kronstadt, Gött, 1868–1871.

RMSZ I

Wix Györgyné: Régi magyarországi szerzők. I. A kezdetektől 1700-ig. Szerk. P. Vásárhelyi Judit. Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, 2008.

Online adatbázisok¹⁹⁸

BP16

Bibliographie des éditions parisiennes du 16e siècle: <http://bp16.bnf.fr/>

CERL

Consortium of European Research Libraries: <http://www.cerl.org>

Eruditio

Bibliotheca Eruditionis: <http://www.eruditio.hu/>

GW

Gesamtkatalog der Wiegendrucke: <http://www.gesamtkatalogderwiegendrucke.de/>

ISTC

Incunabula Short Title Catalogue: <http://www.bl.uk/catalogues/istc/>

Magyar Nemzeti Bibliográfia

<http://mnb.oszk.hu/>

<http://www.eruditio.hu/lectio/mokka-r>

<https://rmk.hungaricana.hu/hu/>

STCN

Short-Title Catalogue, Netherlands: <https://www.kb.nl/en/organisation/research-expertise/for-libraries/short-title-catalogue-netherlands-stcn>

STCV

Short-Title Catalogue Flanders:

<https://anet.be/submit.phtml?UDses=73376588%3A199789&UDstate=1&UDmode=&UDaccess=&UDrou=%25Start:bopwexe&UDopac=stcvopac&UDextra=>

Typographia

Typographia honlap (Országos Széchényi Könyvtár): <http://typographia.oszk.hu/>

USTC

Universal Short Title Catalogue: <http://www.ustc.ac.uk/>

VD 16–17

Verzeichnis der Drucke 16. / 17. Jhd.: <http://gateway-bayern.de/>

2.8.2. Megjegyzések a kézírásos bejegyzésről és a tulajdonosi jegyről

1. Ha a kiadvány adott példánya provenienciára utaló tulajdonosi jegyet, például egyedi kötést, jelzést (könyvtári, árvezézési címke stb.), supralibrost, ex librist, kézírásos tulajdonosi jegyet, pecsétet, illetve egyéb kézírásos bejegyzést, beillesztett (kötéstáblába beragasztott stb.) dokumentumot tartalmaz, ezeket a megjegyzés adatsoportjában közöljük az alábbi hívójellel:

561	egyedi kötés, jelzés (könyvtári, árvezézési címke stb.), supralibros, ex libris, kézírásos tulajdonosi jegy, pecsét; egyéb kézírásos bejegyzés, beillesztett (kötéstáblába beragasztott stb.) dokumentum	ismételhető
-----	--	-------------

1.1 Az 561-es mező indikátorai:

első indikátor	#	nincs adat
	0	magánjellegű információ
	1	nem magánjellegű információ
második indikátor	#	nincs definiálva

1.2 Az 561-es mező almezőazonosítói:

a	egyedi kötés, jelzés (könyvtári, árvezézési címke stb.), supralibros, ex libris; kézírásos tulajdonosi jegy, pecsét; egyéb kézírásos bejegyzés, beillesztett (kötéstáblába beragasztott stb.) dokumentum	nem ismételhető
5	Az intézmény, amelyre a mező vonatkozik	nem ismételhető

2. Az egyedi kötést, jelzést (könyvtári, árvezézési címke stb.), supralibrost, ex librist, illetve a kézírásos tulajdonosi jegyet, pecsétet akkor is célszerű leírni, ha a katalogizáló intézmény vagy a bibliográfia gyakorlata ezt nem indokolja. A kiadványban található egyéb kézírásos bejegyzésről, beillesztett (kötéstáblába beragasztott stb.) dokumentumról összefoglaló (nyelvre, tárgyra stb. vonatkozó) leírást kell közölni. A főforrás a kiadvány egésze.

3. A tulajdonlásért felelős személy vagy testület nevét a besorolás adatok adatscsoportjában is leírjuk az alábbi hívójellel:

700	további személynév	ismételhető
-----	--------------------	-------------

710	további testületi név	ismételhető
-----	-----------------------	-------------

3.1 A besorolási adatok adatscsoportjában a természetes személyű tulajdonosok nevét a besorolás szabályai szerint, de egységesítés nélkül, a supralibros, ex libris, kézirásos tulajdonosi jegy, pecsét nyelvén írjuk le. A datálatlan tulajdonosi jegy keletkezésének valószínűsített idejét legalább évszázadnyi pontossággal megadjuk. Az olvasati bizonytalanságot a kihagyás (...) jelével és/vagy írásjelekkel (kérdőjel stb.) jelöljük. A jogi személyű tulajdonosok nevét – a székhely megadásával – egységesített formában írjuk le, a névváltozatokról pedig utalókat készítünk. Az egységesítésnél az esetleges nemzeti névalakot részesítjük előnyben. (Lásd még →*Besorolási adatok*)

561	1#	\$aHic liber est Michaelis D. Veresmarthi 1675 Junii\$5SZ1
700	1#	\$aVeresmarthy, Michael\$d(17. sz.)\$e(posszessor)

561	1#	\$aDomus Szegediensis Scholar. Piarum 1730\$5SZ1
710	2#	\$aSzeged, Piarista Rendház\$e(posszessor)
410	2#	\$aDomus Szegediensis Scholarum Piarum

Mint a →*Fizikai jellemzők* kapcsán elmondtuk, a könyvnyomtatás első három évszázadában Magyarországon felhalmozott könyvek nagy része a történelmi pusztítás áldozata lett, tehát a 18. század közepe előtt megjelent, ma is meglévő könyvanyag jobbára 1750 után került be az országba.¹⁹⁹ Ami előtte volt, az elenyészett, mint a pannonhalmi bencés apátság könyvtára, vagy szétszóródott a történelem viharaiiban, mint a szegedi alsóvárosi ferences rendház 5000 kötetes gyűjteménye, amelynek alig egytizede származott vissza az anyavárosba. Néhány kivételtől eltekintve – mint a győri Egyházmegyei Kincstár és Könyvtár vagy a Magyar Ferences Könyvtár Gyöngyösi Műemlékkönyvtára – bibliotékáink nem régi magyarországi könyvtárak, hanem számos korábbi tulajdonos közbeiktatásával összeállt gyűjtemények. A provenienciáról készült kataszter tehát a magyarországi

művelődéstörténeti, illetve könyv- és olvasástörténeti kutatások egyik legfontosabb forrásának számít. Jogi személyű tulajdonos (például szerzetesrendek, olvasótársaságok, könyvtárak stb.) esetében az illető intézmény műveltségfelfogásáról, a korabeli művelődésben játszott szerepéről, nevesebb természetes személy esetében közéleti kapcsolatairól és olvasási szokásairól, kevésbé ismert személy esetében pedig a különböző társadalmi rétegek műveltségéről vagy hétköznapijairól nyújt pontosabb képet. Csak példaként idézzük Paul Eber wittenbergi professzor kalendáriumának egy példányát,²⁰⁰ amely három – 16–17. században élt – tulajdonostól összesen 118 bejegyzést tartalmaz. A posszessorok alapján véve talán meg sem érdemelnek a velük való foglalkozást, hiszen száraz adatokon kívül semmi érdemlegeset nem tudunk meg róluk, s különben is, életükben látszólag semmi maradandót nem hagytak maguk után. Feljegyzéseik mégis fontosak, hiszen a magyarországi evangélikus egyházmegyék hétköznapijairól adnak érdekes információkat. Bartholomaeus Anglicus egyik művének a szegedi Egyetemi Könyvtárban található példányát a szeged-alsóvárosi ferencesek már a 15. században botanikai feljegyzésekkel látták el, amelyek nemcsak a szerzetesek gyógyító tevékenységét dokumentálják, hanem egyben a Szeged környéki ö-ző nyelvjárás legkorábbi írásos emlékei is.²⁰¹ A különféle bejegyzések művelődéstörténeti, irodalmi, nyelvészeti stb. jelentőségét tehát nem kell hangsúlyozni. Megtudhatjuk belőlük, hogy melyek voltak a különböző történelmi korok kedvelt olvasmányai, mit olvastak a három részre szakadt ország területén a férfiak és nők, tanárok és diákok, arisztokraták és alsóbb társadalmi rétegekbe tartozók vagy a katolikus és protestáns felekezet tagjai. Hangsúlyozni kell azonban, hogy a proveniencia jelentősége nem ér véget a muzeális dokumentumok felső időbeli határánál, hanem végigkíséri a könyv útját egészen a bibliográfiai leírás pillanatáig. Ugyanakkor a muzeális dokumentumokat is tartalmazó tulajdonosi gyűjteményeket célszerű egyben tartani, és a proveniencia leírását a gyűjtemény 1700, illetve 1850 után keletkezett kiadványaira is kiterjeszteni.

A régi könyvtárak posszessorbejegyzéseken alapuló rekonstrukciója több évtizede áll a magyarországi könyv- és olvasmánytörténeti kutatások középpontjában. Az ezzel kapcsolatos publikációk közül kiemelkednek az *Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez* és *A Kárpát-medence koraujkori könyvtárai* című sorozatok, illetve a kutatási eredményeket összefoglaló *Bibliotheca Eruditionis* adatbázis.²⁰² A történelmi sajátosságoknál fogva ide kell sorolni a szomszédos országokban folyó adatközléseket is.²⁰³ Mivel ezek a kutatások

elsősorban a könyvtári vagy bibliográfiai leírásokra épülnek, a tulajdonosi jegyek tükrözése a muzeális dokumentumok feldolgozásának fontos része. Közölni kell – mert a provenienciára utalhat – az egyedi kötést, jelzést (könyvtári, árverezési címke stb.), supralibrost, ex librist, kézírásos tulajdonosi jegyet, pecsétet, illetve egyéb kézírásos bejegyzést és beillesztett (kötéstáblába beragasztott stb.) dokumentumot.

A legtágabban értelmezett ex libris körébe tartozik az egyedi kötés, amely könyvjegy nélkül, csukott állapotban is utal az egykori tulajdonosra. Nádasdy Ferenc (1623–1671) országbíró a könyvtárának legnagyobb részét fehér disznóbőr borítású papírtáblákba köttette, így az elkallódott példányok a tulajdonos könyvjegyzéke alapján – például az Österreichische Nationalbibliothek vagy az Országos Széchényi Könyvtár állományában – viszonylag könnyen azonosíthatók.²⁰⁴

A szeged-alsóvárosi ferences rendház könyvtárának köteteit az 1767–1780-as években egyforma bordás borjúbőr-kötésbe kötötték, feltüntetve a gerincen a mű szerzőjét, a szegedi kolostor nevét és a kötés dátumát.²⁰⁵ Végül említsük meg a Juhász Gyula barátjaként, József Attila támogatójaként ismert Espersit János (1879–1931) ügyvéd, újságíró könyvtárát, amelynek a szegedi Somogyi-könyvtárban is fellelhető darabjait a tulajdonos erős bútorvásonba és élénkmintás tapétába köttette.²⁰⁶ Az ilyen példányok esetében a kötésre vonatkozó adatok mellett (lásd a →*Megjegyzések* című fejezet *Megjegyzések a példánnyal kapcsolatos eseményekről, a példány kötéséről és állapotáról* című részét) a provenienciát is közöljük:

595	##	\$aBör\$d(18. sz.)
710	2#	\$aSzeged,Alsóvárosi Ferences Rendház Könyvtára\$e(posszessor) ²⁰⁷

A tulajdonosra utalhat a kiadványban található jelzés, könyvtári vagy árverezési címke is. Például a szeged-felsővárosi minorita rendház könyveinek gerincére kék keretben gépi sorszámozással ellátott fehér címkéket ragasztottak a 20. század első felében.²⁰⁸

561	##	\$aA gerincen gépi sorszámozással ellátott fehér címke\$d(19. sz.)
710	2#	\$aSzeged, Felsővárosi Minorita Rendház Könyvtára\$e(posszessor) ²⁰⁹

A kötéstáblára nyomtatott, esetleg évszámmal kiegészített monogramot vagy címert supralibrosnak (super ex librisnek) nevezzük. Feloldásuk, azonosításuk nehéz feladat, bár néha segítenek a könyvben található bejegyzések:

561	1#	\$aC[onrad] H[eupt] C[assellanus] 1616 (supralibros)\$5SZ1
561	1#	\$aPro Conrad Heupt Cassellano Hasso A[nn]o d[omini] 1617
700	1#	\$aHeupt, Conrad\$d(17. sz.)\$e(poszesszor) ²¹⁰

Thurzó György (1567–1616) nádor supralibrosa 1611-ben, a tulajdonos biccei könyvtárának rendezésekor került a könyv borítójára.²¹¹

561	1#	\$aC[omes] G[eorgius] T[hurzó] R[egni] H[ungariae] P[alatinus] 1611.\$5SZ1
595	##	\$aBőr\$d(16. sz.)
700	2#	\$aThurzó György\$d(1567–1616)\$e(poszesszor) ²¹²

A szorosabb értelemben vett ex libris (könyvjegy) olyan sokszorosított kisméretű grafikai alkotás, amely többnyire az előtábla belső oldalára ragasztva a tulajdonos nevét, betűjelét, jelmondatát, címerét tartalmazza, vagy valamilyen szimbolikus ábrázolással a tulajdonos személyéhez kapcsolódik. A könyv- és könyvtártörténet fontos forrása, hiszen évszázadok elteltével is árukkodik a könyv sorsáról, ugyanakkor mint műalkotás napjainkra gyűjtés tárgya lett. Az első ex librisek fametszetről készült, általában heraldikus lenyomatok voltak, amelyek a tulajdonos címerét tartalmazták felirat nélkül vagy éppen betűjellel, névvel, jelmondatallal ellátva, az elért méltóságok és a szolgálati helyek feltüntetésével. A 16. század végétől a rézmetszetű ex librisek váltak általánossá. A kor legjelesebb művészei – mint például Albrecht Dürer (1471–1528) vagy Hans Holbein (1497–1543) – is készítettek könyvjegyeket. Magyarországról elsőként Werbőczy István (1458 k.–1541) országbíró 1521 körül metszett ex librisét szokás említeni. 1525-ben valószínűleg a nürnbergi Beham testvérek egyike készített Hans Teilnkes pozsonyi polgár számára fametszetes lapocskát. Ebben a században készült Hans Dernschwamnak (1494–1568), a Thurzó-Fugger vállalat magyarországi munkatársának könyvjegye is.²¹³

1596 körül állították elő a bártfai Szent Egyed templom városivá lett templomi könyvtárának címeres ex librisét. Ismerjük a csornai prépostság 16. századi könyvjegyét is; modern változatát ma számos borítóbelső őrzi.²¹⁴

A magyarországi könyvtárak pusztulásával magyarázható, hogy a következő évszázadból viszonylag kevés hazai ex libris maradt fenn. Ezek közül kiemelkedik Nádasdy Ferenc (1623–1671) országbíró és Szelepcsényi György (1595–1685) esztergomi érsek ex librise vagy a költő Zrínyi Miklós (1620–1664) rézbe metszett arcképes könyvjegye. Az Iparművészeti Múzeum 1903. évi kiállításán 182 ex librist állítottak ki a 18. századból, amelyek legtöbbször az egyházi értelmiség – Batthyány József (1727–1799) hercegprímás, Klimó György (1710–1777) püspök stb. – vagy az arisztokraták – Széchényi Ferenc (1754–1820), Károlyi család stb. – tulajdonát képezte. A 19. század első felétől a könyvjegyek divatja jelentősen alábbhagyott és ismételt fellendülése csak a századforduló idején, a gyűjtőtevékenység kibontakozásával következett be.²¹⁵

A tulajdonosi jegyek leggyakoribb formája a kézírásos possesszorbejegyzés. Ha magyar nyelvű, akkor általában alanyesetben álló vagy az *-é* birtokjellel ellátott név, ha latin, akkor többnyire genitivus possessivusba tett vagy az *ex bibliotheca*, *ex libris* kifejezésekkel birtokos szerkezetet alkotó tulajdonnév. A besorolás adatcsoportjában a tulajdonos nevét mindig alanyesetben közöljük, de a személyneveket egységesítés nélkül, a tulajdonosi jegy nyelvén írjuk le. (A latin keresztnemekre lásd a *→Függelék* című fejezet *Latin keresztnemek a latin nyelvű címlapok fordításához* című részét). A nemzeti hovatartozást ugyanis a szűkszavú bejegyzésekből nem mindig lehet egyértelműen megállapítani, a tulajdonosok azonosítása, bibliográfiai névalakjának megállapítása pedig szétfeszítené a könyvtárosi feldolgozó munka kereteit. A korszakhatárig magyarként írjuk le a Magyarországon (is) székhellyel rendelkező intézményeket, amelyeknek működése legalább részben kapcsolatban állt magyarságukkal. Nevük egységesítésénél az esetleges nemzeti névalakot részesítjük előnyben. (Lásd még *→Besorolási adatok*):

561	1#	\$aEgo Joannes Szabo 1684\$5SZ1 ²¹⁶
700	1#	\$aSzabó, Johannes\$e(posszessor)

561	1#	\$aBibliothecae Szegediensis Scholarum Piarum 1774\$5SZ1 ²¹⁷
710	2#	\$aSzeged, Piarista Rendház\$e(posszessor)

A genitivus possessivus és az *ex bibliotheca, ex libris* kifejezések mellett a tulajdonosi bejegyzésekben gyakran találkozunk az alábbi kifejezésekkel: *hic liber est, spectat, pertinet* (ez a könyv ... tulajdona, tartozik, illet), *verus, legitimus possessor* (jogos, törvényes tulajdonosa), *vera possessio* (jogos tulajdona), *iure, iusta exhibitione possidet* (jogosan, jogos szerzéssel birtokolja), *iusti pretii exhibitione possidet* (a méltó árát megadva birtokolja), *iure cepit* (jogosan kapta), *cessit, successit, venit in possessionem* (tulajdonába jutott), *hic liber datus* (ez a könyv adatott), *emi, emit, emptus* (vásároltam, vásárolta), *comparavit* (vásárolta, megszerezte), *dono dedit, dono datus, donavi, donatus* (ajándékozta), *dono accepit, acceptus* (ajándékba kapta), *mutuo acceptus* (kölcson kapta), *propriis sumptibus* (saját költségén), *Rf.; florenis Rhenanis* (rajnai forintért), *argenti* (ezüstért), *denariis* (dénárért), *kr., xr.* (krajcárért), *gr., grossis* (garasért), *ex donatione* (adományából), *ex oblatione* (ajándékából), *ex munificentia* (bőkezűségéből), *post fata, post obitum* (halála után), *pro communi, simplici usu* (közös, egyéni használatra), *in usum* (használatra), *insertus, incorporatus bibliothecae* (könyvtárába felvéve), *cathalogo inscriptus* (katalógusába bejegyezve). Gyakori az adásvételszerű bejegyzés: *ex donatione Clarissimi Domini Viri Thomae gyarmathi Ego Stephanus Göntzi accepi Anno 1719* (nagyságos Gyarmathi Tamás úr adományából kaptam én, Göntzi István 1719-ben)²¹⁸, és a rövid versike: *quis me querit liber hic erit* (aki kérdezi, ez a könyv ... illeti) stb.

A 16–18. században a kézírás egyre inkább individualizálódik, ezért a paleográfia vizsgálati módszerei nem alkalmazhatók rá. Annyit röviden elmondhatunk, hogy a korszak elején, a 17. század végéig többnyire a gótikus kurrens írást használták, amit később a humanista kurzíva váltott fel. Az előbbire a szögletes, tört vonalú betűkép, az utóbbira a gömbölyűbb duktus volt jellemző. A két írástípus természetesen gyakran keveredett egymással és kiegészült az egyéni írásmóddal. A betűk közül az *e, i, o, ö, ü*, illetve a *h, s, t, z* írásképe tér el leginkább a maitól. A két ponttal ellátott *y* egyformán jelölheti az *i, j* betűket és a genitivus *-ii* ragját. A betűket különféleképpen kötötték össze, az *e* betűt például nem alul, hanem a felső részén húzták hozzá a következő betűhöz. Gyakoriak a rövidítések: a magánhangzó feletti egyenes vagy hullámos vonal, illetve a magánhangzó szárának felemelése nazálist, leggyakrabban az accusativus *-m* ragját jelöli. A szó elején álló *9*-es a *com-, con-* prefixum, a szó végén álló *9*-es az *-us* végződés, a *p* betű feletti vonal a *pre-*, az áthúzott szárú *p* a *per-* prefixum, az *r* feletti jel a *-rum* genitivus,

a szóvégi *t* szárának meghúzása a *-tur* szenvedő igerag rövidítése. Rövidítették az *et* és *-que* kötőszót, a mássalhangó feletti vonással a kettőzött mássalhangzókat, és többek közt az *-an*, *-at*, *-en*, *-ti* szótagot. A név után a *manu propria* (saját kezével) rövidítése általános volt. A possesszorbejegyzésekben használt leggyakoribb szótagrövidítések, összevonások a következők: *ao* (anno), *atq* (atque), *contus* (conventus), *cottus* (comitatus), *dnus* (dominus), *fris*, *frum* (fratris, fratrum), *graa* (gratia), *mpria* (manu propria), *ordis* (ordinis), *proae* (provinciae), *rdus* (reverendus), *resida* (residentia), *rmus* (reverendissimus), *soctis* (societatis), *vibilis* (venerabilis), *7bris*, *8bris* (Septembris, Octobris etc.) stb. Lásd még a →*Függelék* című fejezet *Latin rövidítések a latin nyelvű címlapok fordításához* című részét.²¹⁹

Gyakoriak a tulajdonlástól független kézírásos bejegyzések is. A magyar művelődéstörténet számos értékes dokumentuma ebben a formában maradt ránk. Ezek néha fontosabbak, mint a kiadvány, amelybe bejegyezték őket. Mint láttuk, a szegedi Egyetemi Könyvtár egyik ősnymtatványának lapszéleit a szeged-alsóvárosi ferencesek 15. századi bejegyzései – a Szeged környéki ö-ző nyelvjárás első írásos emlékei – tarkítják. Phaedrus meséinek 1753. évi kiadásához 1776 után Erdélyben egy kéziratot versgyűjteményt kötöttek.²²⁰ A 174 levélből álló miscellanea (vegyes irat) számos régi magyar verset őrzött meg az utókor számára.²²¹ Ezekről a bejegyzésekről összefoglaló leírást készítünk:

500	1#	\$aA kiadvány végéhez kötött 174 levél magyar, német, latin és román nyelvű kéziratot énekeket, verseket tartalmaz\$5SZ1
510	4#	\$aStoll 251
700	2#	\$aSzádeczky Lajos\$(posszessor)

2.8.3. Megjegyzések a kolligátumról

1. Ha a kiadvány adott példánya kolligátum (gyűjtőkötet) része, akkor ezt a kapcsolatot a dokumentumok azonosításához szükséges adatokkal közöljük az alábbi hívójellel:

787	rekordkapcsolatok	ismételhető
-----	-------------------	-------------

- 1.1 A rekordkapcsolatok leírását az 580-as hívójelű mezővel együtt használjuk, amely megmagyarázza a bibliográfiai kapcsolat jellegét:

580	A bibliográfiai kapcsolat jellege	nem ismételhető
-----	-----------------------------------	-----------------

2. A kolligátum leírása egy összefoglaló leírásból és a kolligátum egységeinek leírásából áll. Az összefoglaló leírás a kolligátum címét, a bibliográfiai kapcsolat jellegét, illetve a kolligátum egységeinek címét és bibliográfiai azonosítóját tartalmazza. A kolligátum egységeiről készült leírásban az egységnek a kolligátum sorrendjében elfoglalt helyét, az összefoglaló leírás címét és bibliográfiai azonosítóját közöljük:

245	a kolligátum címe	nem ismételhető
580	a bibliográfiai kapcsolat jellege	nem ismételhető
787	rekordkapcsolatok 1.	ismételhető
787	rekordkapcsolatok 2.	ismételhető

- 2.1 Az 580-as mező indikátorai:

első indikátor	#	nincs definiálva
második indikátor	#	nincs definiálva

2.2 A 787-es mező indikátorai:

első indikátor	0	a mező tartalma megjelenik
	1	a mező tartalma nem jelenik meg
második indikátor	#	kapcsolódó tétel
	8	nem jelenik meg az alapértelmezett kifejezés

2.3 A 245-ös mező almezőazonosítói:

a	a kolligátum címe	nem ismételhető
c	a címlap többi része (egyéb címadat, szerzőségi adat) az első szerzőségi adattól	nem ismételhető

2.4 Az 580-as mező almezőazonosítói:

a	a bibliográfiai kapcsolat jellege	nem ismételhető
5	a kolligátum 1. stb. egységének helyrajzi száma	nem ismételhető

2.5 A 787-es mező almezőazonosítói:

t	a kolligátum 1. stb. egységének címe	nem ismételhető
w	a kolligátum 1. stb. egységének azonosítója	ismételhető

2.6 Példa a kolligátum összefoglaló leírására:

245	00	\$aKolligátum RA 6334 – RA 6335
580	##	\$aKolligátum
787	0#	\$tDe vanitate consiliorum\$wbibJAT00805444
787	0#	\$tGemmae Latinae\$wbibJAT00805443

2.7 Példa a kolligátum első egységének leírására:

245	10	\$aDe vanitate consiliorum /\$cAuthore S. L.
580	##	\$aKolligátum 1.\$5SZ1 RA 6334
787	0#	\$tKolligátum RA 6334–RA 6335\$wbibJAT00805443

2.8 Példa a kolligátum második egységének leírására:

245	10	\$aGemmae Latinae /\$cex Horatio Tursellino Societatis Jesu
580	##	\$aKolligátum 2.\$5SZ1 RA 6335
787	0#	\$tKolligátum RA 6334–RA 6335\$wbibJAT00805443 ²²²

3. A kolligátum összegző rekordjában a személy- és testületi nevet mint szerzői közlést (lásd →*Besorolási adatok*) csak szerzői kolligátum esetén írjuk le.

3.1 A kolligátum összegző rekordjának címe általában fiktív cím.

3.2 A →*Megjelenés* adatait csak ugyanazon megjelenési hely, kiadó, terjesztő stb. esetén írjuk le.

3.3 A kiadás különböző évszámait kötőjellel összevonva közöljük.

3.4 A kolligátum összegző rekordjában a kolligátum egységeinek darabszámát arab számjegyekkel írjuk le.

A régi könyvek bibliográfiai leírásának első lépése a legtágabb értelemben vett kollacionálás, azaz a dokumentum bibliográfiai egységként való meghatározása. Amíg a modern könyvek esetében ez a probléma alig vetődik fel, addig az 1850 előtti dokumentumok feldolgozása során gyakran kell válaszolnunk arra a kérdésre, hogy a leírandó könyv egészét vagy az egyes részeit tekintjük-e bibliográfiai egységnek. Másképpen fogalmazva: vajon az egybekötött dokumentumok egyetlen bibliográfiai egységet alkotnak-e, vagy pedig olyan önálló részek, amelyek utólag kerültek egymás mellé a gyűjtőkötetnek, azaz kolligátumnak nevezett kötetben?

A MSZ ISO 10324:2002²²³ szerint a bibliográfiai egység a dokumentum egésze és része. Hogy az egészet vagy a részeit kell-e egységként kezelni, arra nézve az együttes megjelentetés szándéka a mérvadó.²²⁴ Ha a nyomdász vagy a kiadó a kolligátum részeit együttes kiadvánnyként hozta forgalomba, akkor egyetlen bibliográfiai egységről van szó. Ha a részek a nyomdász vagy a kiadó szándéka szerint külön-külön jelentek meg, akkor – bár fizikailag egyetlen kötetet képeznek – önálló bibliográfiai egységnek tekintendők. Bonyolítja a helyzetet, hogy ugyanaz a dokumentum gyakran önállóan és kiadói kolligátum részeként – úgynevezett alternatív kiadás formájában – is napvilágot látott (lásd még →*Kiadás*).

Nyilvánvalóan nehéz a kiadói szándékot – több évszázad távlatából – meghatározni. Szerencsére van néhány fogódzó, amely segít eldönteni: utólag egybekötött gyűjtőkötettről, azaz több bibliográfiai tételről, vagy pedig kiadói kolligátumról, tehát egyetlen bibliográfiai egységről van-e szó.

1. A címlap.

Az önálló címlap önmagában még nem bizonyíték az önálló bibliográfiai egység mellett. A 17–18. század sajátos kiadványtípusát, a tudományos fokozatok elérésére írt téziszüzeteket (lásd még →*Megjegyzések a téziszüzetekről*) sokszor egy korábban – és természetesen önálló címlappal – megjelent könyvvel együtt adták ki. Domin Imre pesti egyetemi joghallgató téziszüzete például az egy évtizeddel korábbi *Principia iuris ecclesiastici regni Hungariae* című munkával egybekötve jelent meg.²²⁵ Ez egyben arra is példa, hogy némely dokumentum önálló bibliográfiai egységként és kiadói kolligátum részeként is napvilágot látott.

Gyakori jelenség, hogy bár a kiadói kolligátum minden egyes része külön címlappal rendelkezik, ezek a belső címlapok csupán a figyelem felkeltését szolgálják és ezért sokszor hiányzik róluk lényeges, a címlapokra jellemző adatelem. Így jelent meg például Csécsi János *Observationes orthographico-grammaticae* című műve Pápai Páriz Ferenc *Dictionarium*ának függelékeként.²²⁶

Máskor maga a címlapal hívja fel a figyelmet arra, hogy a főműhöz kötött nyomtatvány a főművel együtt alkot egyetlen bibliográfiai egységet. Latin nyelvű címlapokon a *cum* előjárósó, az *accedit*, *accessit* vagy a *cui adjunguntur* stb. kifejezések utalhatnak erre, mint például az 1821. évre kiadott magyarországi tisztis névtár címlapján.²²⁷

Az egybekötött dokumentumok olykor közös címlappal is kiegészülnek, ahol a közös cím utal az együttes kiadás szándékára. Ilyen közös címlappal jelent meg Karl Adolf Eschemayer természettudományi művének magyar fordítása és Kováts Mihály vele polemizáló munkája.²²⁸

2. Más közös rész:

Az összetartozás szándékát a liminaria, például a közös sajtóhiba- és tartalomjegyzék, vagy az előszó is bizonyíthatja. Johann Heinrich Boeckler például az előszóban utal C. Velleius Paterculus-kiadásának és a hozzá kapcsolódó tanulmányának együttes megjelenésére: *Apparebit hoc praesertim ex Characteribus politicis, quos in formam publicarum exercitationum adornatos distinctosque huic opusculo adiunximus [ez különösen kitűnik majd Politikusi sajtóságok című műveméből, amelyet a közös gyakorlások formájára elkészítve és elkülönítve ehhez a művecskéhez csatoltunk].*²²⁹

3. A terjedelem-, ív- és levéljelölések:

A fentiek arra is példák, hogy a kiadói kolligátumokban a terjedelem, ív- és levéljelölés általában újrakezdődik, hiszen az egymás mellé kötött művek gyakran nem is egy időben hagyták el a sajtót. Sokszor éppen a raktárban porosodó, egymástól függetlenül kiadott könyvektől próbáltak a kiadói egybekötéssel megszabadulni. Az átmenő terjedelem, a folytatólagos ívjelzés és az átmenő őrszó azonban már egyértelműen jelzi az együttes kiadás szándékát. Folytatólagos lapszámmal jelent meg például Csokonai Vitéz Mihály *Poétai munkáinak az Anakreoni dalokat* tartalmazó második kötete és a költő ugyanakkor kiadott Kleist-fordítása.²³⁰ A lapszámozás kapcsolja össze Keresztúry József *Leopoldus II. in campo Rákos* című művét és Horányi Elek álnéven írt *Commentariusát* is.²³¹

Buzinkai Mihály pataki tanár két – Lőcsén 1703-ban megjelent – retorikakönyvében pedig a folytatólagos ívjelzés szól a kiadói egybekötés mellett.²³² Kiadói kolligátumot jelez az átmenő őrszó is, például a tridenti zsinat dekrétumainak 1695. évi velencei kiadásában, ahol az utolsó őrszó a mellékött *Index librorum prohibitorum* önálló címlapjára mutat.²³³

4. Tartalmi kapcsolatok

Ez utóbbi példából azt is láthatjuk, hogy a formai jegyek mellett a tartalmi összefüggések is segítenek eligazodni a bibliográfiai egység megállapításában. A legegyszerűbb kapcsolat természetesen a többkötetes kiadványok (lásd →*Formai feltárás: a több egységben megjelent kiadványok leírása*) kötetei (tomus primus – tomus secundus, pars prior – pars posterior stb.) között van. De a tridenti zsinati dekrétumait és a hozzákött *Indexet* is a tartalmi kapcsolat sorolta egyetlen kötetbe. Ugyanakkor a kalendáriumhoz szorosan hozzátartozik a prognosztikon, a történeti műhöz a kronológia, a szövegkiadáshoz pedig a hozzáfűzött kommentár. Általában egyetlen bibliográfiai egységet alkot a mű és az appendix, a téziszfüzet (lásd a →*Megjegyzések a téziszfüzetekről*) és a vele egybekötött – többnyire a graduáló költségén kiadott – tudományos kiadvány, vagy éppen a törvénykönyv és a törvények indexe, ahogy ezt a Werbőczy-dekrétum 17. századi kiadásában láthatjuk.²³⁴

5. Egyéb jelzések

Ritka kivétel, amikor maga a nyomdász nyilatkozik a könyvek egybekötéséről. A *Statutum iurium municipalium saxonum in Transylvania* című mű²³⁵ címlapjának szedéstükre alatt a következő utasítás olvasható: *Ezt a titulust a' negyedik könyv titulusa helyett kell tenni*, azaz a könyvnek a kolligátumban a negyedik helyet kell elfoglalnia. A megjegyzés – ami természetesen nem a nagyközönségnek szól –, elkerülte az íveket körbevágó könyvkötő figyelmét, s így ma is bepillantathatunk a korabeli könyvszerkesztés folyamatába.

2.8.4. Megjegyzések a példánnyal kapcsolatos eseményekről, a példány kötéséről és állapotáról

1. A példánnyal kapcsolatos eseményeket – így például a példány állapotának felmérését, a példány restaurálását, a példány leírójának azonosítóját stb. – a megjegyzés adatcsoportjában közöljük az alábbi hívójellel:

583	a példánnyal kapcsolatos események	ismételhető
-----	------------------------------------	-------------

- 1.1 Az 583-as mező indikátorai:

első indikátor	#	nincs definiálva
második indikátor	#	nincs definiálva

- 1.2 Az 583-as mező almezőazonosítói:

a	esemény	nem ismételhető
c	az esemény ideje	ismételhető
k	a művelet végrehajtója	ismételhető
l	állapot	ismételhető
x	nem nyilvános megjegyzés (a példány leírójának azonosítója)	ismételhető
5	az intézmény, amelyre a mező vonatkozik	nem ismételhető

- 1.3 A főforrás a kiadvány egésze.

- 1.4 Példa:

583	##	\$aRestaurálás\$c20110710\$kPRE-CON Bt\$5SZ1\$xXY
-----	----	---

2. Az adott példány kötésének anyagát, díszítését, a díszítés stílusát, a kötés idejét, és a kötésre vonatkozó információkat a megjegyzés adatcsoportjában közöljük az alábbi hívójellel:

595	kötés	nem ismételhető
-----	-------	-----------------

2.1 Az 595-ös mező indikátorai:

első indikátor	#	nincs definiálva
második indikátor	#	nincs definiálva

2.2 Az 595-ös mező almezőazonosítói:

a	a kötés anyaga	nem ismételhető
b	a kötés díszítése	ismételhető
c	a kötés egyéb jellemzői	ismételhető
d	a kötés ideje	nem ismételhető
n	a kötésre vonatkozó információk	ismételhető
5	az intézmény, amelyre a mező vonatkozik	nem ismételhető

2.3 A főforrás a kiadvány egésze. Az adatmező használata opcionális.

2.4 Példa:

595	##	\$aBör\$bvaknyomásos\$ccsatokkal\$d16. sz.\$5SZ1
-----	----	--

3. A példány állapotának leírását, az állományvédelemmel kapcsolatos megjegyzéseket a megjegyzés adatszoportjában közöljük az alábbi hívójellel:

595	állapot és állományvédelem	nem ismételtető
-----	----------------------------	-----------------

3.1 Az 596-os mező indikátorai:

első indikátor	#	nincs definiálva
második indikátor	#	nincs definiálva

3.2 Az 595-ös mező almezőazonosítói:

a	a példány állapota	nem ismételtető
b	a restaurálás ténye	nem ismételtető
5	az intézmény, amelyre a mező vonatkozik	nem ismételtető

3.3 A főforrás a kiadvány egésze.

3.4 Példa:

596	##	\$aHiányzik: címlap, H3–H4\$brestaurált példány\$5SZ1
-----	----	---

A könyvek részben krúdában (nyers ívekben), részben ívfűzetben hajtogatva, felvágatlanul, egyszerű papírborításban, részben fűzve, részben pedig kötve kerültek forgalomba. A kötést önálló compactorok (könyvkötő iparosok) vagy a nyomdákkal karöltve működő könyvkötő műhelyek készítették – de ekkor is csak a megrendelt példányokat, illetve a vásárra szánt példányok egy részét kötötték be. A kötés jellege, minősége tehát sokszor a tulajdonos ízlésétől és pénztárcájától függött. Ezért a kötést gyakran a legtágabban értelmezett ex libris körébe soroljuk, ugyanis könyvjegy nélkül, csukott állapotban is utalhat az egykori tulajdonosra. (Lásd még a →*Megjegyzések* fejezet *Megjegyzések a kézírásos bejegyzésről és a tulajdonosi jegyről* című részét.). Természetesen a kötés anyaga és díszítése mindig az adott korra volt jellemző, hiszen követte a korszak uralkodó művészeti irányzatát, amit azután az egyes műhelyek saját stílusa tett egyedivé és felismerhetővé. Ezért a könyv kötése nemcsak a könyvtörténettel, hanem az iparművészettel is szoros kapcsolatban áll. Ugyanakkor hangsúlyozni kell, hogy a szakirodalom tanulmányozása azt az illúziót

táplálhatja bennünk, hogy a 15–18. században csupa díszes kötésű könyv került az olvasóasztalra. Valószínűleg közelebb járunk az igazsághoz, ha úgy véljük, hogy a kiadványok egy jelentős része nem járt könyvkötő kezében, hanem fűzve maradt, amíg el nem rongyolódott vagy a későbbiekben valami egyszerű kötésbe nem kötötték. A kötés feltételezett idejét tehát – legalább évszázadnyi pontossággal – mindig célszerű közölni.

Az átlagosan 200–300 példányban megjelent nyomtatványok bekötése egészen másfajta megoldásokat igényelt, mint a kódexek veretekkel, kapcsokkal, sarokvédőkkel ellátott ötvöskötése. Mégis a nyomtatott könyv nemcsak belül, hanem kívül is sokáig magán viselte a kódex sajátosságait. Így például a kötések merevítőanyaga eleinte a fatábla volt, s bár erre a célra – főként a kisebb méretű könyvek esetében – kéregpapírt is használtak, ez utóbbi csak a 17. század végétől vált általánossá. A kéregpapírt részben a papírmalmok állították elő, részben pedig maguk a könyvkötők ragasztották össze a makulatúra ívekből. A régi könyvek kötéstábláiból ezért gyakran kerülnek elő más – esetleg ismeretlen – nyomtatványok töredékei, mint az a néhány 16. századi kártyalap, amely a szegedi Egyetemi Könyvtár egy 1585-ben Lyonban megjelent nyomtatványának elő- és háttábláját alkotta.²³⁶ (Ezekről a töredékekről – csakúgy, mint a kiadványba beillesztett egyéb dokumentumokról – a →*Megjegyzések* adatcsoportjában rövid összefoglalót készítünk. Lásd még a →*Megjegyzések* fejezet *Megjegyzések a kézírásos bejegyzésről és a tulajdonosi jegyről* című részét). De nemcsak a merevítőanyag, hanem a kötés anyaga is megváltozott: a korábbi marha- és disznóbőr helyett már a reneszánsz kortól kezdve egyre gyakrabban használtak finomabb tapintású borjú- és kecskebőrt.

A 15–16. század kötődíszítésére a késő gótikus és a reneszánsz stílus volt jellemző. A korszak számos nagyobb nyomdász-kiadója, mint például Anton Koberger (1445 k.–1513) vagy Aldo Manuzio (1449–1515) nyomdája mellett könyvkötőműhely is működött, ahol a nyomtatványokat gyakran úgynevezett kiadói kötésben adták ki. Ezeket a fenti két stílus keveredése, így a rozettákból és szőlőindákból kialakított keret, a középmező kitöltő gótikus rutainda, illetve a díszítések centrális elrendezése jellemzi.²³⁷ Németországban még a 16. század elején is a hagyományos gótikus egyesbélyegzőkkel díszítettek és csak az Ágost szász választófejedelem (1526–1586) udvarában működő Jakob Krause (1531–1585) alkotta meg az olasz-francia és német hagyományokra épülő német reneszánsz könyvkötőművészet remekeit. Míg az előbbi a gazdag aranyozás és az elegancia jellemezte, addig az Alpoktól északra főként az egy lemezen kidolgozott ábrázolással, az úgynevezett lemezpréssel és görgetőkkel díszítették a bőrkötéseket. Ezeken német fejedelmek, reformátorok portréi vagy allegorikus alakok voltak láthatók.

Sajátos német tábladísztés alakult ki a pergamenborításos felületeken is, amelyeket sokszor színesre festettek és a festett mezőkben a kézi aranyozás formaelemait használták.²³⁸ Ezzel szemben a Németalföldön tevékenykedő Elzevier-dinasztia kiadványait, így például a respublicákat (lásd még → *Sorozat*) egyszerű, díszítés nélküli bőrkötés borította. Népszerű volt a kemény táblát nélkülöző pergamenkötés, az úgynevezett hollandi kötés is.

A 16. századi magyarországi könyvkötést a német típusú reneszánsz díszítés jellemezte. Johannes Manlius (működött: 1575–1605) kötésein például Ausztria és Krajna, illetve krajnai családok címere látható, míg Telegdi Miklós (1535–1586) nagyszombati kiadványaira CH-monogramos, nürnbergi eredetű görgetős-lemezes díszítés került.²³⁹ Bár Manlius krajnai kapcsolára vannak más adatok is, nem lehetetlen, hogy a két nyomdász által használt görgetők – csakúgy, mint nyomdakészletük egyéb darabjai – a bécsi Singriener-nyomda (1510–1562) közvetítésével jutottak el Magyarországra.²⁴⁰ De születtek Kassán, Kolozsváron és Debrecenben is német reneszánsz típusú kötések a 16. században. A könyvek többségét azonban az olcsóbb, protestánsnak is nevezett vaknyomásos, lomb- és virágmotívumokkal díszített egész bőr borította. Erre a célra általában marha-, borjú- vagy disznóbőrt használtak, de ha a tulajdonos pénztárcája engedte, a kötést kecskebőrből vagy pergamenből készítették. Az aranyozásra ritkábban – Magyarországon például csak a 16. század vége felé – találunk példát. Az íveket bőrből vagy spárgából készült zsinagra fűzték fel, így a gerincre ragasztott bőrborítás bordássá dudorodott. Az így készült kötést a bibliográfiai leírásban valódi bordás bőrkötésnek nevezzük.

A 17. század uralkodó borítóanyaga a bőr, a pergamen egyre inkább visszaszorul, az ötvöskötés pedig szinte teljesen eltűnik. A pontozott bélyegző alkalmazása – amikor is a minta körvonalát pontok sora alkotja – új stílusváltozatot hozott létre. Erre a pontozott, filigrán stílusra, főként Le Gascon és Florimond Badier működése nyomán a geometrikus szalagfonat és a pontozott bélyegzővel kialakított dús, túlbujánzó növényi díszek használata volt jellemző. Olaszországban és Angliában inkább csak a francia mintákat másolták, emellett Angliában az úgynevezett cottage roof stílus hódított, amely az ereszförmára kialakított keretrajzról kapta nevét. A század vége felé – különösen Franciaországban, az Alpoktól északra és Erdélyben – kezdett terjedni a francia műnyelven à l'éventail néven emlegetett motívum, a legyeződísz (pávafark). Az orientális művészetből eredő legyezőszerű mintázattal a középmező sarkaiba negyedköröket, középen pedig teljes köröket alakítottak ki. A legyezőmintákat félköralakú bélyegzővel,

az egyes körszeleteket pedig több bélyegzővel nyomták. Erdélyben barna, fekete vagy vörös kecskebőrre készítették, elsősorban kolozsvári műhelyekben, főként főúri megrendelésre, így például I. Apafi Mihály (uralkodott: 1661–1690) és környezetében, köztük a fejedelemasszony, Bornemisza Anna, Teleki Mihály kancellár és felesége, Vér Judit és más kevésbé ismert udvari személyek, mint Ujhelyi István, Kornis Kata, Garai Kata Erzsébet stb. számára.²⁴¹

A 18. század uralkodó merevítő anyagai a tökéletesített kéregpapír, a vékony furnérlemez, olykor a vastagabb fatábla. A borítás elsősorban bőrből, a század második felében a reneszánszát élő pergamenből készül, az ötvöskötés pedig szinte teljesen eltűnik. A könyvek elsősorban kötve kerülnek a vásári ponyvára, de a század vége felé a puhaborítás, fűzött kiadványok is megjelennek a kereskedők kínálatában. Bár a kötédszízek főként gazdag ornamentikájú barokk, majd később csipkeszerű mintákból állnak, az egyes műhelyekben gyakran találkozunk jellegzetes helyi kötéstípusokkal is. A század elejére esik a nagyszombati könyvkötészet virágkora. Mintái elsősorban a jezsuita bécsi és gráci műhelyekben keresendők. A kötésre a palmettás keret, a pontozott körvonalú növényi indák és a gazdag aranyozás jellemző, míg a középdíszben sokszor Jézus vagy a Boldogságos Szűz monogramját találjuk. Hollandiában és Németországban szívesen alkalmazták a színes festésű, aranyozott pergamen kötések, amelyek a 18. századi debreceni mesterek körében is népszerűek voltak. A német irodalomban hamburgi, itthon pedig debreceni kötésnek nevezett stílus hazai emlékei főként az 1734–1864 közötti időszakból maradtak ránk, amikor összesen 306 magyar nemzetiségű, és számos német és osztrák könyvkötőlegény érkezett Debrecenbe, hogy 3–5 év tanulmányi idő után négy különböző méretű remek elkészítésével bizonyítsa tudását. Ezek jó része még ma is megtalálható a Tiszántúli Református Egyházkerületi és Kollégiumi Nagykönyvtár állományában. A színes pergamenborításra került szalagfonatok, inda- és virágdíszítmények mintáit elsősorban a reneszánsz stílus határozta meg, amely a század második felében művészi módon ötvöződött a keleti stílus elemeivel.²⁴²

A 18. század végétől a főúri teremkönyvtárak polcain, a gerincükkel kifelé elhelyezett könyveknél az elő- és háttábla gazdag díszítése már kevésbé érvényesült. A könyveket ezért sima vagy márványozott bőrbe kötötték és csak a gerinc, illetve a bordák közötti mezők aranyozására fordítottak figyelmet. A gyűjtők, mint például az Esterházy vagy a Ráday család tagjai törekedtek arra, hogy a megvásárolt könyveket egyforma kötéssel és egyforma gerincdíszítéssel lássák el. A 19. század elejétől az egész bőr egyeduralma is megtört, és helyét a félbőr kötés vette át, ahol a papírborítású könyvtáblának csak a gerincét és sarokrészeit húzták be bőrrel.

A nagyüzemi könyvtermelés idején megjelent a teljesen papírba kötött könyv, főként az iskolai tankönyvek, kalendáriumok és naptárak körében, valamint a papírnál tartósabb, de a bőrkötésnél olcsóbb vászon- és félvászon kötés. A vászonkötés ugyanakkor újabb lehetőségeket nyitott meg a művészi könyvkötés számára: az 1838-ban alapított Győri Olvasó Társaság például – amelynek 1841-ben Széchenyi István is a tiszteletbeli tagja lett – egységes nemzeti színű vászonkötéssel látta el 600 kötetes könyvtárának egy részét: a könyveket zöld vászonba kötötték, a gerincre aranyozott betűnyomással piros papírcimkét ragasztottak, a fehér színt pedig a könyv metszése szimbolizálta.

A kötés leírásánál használt kifejezések:

álbordás kötés: archaizáló kötéstípus, amelynél a bordát utánzó domborulatokat papírból vágott és a könyv hátlemezére ragasztott rudacskákból készítik, ezt azután bőrrrel vagy más anyaggal vonják be. Így a hátlemezt az ún. →*hüvely* választja el a könyv gerincétől. Lásd még →*valódi bordás kötés*

aranyozott díszítés: kötés anyagára nyomott díszítés, amelyet felmelegített →*bélyegző* alá helyezett aranyfüsttel vagy aranyozott fóliával készítenek.

bélyegzős díszítés: rézből vagy bronzból készített, negatív vagy pozitív vésetű szerszámmal, a bélyegzővel előállított →*vaknyomásos díszítés* vagy →*aranyozott díszítés*. A bélyegzőt felmelegítve nyomják a kötés anyagába.

bőrmetszés: díszítési eljárás, amelynek során a kép körvonalát a bőrbe késsel bevágják, majd enyves vízzel duzzasztják, aminek következtében a bevágott felület kiemelkedik. A bevágáson kívül eső részt ütővassal simítják el, így a rajz dombormű formájában jelenik meg.

cruda lásd →*krúda*

díszítés lásd →*aranyozott díszítés*, →*bélyegzős díszítés*, →*bőrmetszés*, →*görgetős díszítés*, →*lemez díszítés*, →*ötvöskötés*, →*poncolt díszítés*, →*vaknyomásos díszítés*, →*veretes díszítés*

egészbőr kötés: a keménykötéses könyv elő- és háttáblájának, illetve gerincének bevonása bőrrrel. Erre a célra többnyire marha-, disznó-, borjú-, birka- és kecskebőrt használtak. A borjúbőr a kényes és sérülékeny, a disznóbőr pedig a legtartósabb bőrfajták közé tartozik. A kordován, a marokin és a szattyán a kecskebőr egy-egy fajtáját jelenti. Használata bőrmetszéssel vagy bőrdomborítással díszítve a VIII. századtól, vaknyomással, bélyegzőkkel, veretekkel, kapcsokkal díszítve a X. századtól terjedt el. Gyakran fehérre, feketére, pirosra stb. festették. Lásd még →*félbőr kötés*

egészvászon kötés: a keménykötéses könyv elő- és háttáblájának, illetve gerincének bevonása vászonnal. A 19. századtól vált általánossá, amikor a nagyüzemi könyvtermelés a →*papírkötés*nél tartósabb, de az →*egészbőr* vagy →*félbőr kötés*nél olcsóbb kötéstechnológia felé fordult. Erre a célra többnyire batiszt-, és pamutvászont, vagy tartós moleszkint használtak. A vászonkötés újabb lehetőségeket teremtett a művészi könyvkötés számára, mint például a szecesszió formavilágát felhasználó textilminták alkalmazása a 19–20. század fordulóján. Lásd még →*félvászon kötés*

előzéklap: a kiadvány elején és végén található lap, amely a táblát összeköti a könyvtesttel. A kettéhajtott előzéklap első felét a kötéstábla belső oldalára ragasztják (ezt tükörnek hívják), a másik levele szabadon lapozható, de a belső élét hozzáerősítik a könyvtest első és utolsó leveléhez. A történelmi korokban erre a célra általában merített papírt használtak. A bibliográfiai leírásban a hiányzó előzéklapokat is közölhetjük.

félbőr kötés: az általában papírból készült táblák sarkainak, illetve a könyvgerincnek a bevonása bőrrrel. A 18. század második felétől vált általánossá, amikor a barokk könyvtártermek polcain a gerincükkel kifelé elhelyezett könyveknél az elő- és háttábla gazdag díszítése már kevésbé érvényesült. Félbőr kötés esetén csak a gerincet, illetve a bordák közötti mezőket díszítették. Anyagára lásd →*egészbőr kötés*

félpergamén kötés: a keménykötésű könyv gerincének, esetleg az elő- és háttábla sarkainak bevonása pergamennel. A →*pergamén kötés*nél olcsóbb megoldás, ugyanis a könyv elő- és háttáblája papírból készül.

félvászon kötés: a keménykötésű könyv gerincének, esetleg az elő- és háttábla sarkainak bevonása vászonnal. Az *→egészvászon kötés*nél olcsóbb megoldás, ugyanis a könyv elő- és háttáblája papírból készül.

fűzött könyv: puhaborítós kiadvány, amelynek nincs merevítőanyagra (fatáblára, kéregpapírra stb.) felvitt kötése, hanem csak kartonból készült borítója. Az íveket spárgára, pergamenszalagra, bőrszalagra fűzték fel, erre előzéklapokat illesztettek, majd a borítópapírt az előzéklaphoz ragasztották, így a fedőlapok némi merevséget kaptak. A kartonborítóra gyakran rányomtatták a mű fontosabb cím- és szerzőségi adatát, olykor – például a ponyvairodalom termékeinél – illusztrációval is ellátták. Lásd még *→kötött könyv*

gerinc: az ívek fűzés felőli része, amely összeköti az elő- és háttáblát. A gerincborítást a könyvtáblák készítésekor alakítják ki.

gerinc címke: a kiadvány szerzőjének nevét és/vagy a kiadvány címét tartalmazó, gyakran utólag felragasztott címke a *→kötött könyv* *→gerincén*, általában a harmadik és második borda között.

görgetős díszítés: a 15. század végén a *→bélyegzős díszítés* továbbfejlesztett változa, a rézből vagy bronzból készült görgetővel történő, folyamatos mintát eredményező díszítés.

hártaykötés lásd *→pergamén kötés*

hüvely: a kinyitott könyvben a *→gerinc* és a könyvtest között közötti nyílás. A *→valódi bordás kötés*nél a bőrborítást a gerincbe ragasztják, így ott nem keletkezik hüvely.

kiadói kötés: a könyvnyomtatás kézműipari korában a kiadók vagy nyomdászok megrendelésére, általában kevés példányszámban, kézműves módszerekkel készült kötés, a gépesített könyvkötés idején a kiadó kezdeményezésére egy adott kiadáshoz, vagy annak egy részéhez azonos kivitelben, géppel előállított kötés elnevezése.

kötött könyv: keménykötésű kiadvány, amelynél a merevítőanyagra (fatábla, kéregpapír stb.) bőr-, vászon- stb. kötetést erősítettek. Lásd még *→fűzött könyv*

krúda: nyomtatott, de nem hajtogatott papírív.

lemezes díszítés: öntött, vésett vagy domborított fémllemezrel történő díszítés.

metszés: a könyvlapok éle, azaz a könyv feje, lába és hosszanti része. A könyvkötés kézműipari korában sokszor festették vagy különféle mintákkal látták el. A bibliográfiai leírásban fehér, piros stb. metszésről beszélünk.

ötvoöskötés: a kódexek ezüst- vagy sárgaréz lemezből kivágott, esetleg domborított díszítése a középkorban. A 15. századra a *→veretes díszítésre* egyszerűsödött.

pergamen kötés (hártyakötés): a könyv elő- és háttáblájának, illetve gerincének bevonása cserzetlen és szórtelenített birka-, kecske-, tehén- vagy borjúbőrből előállított egészpergamennel. Merevítőanyagnak általában fatáblát használtak, de a 17. században – főként az Elzevier-cég működés nyomán – népszerű volt a kemény táblát nélkülöző pergamenkötés, az úgynevezett hollandi kötés is. Gyakran festették és díszítették: a debreceni pergamenkötések általában sárgára festett borjúpergamenből készültek. Lásd még *→félpergamen kötés*

poncolt díszítés: a kötés felületét borító, egyformán ismétlődő, aprólékos, különböző mintájú poncolószerszámmal készült *→vaknyomásos díszítés* vagy *→aranyozott díszítés*.

vaknyomásos díszítés: *→bélyegzős díszítés* a kötés anyagán. A bélyegzőt felmelegítve nyomják a kötés anyagába. Ha nyomáskor aranyfüstöt vagy aranyozott fóliát is használnak, *→aranyozott díszítésről* beszélünk.

valódi bordás kötés: a könyvkötés kézműipari korában leggyakrabban alkalmazott fűzési eljárás. Az íveket bőrből vagy spárgából készült zsinigre fűzték fel, így a gerincre ragasztott bőrborítás bordássá domborodik. Az így készült kötetet a bibliográfiai leírásban bordás egészbőr- vagy félbőr kötésnek nevezzük. Lásd még *→álbordás kötés*

veretes díszítés: a könyvtestet összefogó csatok, az elő- és háttábla sarkait védő sarokvasak, köldökveretek és más fémből készült védő- és díszítő elemek.

2.8.5. Megjegyzések a tézisfüzetekről

Az egyetemi vizsgákra, a tudományos fokozatok (*baccalaureatus, magisterium, doctoratus*) elnyerésére kiadott tézisfüzet – más szóval promóciós könyv vagy liber gradualis – a könyvtörténeten belül külön kutatási területet képez.²⁴³ Nemcsak azért, mert fontos adatokat szolgáltat a vizsgázó életéhez és az egyetemek, akadémiák történetéhez, hanem azért is, mert „számos tartalmi és formai kérdés tisztázhatatlan vele kapcsolatban, hiszen sok esetben az sem eldönthető, hogy kinek a gondolatait rögzíti a szöveg”.²⁴⁴

A tézisfüzetek Magyarországon²⁴⁵ és külföldön a 17. század harmincas éveitől jelentek meg markánsan. Rendszerint a tanulóársak adták ki az új koszorús tiszteletére, de az sem volt ritka, hogy a vizsgázó nyomtatta ki saját költségén, az intézmény valamelyik jeles patrónusának ajánlva.²⁴⁶

Ezek az alkalmi kiadványok általában két részből állnak: egy terjesztésre vagy ajándékozásra szánt füzetből (*theses*), amely a kiadó ajánlását, a professzor előadásaiból (*ex praelectionibus*) készített téziseket és a kiadásban közreműködő tanulóársak névsorát tartalmazza, illetve egy ezzel együtt kiadott, de tartalmában nagyon változatos járulékos főműből. Ez a főmű lehetett újonnan publikált vagy már korábban megjelent könyv, amit vagy a tézisfüzet után önálló címlappal, vagy az erre az alkalomra készült közös címlappal hoztak forgalomba. A tézisfüzetek címlapja tartalmazza a tézisek (*assertiones, positiones, propositiones, theses*) tárgykörét, az avatásnál szereplő elnök (*praeses, professor, promotor*) és a vizsgázó (*defendens, propugnans, respondens*) nevét, a vizsga helyét és időpontját, illetve a csatolt főmű címét, sokszor a szerző megnevezése nélkül.²⁴⁷ A vizsga körülményeire (az elnök személyére, a tanulóársak nevére stb.) vonatkozó adatok gyakran a címlap verzón, sőt a tételek után, külön oldalon folytatódnak.

A legnehezebb kérdés általában az, hogy kit tekintünk szerzőnek: a vizsga elnökét, a professzort (a kettő gyakran ugyanaz), a vizsgázót vagy a főmű szerzőjét? A választ éppen e két résznek – a tézisfüzetnek és a hozzákötött önálló főműnek – az egymáshoz való viszonya adja meg.

1. A szerző az elnök (praeses) vagy a professzor.

Ha nincs csatolt főmű, a szerző általában a vizsga elnöke, aki előtt a hallgató megvédi vizsgatételét. Ha a professzor neve is szerepel a címlapon, ő lesz a szerző. A vizsga elnöke és a professzor gyakran ugyanaz a személy:

100	1#	\$aLederer, Michael Friedrich
245	10	\$aDissertatio juris publici de jure quinquennialium /\$cquam autoritate magnifici Jctorum ordinis praeside rectore magnifico ... Michaele Friderico Lederero ... publice defendet Wilhelmus Henricus Löser eqv. Sax. in auditorio Jctorum ad d. 22, Junii
260	##	\$aWittebergae [Wittenberg] :\$bliteris Michaelis Meteri,\$c1671
300	##	\$a[37] fol. ;\$c4o
595	##	\$aBór\$d17. sz.
650	#7	\$aTársadalomtudomány\$xneveléstan\$xtézisfüzet
650	#7	\$aÁllam- és jogtudomány\$xxközjog\$xxközigazgatási jog
700	1#	\$aLöser, Wilhelm Heinrich
700	1#	\$aMeter, Michael\$e(nyomda) ²⁴⁸

2. A szerző a főmű szerzője.

A tézisfüzet gyakran valamilyen művel egybekötve jelent meg. Ez általában teológiai, földrajzi, történeti, orvostudományi stb. tárgyú kiadvány volt, olykor magának a vizsgáztatónak a munkája. A szerző nevét gyakran elhagyták a címlapról, ami a jezsuita kiadványokban „a Jézus-társaság szigorú szerzetesi szellemének, az egyéniség teljes nullificatiójának következménye. A jezsuita rendben a szellemi tulajdont is rendi köztulajdonnak tekintették s hozzászoktatták a rendtagokat, hogy az írói babérokban is osztozzanak rendtársaikkal”.²⁴⁹

Az ilyen kiadásoknak két altípusuk van:

- a) a téziszűzet és a főmű közös címlappal jelent meg,
- b) nincs közös címoldal. Ebben az esetben a kolligátum leírására vonatkozó szabályokat alkalmazzuk (lásd →*Megjegyzések a kolligátumról*):

100	1#	\$aSchmitth Miklós
245	10	\$aImperatores Ottomanici a capta Constantinopoli /\$cIllustrissimis ... dominis, dum alma, ac celeberrima archi-episcopali S. J. Universitate Tyrnaviensi, promotore R. P. Nicolao Schmitth e Soc. Jesu, AA. LL. & philosophiae doctore
260	##	\$aTyrnaviae [Nagyszombat] :\$btypis academicis Societatis Jesu,\$c1749
300	##	\$c8o
503	##	\$gPars quarta. -\$e[8], 295 p.
595	##	\$aBőr\$d18. sz.
650	#7	\$aTársadalomtudomány\$xneveléstan\$xtéziszűzet
650	#7	\$aTörténelem\$xtörténetírás\$xpragmatikus történetírás\$xhadttörténet
650	#7	\$aTörténelem\$xtörténetírás\$xelbeszélő történetírás\$xOszmán Birodalom
710	2#	\$aNagyszombat, Akadémiai Nyomda\$e(nyomda) ²⁵⁰

3. A szerző a vizsgázó (hallgató):

100	1#	\$aSebestyén Gergely
245	10	\$aAssertiones ex universa jurisprudentia et scientiis politicis /\$cquas in regia, ac celeberrima Scientiarum Universitate Hungarica superatis rigorosis examinibus ... publice propugnandas suscepit Gregorius Sebestyén de Zetelaka
260	##	\$aPestini [Pest] :\$bin typographia Landereriana,\$c[1830]
300	##	\$a8 p. ;\$c8o
595	##	\$aModern papírkötés
650	#7	\$aTársadalomtudomány\$zneveléstan\$xtézisfüzet
650	#7	\$aÁllam- és jogtudomány
650	#7	\$aTörténelem\$xpolitika
710	2#	\$aPest, Landerer-nyomda\$(nyomda) ²⁵¹

A tézisfüzetek címoldalán használt leggyakoribb latin kifejezések:

assertiones, disputationes, propositiones, tentamen, theses (bizonyítások, vitatételek, alaptételek, vizsgatétel, tézisek)

ex universa iurisprudentia, philosophia, theologia stb. (az egyetemes jogtudományból, filozófiából, teológiából stb. vett)

ex institutionibus, ex praelectionibus (vkinek a tanításaiból, előadásaiból)

auditoribus oblata, distributa (a hallgatóságnak előadva, kiosztva)

sub auspiciis, sub praesidio, praeside (vkinek az elnöklete alatt)

publice propugnandas suscepit, publice propugnavit, defendit (nyilvánosan megvédte)

2.9 Szabványos azonosító

1. Szabványos azonosító

1.1 A formai feltárás 8. adatszoportja a szabványos azonosító. A régi nyomtatványok szabványos azonosítója a fingerprint (ujjlenyomat), amit a szabványos azonosító adatszoportban írunk le az alábbi hívójellel:

026	szabványos azonosító	nem ismételhető
-----	----------------------	-----------------

1.2 A szabványos azonosítót akkor közöljük, ha a kiadvány azonosítása vagy más szempont – például a katalogizáló intézmény vagy a bibliográfia gyakorlata – indokolja. Főforrása a kiadvány egésze.

1.3 Indikátorok:

első indikátor	#	nincs definiálva
második indikátor	#	nincs definiálva

1.4 Almezőazonosítók:

a	a karakterek első és második csoportja	nem ismételhető
b	a karakterek harmadik és negyedik csoportja	nem ismételhető
c	dátum	nem ismételhető
d	a kötet vagy rész száma	ismételhető
e	feldolgozatlan ujjlenyomat	nem ismételhető
2	forrás	nem ismételhető

1.5 Példák:

026	##	\$al,d- n-nc\$bm:e- AzUr (3)\$c1646 (R) ²⁵²
-----	----	--

1.6 A szabályzat nem írja elő, milyen fingerprintet kell közölni és azt hogyan kell képezni. A nemzetközi gyakorlat leginkább a Library of Congress és a Short Title Catalogue Netherlands változatát használja.

1.7 A szabványos azonosító nem azonos a bibliográfiai azonosítóval, amit a →*Megjegyzések* adatsorozatban írunk le, sem az egyes integrált könyvtári rendszerekben (például Corvina) alkalmazott rekordazonosítóval.

A fingerprint a kiadvány különböző változatainak azonosítását szolgálja. Mivel a szedéssel készült kiadvány szövegrészeiből, adataiból áll, nem alkalmas a csak metszetekből, képtáblákból, térképekből, kottákból álló dokumentumok megkülönböztetésére. Képzése mechanikus eljárás, ezért elsajátítása és alkalmazása széles körben megvalósítható.

A Library of Congress által kidolgozott fingerprint (LOC fingerprint) képzésének főbb szabályai:

1. A fingerprint négy, egyenként négy jelet tartalmazó jelcsoportból és a kiadvány megjelenési idejéből áll. A négy jelcsoportot a kiadvány négy meghatározott oldaláról írjuk le, mégpedig úgy, hogy két jelet veszünk az oldal utolsó és két jelet az utolsó előtti sorából.
  - 1.1 A jeleket balról jobbra olvasva a rektó oldalakon a két utolsó sor végéről, a verzó oldalakon a két utolsó sor elejéről vesszük. A rektó oldalakon a sorok utolsó két jelét, a verzó oldalakon a sorok első két jelét közöljük.
  - 1.2 A sorok kiválasztását az utolsó sorral kezdjük, majd ezután az utolsó előtti sor következik.
  - 1.3 Ha az oldalon vagy a sorban nincs elég jel ahhoz, hogy a jelpárt vagy a jelcsoportot teljessé tegyük, akkor ezeket az erre célra fenntartott + jellel egészítjük ki.
  - 1.4 Ha a kiadványnak nincs elég lapja ahhoz, hogy a négy jelcsoport jeleit leírassuk (például a 9 lapnál rövidebb kiadványok esetében), akkor úgy egészítjük ki ezeket, hogy visszatérünk ahhoz az oldalhoz és sorhoz, ahonnan az utolsó jeleket közöltük, és az ezt megelőző sorból emeljük ki a következő jelpárt. Ezt a műveletet mindaddig megismételjük, amíg a 16 jelet össze nem állítjuk.

2. A jelek kiválasztásának szabályai:

- 2.1 A jelek első csoportját a címlapot követő első nyomtatott lap rektó oldaláról írjuk le.
- 2.2 A jelek második csoportját az első csoport számára előírt lapot követő negyedik lap rektó oldaláról vesszük.
- 2.3 A jelek harmadik csoportját – lapszámmal ellátott kiadványban – a helyes lapszámozás szerinti arab 13-as számmal jelölt rektó oldalról vesszük, ha ez a második csoport számára előírt lapot követő lap rektó oldala. Ha ilyen nincsen, akkor a helyes lapszámozás szerinti 17. rektó oldalt kell használni. Ha nincs arab számozás, akkor a római számozást vesszük figyelembe.
  - 2.3.1. Ha a kiadvány a 13. oldalig római számozású, azután pedig arab számmal jelöli a lapszámozást, a jelek harmadik csoportját a 17. oldalról vesszük.
  - 2.3.2. Ha nincs sem 13. sem 17. arab számozású oldal, akkor a római XIII. vagy XVII. oldalt választjuk.
  - 2.3.3. Ha nincs a könyvben lapszámozás, vagy nincs 13. és 17. rektó oldal, akkor jeleket a második csoport számára előírt lapot követő negyedik lap rektó oldaláról közöljük.
- 2.4 A jelek negyedik csoportját a harmadik csoport számára előírt lap verzó oldaláról írjuk le.
- 2.5 A jelek negyedik csoportja után a következő jelölést alkalmazzuk:
  - 2.5.1. 3 (ha a harmadik csoport a 13. vagy XIII. oldalról származik),
  - 2.5.2. 7 (ha a harmadik csoport a 17. vagy XVII. oldalról származik),
  - 2.5.3. C (minden más esetben, például ha nincs elegendő lap, oldal vagy hasáb a jelek harmadik csoportja számára).
- 2.6 A betűk és a szavak közötti üres közöket, valamint az iniciálékat és a több sor nagyságú betűket nem vesszük figyelembe.
- 2.7 A Nyugat-Európában használt jelkészlet a következőkből áll:
  - 2.7.1. 1 2 3 4 5 6 7 8 9 0
  - 2.7.2. – . , ; ' ( ) [ ] „ ! ?
  - 2.7.3. &
  - 2.7.4. A latin és görög ábécé kis- és nagybetűi.

2.7.5 A görög ábécé betűit a következőképpen írjuk át:

alpha	a	eta	e	ny	n	tau	t
beta	b	theta	t	xi	x	ypsilon	y
gamma	g	iota	i	omikron	o	phi	f
delta	d	kappa	k	pi	p	chi	c
esilon	e	lambda	l	rho	r	psi	p
zeta	z	my	m	sigma	s	omega	o

2.7.6. A fenti felsorolásban nem szereplő jelek helyett az asterisk * jelet használjuk.

2.7.7. A vessző és a kötőjel korai írásváltozatait modern formában alkalmazzuk.

2.7.8. A fordított kérdőjelet és felkiáltójelet erre a formára írjuk át: ? !

2.7.9. A latin ábécé nyomdai ligaturáit úgy írjuk le, mintha különálló betűk volnának, kivéve az *ae*, *AE*, *oe*, *OE* ikerbetűket, amelyek a fingerprint képzésében egy jelnek számítanak.

2.7.10. Azokat a latin rövidítéseket, amelyekben a betű felett egy másik betű vagy jelölés áll, a betű alapformája szerint közöljük. A többi rövidítést asterisk * jellel helyettesítjük.

2.7.11. Ha az oldalon vagy a sorban nincs elég jel ahhoz, hogy a jelcsoportot vagy a jelpárt teljessé tegyük, akkor a kiegészítésre a + jel szolgál. A + jelet alkalmazzuk akkor is, ha a lap csonka, vagy a szöveg nyomdahiba miatt olvashatatlan. Például ha a sor végén „sib” és „viatoren” áll „sibi” és „viatorem” helyett, akkor az innen vett jeleket a ++++ jelcsoport helyettesíti.

3. A sorok kiválasztásának szabályai a következők:

3.1 Az elválasztó- és záróvonalat, a metszett képaláírást, illetve a csak tipográfiai díszet, őrszót, ívjelzést, számozást tartalmazó sorokat nem vesszük figyelembe.

3.2 Figyelmen kívül hagyjuk a széljegyzeteket, a lap szélén álló verssor- vagy strófaszámozást, a bibliai számozást és a párbeszédek vagy színművek szereplőinek nevét.

- 3.3 A lábjegyzetek és a sorok közti glosszák szöveggént kezelendők.
- 3.4 Ha a szöveg hasábokból áll, a jeleket az oldal első, baloldali hasábjából vesszük.
- 3.5 Ha egy tábla alakilag hasábokra oszlik, de a hasábok szövegét folyamatosan olvassuk a lap egész szélességében, akkor ez szabályos szövegnek számít.
- 3.6 Ha a kiadvány harántnyomású, a jeleket az így elfordított szöveg soraiból vesszük.
4. Az oldalak kiválasztásának szabályai a következők:
  - 4.1 Azokat az oldalakat vesszük figyelembe, amelyek nyomtatott szöveget tartalmaznak. Az üres oldalak, illetve a csak ívjelzést, őrszót, illusztrációt, metszett szöveget stb. tartalmazó oldalakat figyelmen kívül kell hagyni.
  - 4.2 Ha a címlapot követő első rektó oldal – ahonnan a jelek első csoportját vesszük – maga is címlap, akkor a következő rektó oldalt kell figyelembe venni.
  - 4.3 Ha nincs nyomtatott címlap, akkor a jelek első csoportját az első nyomtatott szöveget tartalmazó rektó oldalról vesszük.
  - 4.4 Ha a 13. – arab vagy római számozású – oldal üres, akkor a jelek harmadik csoportját a 17. oldalról kell venni. Ha a 17. oldal is üres, akkor a második csoport számára előírt lapot követő negyedik lap rektó oldalát írjuk le.
  - 4.5 Ha a jelek negyedik csoportja számára előírt verzó oldal üres, akkor a jeleket azokból a sorokból vesszük, amelyek a harmadik jelcsoport számára előírt sorokat megelőzik.
5. A megjelenés idejét kétféleképpen írhatjuk le:
  - 5.1 A nyomtatott dátumot a nagyobb pontosság kedvéért úgy írjuk le, ahogy a címoldalon látható, beleértve az esetleg megadott hónapot és napot. A központosítást (pontot vagy vesszőt) is leírjuk, a római számok közötti szóközöket azonban nem reprodukáljuk. A római számok esetében megőrizzük a nagy- és kisbetűk közötti különbséget.
  - 5.2 Ha a római évszámot kis és nagy kapitálissal szedték, akkor a kis kapitálist kisbetűre írjuk át. A fordított C-t, amely a C és I betűvel az M vagy a D helyett áll, S betűre írjuk át.
  - 5.3 A gyorsabb megoldás kedvéért a címoldalon szereplő évszámot leírhatjuk arab számokkal is, amelyet a következő magyarázó jelek követhetnek: A = arab számok, C = kronogram, F = a francia forradalom után bevezetett időszámítás, G = görög betűk, R = római számok, T = szöveges dátum stb.

- 5.4 Ha a címlapon nincs évszám, akkor a kolofónban található évszámot közöljük.
Ha mindkét forrásban szerepel az évszám, akkor a címlapon lévőt írjuk le.
- 5.5 Ha a megjelenés ideje a kiadványban nem szerepel, de külső forrásból megállapítható, akkor az így közölt évszám után Q betűt írunk, és a
→*Megjegyzések* adatcsoportban közöljük a megjelenés idejének forrását.

Példa:

Temetési pompa. Melly az tekintetes es nagysagos nehai groff iktari Bethlen Peternek [...] az foeldben el-takarittatasáig, celebrátatott. Varadon, Szenci Kertesz Abraham által, M.DC.XLVI. RMK I. 787; SZEK RA 2266

Az első jelcsoport a címlapot követő első nyomtatott lap rektó oldaláról:

*várasakból a'ban az öröcké meg-maradando várasban fel akarná ragad-
tatni: Gilgálban nem maradhat, hanem mégyen Eliseusval, szolgáljával*

A második jelcsoport az első csoport számára előírt lapot követő negyedik lap rektó oldaláról:

*ges bé-botsáttatásunkat. Továbbá azt tselekszi még is e' mi **Urunc**
azon szövetség szerzésében ; mint jo gayda, elsőben a' terminusrol **gon-***

A harmadik jelcsoport a helyes lapszámozás szerinti arab 13-as számmal jelölt rektó oldalról:

*Hogy hasznait e' mi tanuságunknak tsak folytában **ke-**
vés szokval mutogassam:*

A negyedik jelcsoport a harmadik csoport számára előírt lap verző oldaláról:

***Urnac** adja e' ditsőséget, az ő életén és halálán valo hatalmat, midőn
Azt énekli: Mostan botsátod-el Uram a' te szolgálodat békességvél &c. A' po-*

l,d- n-nc m:e- AzUr (3) 1646 (R)

3. Formai feltárás: a több egységben megjelent kiadványok leírása

1. A leírás tárgya és szerkezete

- 1.1 A több egységből (kötetből) álló kiadványok leírását egylépcsős vagy többlepcsős leírásban végezhetjük el. Az alábbiakban a többlepcsős leírás szabályait ismertetjük.
- 1.2 A több egységben megjelent kiadványok többlepcsős leírásának adatszoportjait és adatelemeit lásd → *Általános előírások*
- 1.3 A többlepcsős leírásban a többkötetes kiadvány egészére vonatkozó (közös) adatokat és a csak egy-egy kötetre vonatkozó adatokat külön-külön, kötetenként csoportosítva közöljük.

2. A többlepcsős leírás adatszoportjai

- 2.1 Ha a többkötetes kiadvány egészére vonatkozó közös (összefoglaló) címadat hiányzik, akkor az első rendelkezésre álló egység címadatát tekintjük közös főcímnek:

245	10	\$aM. Johannis Meckeli Ulmensis ... Gnomologiae patrum, seu Secelctiorum verae, eruditae & purioris antiquitatis testimoniorum, in certos locos communes digestorum, pars prior ²⁵³
-----	----	--

- 2.2 Ha az egyes egységek megjelenési adata eltér egymástól, akkor a → *Megjelenés* adatszoportban a kiadvány egészének adatát összevonva, kötőjellel írjuk le:

260	##	\$aBétsben [Wien] :\$b[s.n.],\$c1790–1791 ²⁵⁴
-----	----	--

- 2.3 A → *Fizikai jellemzők* adatszoportjában az egységek számát és – az általában közös – méretét írjuk le. Az egyes egységek fizikai adataiként az egységek terjedelmét, illusztrációját stb. közöljük:

300	##	\$a2 db ;\$c8o
-----	----	----------------

- 2.4 Ha a többkötetes kiadvány egyes egységeinek önálló sorozati száma van, akkor ezeket az egységek adatai között írjuk le.

- 2.5 A kötetjelzést a kiadványban található kifejezéssel – arab vagy római számmal, illetve szóveges kifejezéssel – közöljük.

3. Minta a többlépcsős leírásra:

Főcím : Alcím / az első közös szerzőségi adat ; a második közös szerzőségi adat

Kiadásjelzés

A megjelenés helye : A kiadó neve, a megjelenés ideje

Az egységek száma ; méret

(A sorozat főcíme)

Megjegyzés

Megjegyzés

Az egység megjelölése, Az egység címe. – Az egység megjelenési ideje. – Az egység terjedelme

Az egység megjelölése, Az egység címe. – Az egység megjelenési ideje. – Az egység terjedelme

Az egység megjelölése, Az egység címe. – Az egység megjelenési ideje. – Az egység terjedelme

Példa:

100	1#	\$aHadaly Károly
245	10	\$aElementa matheseos purae Caroli Hadaly de Hada
250	##	\$aEditio sexta locupletatior
260	##	\$aPesthini [Pest] :\$btypis nobilis Joannis Thomae Trattner de Petróza,\$c1822
300	##	\$a2 db ;\$c8o
503	##	\$gTomus I.,\$tAlgebra. -\$e[16], 352, [2] p.
503	##	\$gTomus II.,\$tGeometria. -\$e[8], 192 p., V t.
561	1#	\$aBibl. F. D-Földv.
595	##	\$aFélbőr\$d19. sz.
695	#7	\$aMatematika\$xalgebra
695	#7	\$aMatematika\$xgeometria
700	1#	\$aTrattner János Tamás\$e(nyomda)
710	2#	\$aDunaföldvár, Ferences Rendház\$d(19. sz.)\$e(posszessor) ²⁵⁵

4. Tartalmi feltárás

1. Tartalmi feltárás

1.1 A muzeális dokumentumok tartalmi feltárására a tárgyszavas osztályozás természetes nyelvi alapokon nyugvó információkereső nyelvét használjuk. Szerepe abban áll, hogy valamely tárgy, földrajzi terület vagy személy visszakereshetőségét a tárgy megjelölésének, a földrajzi területek és személyek nevének egységesített alakja szerint biztosítsa.

1.2 Mivel a muzeális dokumentumok nemcsak formailag, hanem tartalmilag is különböznek a modern kiadványoktól, ezért tárgyszavas osztályozásukra célszerű speciális – azaz a dokumentumok jellegéhez, a keresői igényekhez stb. igazodó – helyi tárgyszavakat használni.

2. Helyi tárgyszó

2.1 A tartalmi feltárást a helyi tárgyszavas osztályozás adatcsoportjában írjuk le az alábbi hívójelekkel:

690	helyi tárgyszó, személynév	ismételhető
-----	----------------------------	-------------

695	helyi tárgyszó, tematikus tárgyi kifejezés	ismételhető
-----	--	-------------

696	helyi tárgyszó, földrajzi név	ismételhető
-----	-------------------------------	-------------

2.2 A tárgyszavas osztályozás forrása a kiadvány egésze és a kiadványon kívüli források. A személynévet, illetve annak számelemét zárójel nélkül, a személynévhez kapcsolódó titulust és dátumot kerek zárójelben () közöljük.

2.3 Indikátorok (helyi tárgyszó, személynév):

első indikátor	0	keresztnév
	1	egy elemű családnév
	2	több elemű családnév
	3	családi név
második indikátor	7	helyi tárgyszó

2.4 Almezőazonosítók (helyi tárgyszó, személynév):

a	személynév	nem ismételhető
b	személynév számeleme	nem ismételhető
c	a névhez kapcsolódó titulusok, egyéb szavak	ismételhető
d	a névhez kapcsolódó dátumok	nem ismételhető
e	relációs kifejezés (a személynév és a katalogizáló mű kapcsolata)	ismételhető

2.5 Indikátorok (helyi tárgyszó, tematikus tárgyi kifejezés):

első indikátor	#	nincs definiálva
második indikátor	7	helyi tárgyszó

2.6 Almezőazonosítók (helyi tárgyszó, tematikus tárgyi kifejezés):

a	a helyi tárgyszó fő eleme	nem ismételhető
x	általános alosztás	ismételhető
y	kronológiai alosztás	ismételhető
z	földrajzi alosztás	ismételhető

2.7 Indikátorok (helyi tárgyszó, földrajzi név):

első indikátor	#	nincs definiálva
második indikátor	7	helyi tárgyszó

2.8 Almezőazonosítók (helyi tárgyszó, földrajzi név):

a	földrajzi név	nem ismételhető
x	általános alosztás	ismételhető
y	kronológiai alosztás	ismételhető
z	földrajzi alosztás	ismételhető

3. Utaló

3.1 A szinonímák, illetve az az alá- és fölérendelt tárgyszavak közötti kapcsolatot az utalók biztosítják. Ezeket az alábbi hívójelekkel írjuk le:

400	„lásd” típusú utaló, személynév	ismételhető
-----	---------------------------------	-------------

450	„lásd” típusú utaló, tematikus tárgyi kifejezés	ismételhető
-----	---	-------------

451	„lásd” típusú utaló, földrajzi név	ismételhető
-----	------------------------------------	-------------

500	„lásd még” típusú utaló, személynév	ismételhető
-----	-------------------------------------	-------------

550	„lásd még” típusú utaló, tematikus tárgyi kifejezés	ismételhető
-----	---	-------------

551	„lásd még” típusú utaló, földrajzi név	ismételhető
-----	--	-------------

3.2 Indikátorok:

első indikátor	#	nincs definiálva
második indikátor	4	nem meghatározott forrás

3.3 Almezőazonosítók (tematikus tárgyi kifejezés és földrajzi név):

wg	fölérendelt tárgyszó utalás	nem ismételtető
wh	alárendelt tárgyszó utalás	nem ismételtető
a	„lásd” és „lásd még” típusú tárgyszó utaló fő eleme	nem ismételtető
x	általános alosztás	ismételhető
y	kronológiai alosztás	ismételhető
z	földrajzi alosztás	ismételhető

3.4 Almezőazonosítók (személynév):

a	„lásd” és „lásd még” típusú tárgyszó utaló fő eleme	nem ismételhető
b	személynév számeleme	nem ismételhető
c	a névhez kapcsolódó titulusok, egyéb szavak	ismételhető
d	a névhez kapcsolódó dátumok	nem ismételhető
e	relációs kifejezés (a személynév és a katalogizáló mű kapcsolata)	ismételhető

4. Példák

695	#7	\$aTörténelem\$xségedtudományok\$xcímertan
695	#7	\$aTeológia\$xtörténelmi\$xe gyháztörténet\$zMagyarország\$y18. sz.
695	#7	\$aTeológia\$xrendszeres\$xxkatolikus\$xerkölcsstan
695	#7	\$aIrodalom\$xmagyar\$xxköltészet\$y18. sz.
696	#7	\$aFranciaország\$xtörténete\$y17. sz.
690	07	\$aIstván\$c(Magyarország : király)\$bI.\$cSzent
450	#4	\$aFüveskönyv
450	#4	\$wg\$aTermészettudomány
695	#4	\$aBotanika

Ma már általánosan elfogadott álláspont, hogy a régi könyvek tartalmi feltárására és visszakeresésére a tizedes osztályozások kevésbé alkalmasak, s hogy erre a célra – különösen a számítógépes feldolgozás térhódítása óta – praktikusabb valamilyen tárgyszavakra épülő információkereső nyelvet használni.

Milyen előnyei vannak a tárgyszavas osztályozásnak?

Az egymástól független fogalmakat szabadon társítja, s így könnyedén alkalmas az interdiszciplináris jelenségek leírására. Ez különösen fontos az 1850 előtti időszakra nézve, hiszen a tudományterületek ekkor még nem különültek el olyan élesen egymástól, mint napjainkban.

Az individualizáló – tehát mélyebb tartalmi feltárást biztosító – tárgyszavazás sokkal könnyebben igazítható a speciális gyűjtemények tartalmához, mint a tizedes osztályozások hierarchikus, merev keretek közé szorított rendszere.

A tárgyszavas osztályozás képes a fogalmi szintek kifejezésére, tehát jól tagolja a különböző dokumentumokat, illetve az egy csoportba tartozó dokumentumokat egy helyre sorolja.

Mint általában a természetes nyelv szabályozott szavaira épülő osztályozási rendszer, a tárgyszavazás is közvetlen kapcsolatban van az élő szaknyelvvél, és így a tudományban megjelenő új fogalmakat rugalmasan be tudja építeni a rendszerbe.

Ez utóbbi – tehát a természetes nyelv sokszínűsége – egyben a tárgyszavas osztályozás hátránya is, hiszen ugyanazt a kérdést többféleképpen lehet megfogalmazni. Ezért különböző szabályozókat kell beépíteni, hogy a tárgyszavak elnevezésükben és szerkezetükben hasonlítsanak az olvasók kérdéseihöz. Az online katalógusok korában ugyanis a keresések nagy része távoli felhasználóktól érkezik, akiknek nincs lehetőségük a könyvtárossal való közvetlen konzultációra.

A különféle spontán tárgyszavazások összehangolására, a muzeális dokumentumok egységes tárgyszórendszerének kialakítására azonban eddig még nem került sor. A régi nyomtatványokkal kapcsolatos szabályzatok (például KSZ/6 2009) ugyanis csak a formai feltárásra szorítkoznak, és a tartalmi leíráshoz nem nyújtanak fogódzót. Bár az egyes bibliográfiák – így például a *Régi Magyarországi Nyomtatványok* – tárgymutatói jó kiindulópontot jelenthetnek, a földrajzi, nyelvi és időbeli korlátok miatt csak részben alkalmasak a különböző gyűjtemények anyagának feltárására.

Milyen tárgyszavakkal írjuk le tehát a régi dokumentumok tartalmát?

Van néhány általános követelmény, amelyet a tárgyszóalkotásnál mindenképpen figyelembe kell venni.

Törekedni kell arra, hogy a tárgyszavak az osztályozandó diszciplínát teljes egészében lefedjék, azaz a szakterület valamennyi tárgykörét, körülményeit, formai tulajdonságait stb. reprezentálják.²⁵⁶

Mivel a művelődéstörténetnek ebben a szakaszában a diszciplínák nem különülnek el élesen egymástól, megengedett, sőt javasolt az átfedés. A dokumentumot ugyanis leírhatjuk a tudományterületek (például természettudomány), az elméletek, irányzatok (newtonizmus), problémák (gravitációs kölcsönhatás), műfajok (tankönyv), időtartamok (17–18. sz.) és még sok más szempont alapján. Egy-egy osztályozandó dokumentumhoz tehát célszerű egynél több tárgyszót rendelni.

A különböző felhasználók – és persze osztályozók – eltérő szóhasználatából adódó problémák miatt a tárgyszóalkotásnál a legelfogadottabb, legegységesebb és a visszakeresés szempontjából a legeredményesebb kifejezéseket kell figyelembe venni. Mivel a muzeális dokumentumok felhasználói viszonylag homogén csoportot alkotnak, az így kialakított szabványos terminológia nem fog lényegesen különbözni az olvasók szóhasználatától.

Hogy a tartalmat generikus vagy specifikus tárgyszavakkal írjuk-e le, függ a gyűjtemény nagyságától, típusától, az adott tudományterülettől, és legfőképp a keresők igényeitől. Charles Ammi Cutter (1837–1903) szótárkatalógus-szabálya azt mondja, hogy „a műveket mindig specifikus tárgyszavuk alatt vedd fel, ne pedig annak az osztálynak a tárgyszava alatt, amely ezt a tárgyat magába foglalja!”.²⁵⁷ Ez azonban azzal a következménnyel jár, hogy tárgyszókészletünk struktúrátlan, ún. tiszta tárgyszókatalógus lesz, ahol a tárgyszavak tárolásának egyetlen rendező elvét a betűrend jelenti.

Formailag legyen a tárgyszó főnév: tőszó vagy képzett szó.²⁵⁸ Ez általában egyes számban szerepel, ha azonban tárgyak vagy személyek egy csoportjára vonatkozik (láncos könyvek, humanisták stb.), akkor többes számba kerül. Lényeges, hogy a szinonímák, illetve az alá- és fölérendelt tárgyszavak közötti kapcsolatot a „lásd innen” (istentan → teológia), „lásd” (füveskönyv → növénytan) és a „lásd még” (szónoki beszéd →→ irodalomtudomány, retorika) típusú utalókkal biztosítsuk.

Szerkezetüket tekintve használhatunk egytagú és többtagú kifejezéseket. Bár bizonyos kísérletek azt mutatják, hogy a visszakeresés szempontjából az egytagú kifejezések hatékonyabbak, néha mégis többtagú kifejezéseket kell alkalmazni, különösen akkor, amikor a természetes nyelv vagy az elfogadott terminológia a többtagú kifejezést használja (fejedelmi tükör, verses krónika). Cutter már említett szabályzata azt mondja, hogy az összetett tárgyszók esetén mindig az első szó legyen a rendszó.

Az elektronikus tárgyszókatalógusok szerkezetével kapcsolatos vitákat a gépesítés fejlődése már régen lezárta, hiszen számítógéppel az indexelt tárgyszavak a legrendezetlenebb halmazból is pillanatok alatt leválogathatók. A nyomtatott katalógusok és bibliográfiák tárgymutatóját azonban valamilyen szempont szerint továbbra is rendezni kell.

A tiszta vagy mellérendelő tárgyszókatalógusban specifikus tárgyszavak használunk, amelyek egymással mellérendelő viszonyban vannak. Srukturáltságot csak néhány összetett tárgyszó invertált alakja biztosít, bár a felhasználó inkább csak az összetételek első tagjára kereshet. A tárolás és a visszakeresés tisztán formai jegyek alapján, mechanikus betűrendben történik. A Mortimer Taube (1910–1965) által kidolgozott UNITERM katalógus is nagyjából erre az elvre épül. Csak kisebb tárgyszókészlet rendezésére vagy rendszerező katalógusok kiegészítésére célszerű használni.

A rendszerező katalógusok egyik fajtája az ún. bokrosító tárgyszókatalógus. A tárgyszavak itt is mechanikus betűrendben sorakoznak, de egy részüket – ha szükséges – részfogalmakra bonthatjuk fel. Ezzel alárendelt-fölérendelt szerkezetek jönnek létre, ahol az alárendelt fogalmak ismét betűrendbe kerülnek:

művese
művészet
    irodalom
    filmművészet
    képzőművészet
    táncművészet
    színházművészet
    zeneművészet
művezető

A rendszerező katalógusok másik fajtája, az alárendelő katalógus elsősorban a tudományos gyűjtemények feltárása és visszakeresésére szolgál. Többnyire egytagú kifejezésekből épül fel, s ezek az általánosítás különböző fokain állnak. A tárgyszavakat fogalmi szintek kiépítésével rendezzük, az áttekinthetőség érdekében legfeljebb öt-hat fogalmi szintet használunk. A fogalmak az egyes szinteken belül természetesen betűrendben állnak:

történetírás

- elbeszélő történetírás
  - egy-egy országok története
  - egyetemes történet
  - Magyarország története
- pragmatikus történetírás
  - családtörténet
  - életrajz
  - hadtörténet
  - helytörténet

A kisebb, 1–2 ezer kiadványból álló gyűjteményeket tiszta vagy mellérendelő tárgyszó-katalógussal célszerű leírni. A nagyobb, 3–5 ezer tételes gyűjtemények az alárendelő katalógus fogalmi szintjein kereshető vissza a leghatékonyabban, míg az ennél is nagyobb gyűjteményeket a mellérendelő és az alárendelő tárgyszavazás párosításával érdemes feltárni. A *Régi Magyarországi Nyomtatványok* mutatója is ezt az utat járja, amikor például az *ex libris* tárgyszót kétféleképpen sorolja be:

ex libris

...

illusztrációk

arckép

ex libris

Az alábbiakban ennek a szerkezetileg alárendelő, tartalmilag speciális tárgyszó-katalógusnak a fogalmi szintjeit a 19. század közepéig érvényes tudományfelosztások alapján állapítjuk meg. Célravezetőbbnek tűnik, ha nem a mai – a tudományok differenciálódása következtében egzaktabb és részletesebb – felosztásba kényszerítjük a műveket, hanem visszaosztjuk őket annak a kornak a tudományrendszerébe, amelyben maguk is keletkeztek. Felosztásunk ugyanis időben lezárt könyvanyagra vonatkozik, tehát nem kell tudatosan számolni a tudományos ismeretek fejlődésével és szélesedésével. Úgy öleli fel az emberi ismereteknek a 19. század közepéig érvényes körét, hogy mellőzi a fölösleges és anakronisztikus osztályozási kategóriákat.

Ez a fajta tárgyszó-katalógus ugyanakkor nemcsak a műfaji, hanem a funkcionális-használati szempontokat is figyelembe veszi, azaz igyekszik választ

adni arra a kérdésre is, hogy „az egyes műveket milyen társadalmi, kulturális, politikai, gazdasági, szellemi, lelki igény kielégítésére szánták, és hogy létrejöttük a társadalom melyik részintézményrendszeréhez köthető”.²⁵⁹ Ezt olykor egy újabb fogalmi szint (alosztás) beillesztésével, olykor pedig az alárendelő tárgyszókészlet specifikus, mellérendelő tárgyszavakkal való kiegészítésével érjük el. A kettőnél mélyebb szinten található fogalmakról célszerű utalót készíteni. Ez utóbbiakat, illetve a felekezeti, nyelvi, formai és időalosztást az alábbi tárgyszórendszerben az áttekinthetőség kedvéért mellőztük. Világos, hogy az 1450–1850 közötti négy évszázad könyvtermését nem könnyű homogén tárgyszórendszerbe szorítani. Felosztásunk tehát korántsem teljes, de jó kiindulópontul szolgálhat a muzeális dokumentumok elektronikus vagy nyomtatott katalógusai számára. A dokumentumanyagot a szegedi Egyetemi Könyvtár Régi és ritka könyvek tárának állománya képezte.

Általános művek

enciklopédia; *lásd még Általános művek, lexikon*

kalendárium; *lásd még Általános művek, naptár*

katalógus

kéziratok

könyvek; *lásd még Társadalomtudomány, művelődéstörténet,*

könyvtártörténet

lexikon; *lásd még Általános művek, enciklopédia*

naptár; *lásd még Általános művek, kalendárium*

névtár; *lásd még Teológia, történelmi teológia, egyházi statisztika, schematismus*

Természettudomány

általános művek

asztronómia

biológia

állattan

növénytan; *lásd még Orvostudomány, gyógyszeratan, gyógynövények*

fizika

földrajz

éghajlattan
természetföldrajz
térképek

földtan

ásványtan

kémia

matematika

algebra

geometria

technikai tudományok

mértékegységek

technikatörténet

Orvostudomány

Elméleti orvostudomány

általános orvostan

anatómia

fejlődéstan

gyógyszertan

gyógynövények; lásd még Természettudomány, biológia, növénytan

járványtan

pestis

kórélettan

orvostörténet

sebészeti műtéttan

törvényszéki orvostan

Gyakorlati orvostudomány

állatorvostan

belgyógyászat

egészségügy

fogorvostan

gyermekgyógyászat

népegészségtan

nőgyógyászat
szülészet
sebészet
szemészet
természetgyógyászat
balneológia

Történelem

etnográfia
hadtudomány
katonai beszéd
politika
belpolitika
országgyűlési beszéd
politikai beszéd
politikai röpirat; *lásd még Történelem, hadtudomány, katonai beszéd*
diplomácia
követjelentés
egyházpolitika
gazdaságpolitika
külpolitika
oktatáspolitikai; *lásd még Társadalomtudomány, neveléstan, oktatáspolitikai*
várospolitikai
régiségtan
segédtudományok:
címertan
kronológia
régészet
numizmatika
oklevéltan
történeti emblematika
koronázási jelvények
történetírás

elbeszélő történetírás
    egyek országok története
    egyetemes történet
    Magyarország története
pragmatikus történetírás:
    családtörténet
    életrajz
    hadtörténet
    helytörténet
    honismeret
    társadalomrajz

Társadalomtudomány

    embertan

        fizikai embertan; *lásd még Orvostudomány, elméleti orvostudomány, anatómia*

        kulturális embertan; *lásd még Történelem, etnográfia*

    művelődéstörténet

        álomfejtőkönyv

        jóskönyv

        könyvtártörténet; *lásd még Általános művek, katalógus, könyvek*

        mitológia

        nyomdászat

        sajtótörténet

        sorsvetőkönyv

        színháztörténet

        viselkedéstan

    művelődéspolitiká

        tiltott könyvek

neveléstan

disputáció

iskolaigazgatás

iskolatörténet

játék

oktatáspolitikai; lásd még *Történelem, politika, oktatáspolitikai*

tanterv

tézisfüzet

szociológia

Irodalom

irodalomtörténet

irodalomtudomány

esztétika; lásd még *Filozófia, esztétika*

filológia

retorika

stilisztika

iratminta

levélminta

verstan

nyelvészet

leíró nyelvtan

ábécékönyv

helyesírási szabályzat

nyelvkönyv

nyelvtudomány

nyelvművelés

nyelvújítás

szótár; lásd még *Teológia, történelmi teológia, biblikus irodalom, bibliai szótár*

történelmi nyelvtan

irodalom

antológia

beszéd

világi beszéd

szónoki beszéd; *lásd még Irodalom,*

irodalomtudomány, retorika

tudományos beszéd

üdvözlő beszéd; *lásd még Történelem, hadtudomány,*

katonai beszéd

egyházi beszéd *lásd Teológia, gyakorlati teológia, homiletika,*
prédikáció

dialógus

költészet

elbeszélő költészet

epigramma

epitáfium

eposz

históriás ének

monda

népdal

tanköltemény

vers

verses krónika

széppróza

aforizmák; *lásd még Filozófia, ismeretelmélet, aforizmák*

anekdoták

életrajz

emlékirat

levél

lovagregény

mese

napló

önéletrajz

regény

szatíra

széphistória

- szövegkönyv
- útleírás
- színmű
  - pásztordráma
  - tragédia
  - vígjáték
- publicisztika
  - folyóirat
  - röpirat

Állam- és jogtudomány

- államtudomány

- államelmélet

- fejedelmi tükör

- államgazdaság; *lásd még Gazdaság, államgazdaság*

- államigazgatás

- országgyűlés; *lásd még Állam- és jogtudomány, törvénycikkek*

- jogtörténet

- római jog

- közigazgatás

- címjegyzék

- közigazgatási jog *lásd Állam- és jogtudomány, közjog, közigazgatási jog*

- közjog

- államjog

- alkotmányjog

- egyházjog

- kereskedelmi jog

- közigazgatási jog

- büntetőjog

- perjog

- magánjog

- személyjog

- házasságjog

- vagyonjog

nemzetközi jog

vámjog

pénzügytan; *lásd még Gazdaság, pénzügy*

statisztika

almanach

törvénycikkek; *lásd még Állam- és jogtudomány, államtudomány, államigazgatás, országgyűlés*

Filozófia

esztétika; *lásd még Irodalom, irodalomtudomány, esztétika*

etika

ismeretelmélet

aforizmak; *lásd még Irodalom, széppróza, aforizmak*

lélektan

logika

metafizika

ontológia

természetfilozófia

Gazdaság

államgazdaság; *lásd még Állam- és jogtudomány, államtudomány, államgazdaság*

gazdaságpolitika

gazdaságfilozófia

háztartás

ipar

bányászat

kereskedelem

közlekedés

gőzhajózás

mezőgazdaság

állattenyésztés

erdőgazdálkodás

gabonatermesztés

gyümölcsstermesztés

kertészet
lótartás
méhészet
szőlészet, borászat
pénzügy; lásd még *Állam- és jogtudomány, pénzügytan*

Teológia

gyakorlati teológia
egyházjog
egyházkormányzat
    agenda
    egyházi kánon
homiletika
    elmélkedőkönyvek
    énekeskönyvek
    imádságoskönyvek
    prédikáció
        alkalmi prédikáció
        búcsúbeszéd
        felszentelő beszéd
        gyászbeszéd
    bibliamagyarázó prédikáció
    katekizmusi anyagot magyarázó prédikáció
    postillák
    ünnepi prédikációk
katekétika
    hitvallás
    katekizmus
liturgika
rendi irodalom
rendszeres teológia
    apologetika
    erkölcsan
    hittan
    irenika
    polemika

történelmi teológia

    biblikus irodalom

        bibliai szótár

        bibliakiadások

            Ószövetség

            Teljes

            Újszövetség

            Zsoltárok

        bibliamagyarázat; *lásd még Teológia, történelmi teológia, biblikus irodalom, perikópák; Teológia, gyakorlati teológia, homiletika, prédikáció*

        konkordancia

        perikópák

    dogmatörténet

    egyházi statisztika

        schematismus

    egyháztörténet

        eretnekmozgalmak

        martiroológia

        rendtörténet

    patrisztika

Művészet

    képzőművészet

        építészet

        festészet

        illusztráció

            arckép

            címer

            embléma

            nyomdászjelvény

            rézmetszetek

        rajz

        szobrászat

    művészettörténet

    színházművészet

    zeneművészet

5. Példatár

1. Egy egységben megjelent kiadványok

026	##	\$aá-k, o-e-\$bk-ek gans (3)\$c1631 (R)
100	1#	\$aKáldi György
245	13	\$aAz innepekre-valo predikatziooknak első része :\$b\$Sz. András napiatol-fogva Keresztelő Szent János napjaig /\$cirta az hivek vigasztalására és jobbülésára az Iesus-alatt vitezkedő Társaság-béli nagy-szombati Kaldi György pap
260	##	\$a[Wien] ; Pozsonyban :\$bRikesz Mihaly,\$cMDCXXXI [1631]
300	##	\$a[2], IV, 598, [12] p. ; \$c2o
510	4#	\$aRMNy\$c1510
561	1#	\$aInscriptus Catalogo Collegij Agriensis Soctis Jesu anno 1759
595	##	\$aBőr\$baranyozott, valódi bordás gerincű\$d17. sz.
650	#7	\$aTeológia\$xyakorlati\$xhomiletika\$xpostillák
700	1#	\$aRickhes, Michael\$e(nyomda)
710	2#	\$aEger, Jezsuita Kollégium\$e(posszessor) ²⁶⁰

100	1#	\$aKomenský, Jan Amos
245	10	\$aJanua linguarum reserata aurea, sive Seminarium linguarum et scientiarum omnium ... /\$ca Joanne Amos Comenio Latine composita =\$bZlate dvěre jazykuw otewrene ... /\$cod Jana Amosa Komenya predne v latinské rzeci složený a od téhož na czeskau ... preložený =\$bAufgeschlossene güldene Sprachen-Thür ... /\$cvon Johann Amos Comenio erstlich Lateinisch auff ... in die Teütsch, Italianisch ... Sprachen übergesetzt
250	##	\$aEditio Latino-Germanica undecima, Bohemica secunda
260	##	\$aPragae [Praha] :\$btypis archi-episcopalibus in Collegio S. Norberti : excudebat Paulus Postrzibacz,\$cMDCLXVII [1667]
300	##	\$a[24], 207, [236] p. ;\$c4o
561	1#	\$aEx libris Joannis Godefridi Cota de Radischt Equitis Morau

561	1#	\$aDr Beró Jenő Budapest, IX. Soroksári-út 114. (pecsét)
595	##	\$aPergamen\$bszalagok helyével\$d17. sz.
650	#7	\$aNyelvészet\$xszótár\$xlatin-szlovák-német
700	1#	\$aPostrzibacz, Paul\$e(nyomda)
700	1#	\$aCota de Radischt, Joannes Godefridus\$d(17. sz.)\$e(posszessor)
700	1#	\$aBeró Jenő\$d(20. sz.)\$e(posszessor) ²⁶¹
710	2#	\$aPraha, typ. archiepiscopalis Collegii S. Norberti\$e(nyomda)

1.1 Sorozatok

100	0#	\$aSophokles
240	10	\$aOidipos tyrannos\$I(magyar)
245	10	\$aÖdipusz, a király /\$cSzophoklesz színműve ; az eredeti hellenből fordította Guzmics Izidór
260	##	\$aBudán :\$ba Magyar Kir. Egyetem betűivel,\$cMDCCCXXXL [recte: MDCCCXL] [1840]
300	##	\$a204 p. ;\$c8o
490	1#	\$a(Hellen classicusok magyar fordításokban ;\$v1.)
561	1#	\$aBibl. Coll. Colocensis S. I. (pecsét)
595	##	\$aPapír\$d19. sz.
650	#7	\$aIrodalom\$xszínmű\$görög
700	1#	\$aGuzmics Izidor
710	2#	\$aBuda, Magyar Királyi Egyetem\$e(nyomda)
710	2#	\$aKalocsa, Jezsuita Kollégium\$d(19. sz.)\$e(posszessor)
830	#0	\$aHellen classicusok magyar fordításokban ²⁶²

1.2 Kolligátumok

245	00	\$aKolligátum RA 6324 - RA 6325
260	##	\$a[Pest] Pesthini :\$bTypis Matthiae Trattner,\$c1800
300	##	\$a1 db ;\$c8o
595	##	\$aPapír\$a19. sz.
787	##	\$tIvsta sollemnia\$wbibJAT00805223
787	##	\$tOde ad inc. Szatthmariensis provinciae magistratum\$wbibJAT00805224 ²⁶³

100	1#	\$aKoppi Károly
245	10	\$aIvsta sollemnia eminentissimo S. R. E. cardinali S. R. I. principi Iosepho e comitibus Batthyán solvervnt III. Febr. MDCCC. Status et ordines provinciae Szatthmariensis parentate Carolo Koppi e Scholis Piis Magno-Karolini
260	##	\$aPesthini [Pest] :\$btypis Matthiae Trattner,\$c[1800]
300	##	\$a30 p. ;\$c8o
690	#7	\$aBatthyány József
695	#7	\$aTeológia\$xyakorlati\$xhomiletika\$xpredikáció\$xyásbeszéd
700	1#	\$aTrattner Mátyás\$e(nyomda)
787	#7	\$tKolligátum RA 6324–RA 6325\$wbibJAT00805221

100	1#	\$aHannulik János Krizosztom
245	10	\$aOde ad incl. Szatthmariensis provinciae magistratvm dvm eminentissimo S. R. E. cardinali celsiss. S. R. I. principi Iosepho e comitibus Batthyán primati regni Hvgariae e vivis erepto ad diem III. Febr. MDCCC. ... /\$cscrispit Joan. Chrys. Hannulik e Scholis Piis
260	##	\$aPesthini [Pest] :\$btypis Matthiae Trattner,\$c[1800]
300	##	\$a8 p. ;\$c8o

690	#7	\$aBatthyány József
695	#7	\$aTeológia\$xyakorlati\$xhomiletika\$xpredikáció\$xyászbészéd
700	1#	\$aTrattner Mátyás\$e(nyomda)
787	#7	\$tKolligátum RA 6324–RA 6325\$wbibJAT00805221

2. Több egységben megjelent kiadványok

100	1#	\$aAlber János Nepomuk
245	10	\$aInstitutiones hermenevticae Scripturae Sacrae Novi Testamenti /\$cqvas Joannes Nep. Alber e Scholis Piis ... jvxta systema theologiae novissime praescriptvm concinnatas secvndo edidit
260	##	\$aPestini [Pest] :\$btypis Joannis Thomae Trattner,\$c1818
300	##	\$a3 db ;\$c8o
503	##	\$gIn tomvlo I.,\$tRegulae interpretandi. Introductio generalis in libros Script. S. Nov. Test. et eorundem apologia. -\$c1818. -\$e302, [1] p. :\$bill., metszet
503	##	\$gIn tomvlo II.,\$tIntroductio speciatim in qvatvor evangelia, eorvm apologia, et exegesis. -\$c1818. -\$e479 p.
503	##	\$gIn tomvlo III.,\$tIntroductio in libros reliqvos Novi Testamenti, et eorvm exegesis. -\$c1818. -\$e431 p.
561	1#	\$aPauli Mihalik e S. P.
561	1#	\$acessit Michaeli Knapp
595	##	\$aPapír\$bfestett\$baranyozott álbordás\$d19. sz.
695	#7	\$aTeológia\$xtörténelmi\$xbiblikus irodalom\$xbibliamagyarázat\$xÚjszövetség
700	1#	\$aTrattner János Tamás\$e(nyomda)
700	1#	\$aMihalik, Paulus\$d(19. sz.)\$e(posszessor)
700	1#	\$aKnapp, Michael\$d(19. sz.)\$e(posszessor) ²⁶⁴

6. Függelék

6.1 Magyarországi nyomdák, kiadók és könyvkereskedők 1801–1850²⁶⁵

Álladalmi Nyomda (Arad) 1849	Buda város könyomda (Buda) 1799–1859
Állami Nyomda (Pest) 1848	Burián Pál (kiadó) (Buda) 1819–1831
Állami Nyomda (Szeged) 1849	Burián Pál (kiadó) (Kolozsvár) 1826–1854
Bagó Márton (Pest) 1833–1873	Burián Pál (kiadó) (Nagyvárad) 1819–1820
Banknyomda (Pest) 1848–1849	Busch, Johann Isidor (kiadó) (Pest) 1846–1848
Barra Gábor (kiadó) (Kolozsvár) 1830– 1837	Buzárovics Gusztáv (nyomda, könyvkereskedés) (Esztergom) 1820–1948
Barra Gáborné (kiadó) (Kolozsvár) 1837–1850	Closius György (Nagyszében) 1830–1892
Barra-kiadó (Kolozsvár) 1830–1855	Czéch Sándor (Mosonmagyaróvár) 1836–1848
Bárdosi István (kiadó) (Kolozsvár) 1846	Császár Ferenc (kiadó) (Pest) 1850
Barth, Johann (Nagyszében) 1801–1832	Császári és Királyi Nyomda (Nagyvárad) 1838
Barth, Peter (Kolozsvár) 1790–1803	Csáthy György (Debrecen) 1804–1817
Barth, Peter (Nagyszében) 1779–1801	Csöglei Tóth Lajos (Miskolc) 1841–1852
Barth-nyomda (Nagyszében) 1747–1832	Demiany Lajos (kiadó) (Besztercebánya) 1848
Beichel József (Arad) 1830–1848	Diepold & Lindauer (kiadó) (Buda) 1783–1800
Beichel József (Temesvár) 1830–1857	Dimitriev és Markovics (kiadó) (Buda) 1805
Beimel József (Esztergom) 1820–1856	Divalt, Johann Martin (Eszék) 1775–1806
Beimel József (nyomda, kiadó) (Pest) 1829–1846	Dobos István (kiadó) (Pest) 1791
Benczúr József (Eperjes) 1840–1848	Dobrossi István (kiadó) (Pest) 1848
Benedict, Michael (kiadó) (Buda) 1782–1783	Drotleff, Joseph (Nagyszében) 1850–1927
Bergai József (Kolozsvár) 1828	Edelmann, Karl (kiadó) (Pest) 1847–1850
Bertalanffy Imre (Szombathely) 1846–1909	Eggenberger József (könyvkereskedő, kiadó) (Pest) 1801–1918
Bettelheim testvérek (kiadó) (Arad– Nagybecskerek) 1845–1878	Eisenfels Rudolf (Pest) 1848–1852
Bieltz, Michael (Nagyszében) 1826–1838	
Binz, Johann Georg (kiadó, bizományos) (Kismarton) 1805	
Bittermann Károly (Szabadka) 1844–1909	
Blaskovits Sándor (kiadó) 1848	
Bucsánszky Alajos (Pest) 1847–1878	
Bucsánszky Alajos (Pozsony) 1836–1847	

- Ellinger István (Kassa) 1810–1846
 Ellinger János (Kassa) 1846–1876
 Ellinger János (Ungvár) 1846
 Ellinger János József (Kassa) 1786–1810
 Emich Gusztáv (nyomda, kiadó) (Pest) 1841–1868
 Engel Móric (Pest) 1846
 Engel-nyomda (Pécs) 1773–1813
 Erdélyi Híradó Nyomdája (Kolozsvár) 1831–1848
 Erős–Pap-nyomda (Kolozsvár) 1807
 Érseki nyomda (Balázsfalva) 1747–1948
 Esterházy Udvari Nyomda (Kismarton) 1805–1809
 Exner, Stefan (kiadó) (Pest) 1795
 Fejérvataky Gáspár (Liptószentmiklós) 1830–1844
 Ferences kolostor nyomdája (Csíksomlyó) 1676–1897
 Fiedler, Gottfried (Marosvásárhely) 1808–1828
 Fiedler, Gottfried (Nagyenyed) 1829–1849
 Filtsch Sámuel (nyomda, kiadó) (Nagyszében) 1825–1848
 Filtsch, Johann Emanuel (Beszterce) 1813–1878
 Fischer, Johann (kiadó) (Pest) 1789–1789
 Fraenkel, M. I. (Eger) 1848
 Frag- und Kundschaftsammt (kiadó) (Pest) 1789–1799
 Frank-könyomda (Pest) 1847
 Frühwirt, E. K. (litográfia) (Pest) 1830–1832
 Fuksz Adolf (Szatmárnémeti) 1848–1850
 Gansel Lipót (Trencsén) 1850–1913
 Gazdasági Egyesület Kiadó (Pest) 1840
 Geibel Ármin (könyvkereskedő, kiadó) (Pest) 1846–1857
 Geibel Károly (könyvkereskedő, kiadó) (Pest) 1841–1862
 Gerold, Karl (könyvkereskedő) (Pest) 1828
 Gleixner, Johann (kiadó) (Pest) 1787–1800
 Gottlieb, Anton (Nagyvárad) 1804–1806
 Gottlieb, Anton (Vác) 1793–1823
 Gottlieb, Anton (Máramarossziget) 1803–1813
 Gőnyei Pócs Gábor (Nagykároly) 1797–1827
 Gőnyei Pócs József (Nagykároly) 1827–185?
 Görög Keleti Főegyházmegyei Nyomda (Nagyszében) 1849–1913
 Gött, Johann (Brassó) 1833–1913
 Grimm Vince (litográfia) (Pest) 1842–1877
 Grün János (Szeged) 1835–1854
 Grün Orbán (Szeged) 1801–1828
 Grün-nyomda (Szeged) 1829–1835
 Gschihay (Eger) (könyvkereskedő) 1830–?
 Gstaldmayer Kiadó (Pest) 1822
 Guttmann, Johann Paul (Nagyvárad) 1798–1803
 Guttman János (Kolozsvár) 1811
 Hagen, Karl (kiadó) (Kassa) 1837–1852

- Hanauer, Lorenz (kiadó) (Pest)
1798–1799
- Hartleben Konrád Adolf (kiadó) (Buda)
1802–1803
- Hartleben Konrád Adolf (kiadó) (Pest)
1802–1870
- Hazay Ernő (Temesvár) 1848–1866
- Heckenast Gusztáv (nyomda, kiadó,
könyvkereskedő) 1834–1873
- Hermány Károly és Tsa
(Miklósvár) 1847
- Hillebrand, Franz (kiadó) (Buda) 1804
- Hochmeister Márton, ifj. (Kolozsvár)
1790–1809
- Hochmeister-nyomda (Nagyszében)
1789–1847
- Hochschorner A. (kiadó) (Pozsony)
1833–1839
- Holdmann, Bernhard (könyvkötő,
kiadó) (Pest) 1821–1830
- Horák Egyed (Esztergom) 1850–1876
- Hromatka János (kiadó)
(Hőgyész) 1817
- Imreh Sándor (Marosvásárhely)
1846–1869
- Institoris, Gabriel (kiadó) (Pest)
1792–1814
- Institoris Károly (kiadó) (Pest) 1808–1814
- Ivanics Zsigmond (kiadó)
(Pozsony) 1811
- Ivanics Zsigmond (könyvkereskedő)
(Pest) 1820–1848
- Jäger Bertalan (Ungvár) 1846–1906
- Jelínek, Ján (Nagyszombat) 1821–1838
- Jelínek, Václáv (Nagyszombat) 1788–1841
- Jentsch András (kiadó) (Sopron) 1841–
1860
- Jó és Olcsó Könyvkiadó (Pest) 1848–1850
- Jonas Jakab József (Temesvár) 1790–1804
- K. K. Litographisches Institut
(Nagyszében) 1824–1826
- Kakas Ágoston (Zalaegerszeg) 1842–1948
- Kali József (Marosvásárhely) 1828–1835
- Kali Simon (Marosvásárhely) 1835–1866
- Kaliwoda, Josef (kiadó) (Pozsony)
1842–1848
- Kammerlohr, Adam (kiadó) (Pest)
1795–1822
- Karacs Ferenc (kiadó) (Pest) 1797–1830
- Karletzky, Rosina, özv. (Fiume)
1799–1823
- Karletzky-nyomda (Fiume) 1780–1897
- Károlyi-nyomda (Nagykároly) 1754–1827
- Kaulitz-nyomda (Újvidék) 1807–1847
- Keck József (Rozsnyó) 1826–1860
- Kibling Sándor (kiadó) (Nagybánya)
1827–1860
- Kilián és Társa (könyvkereskedő, kiadó)
(Pest) 1794–1849
- Kilián–Printz–Wigand (kiadó) (Sopron)
1847
- Kisfaludy Társaság (kiadó) (Pest) 1843
- Kiss István (kiadó) (Pest) 1797–1822
- Kiss József (könyvkereskedő) Pest 1822
- Klapka Károly József (Arad) 1826–1830
- Klapka Károly József (Temesvár)
1808–1830
- Knezevits István (Kaposvár) 1840–1849
- Knezevits István (Pécs) 1822–1836
- Kobrtsch, Josef (Eger) (nyomdász,
könyvkereskedő) 1816–?

- Koepf, Johann Georg özvegye (Pest) 1787–1788
Kolosy Gergely (kiadó) (Pest) 1845
Korn, Philipp (könyvkereskedő) (Pest) 1843
Korn, Philipp (könyvkereskedő) (Pozsony) 1837–1848
Kozma Vazul (Pest) 1846–1863
Köpf, Georg (könyvkereskedő) (Pest) 1787–1788
Krabs Róbert (litográfia, kiadó) (Nagyszében) 1848–1875
Krafft Vilmos (Nagyszében) 1825–1927
Kulcsár Katalin (Sopron) 1820–1847
Landerer Anna (Buda) 1802–1833
Landerer és Heckenast (nyomda, kiadó) (Pest) 1840–1873
Landerer és Trattner-nyomda (Buda) 1808–1811
Landerer Ferenc (Kassa) 1795–1822
Landerer Katalin, özv. (Buda) 1770–1802
Landerer Mihály (Pest) 1795–1809
Landerer Mihály (Pozsony) 1795–1805
Landerer-nyomda (Buda) 1724–1833
Landerer-nyomda (Kassa) 1775–1822
Landerer-nyomda (Pest) 1784–1840
Landerer-nyomda (Pozsony) 1750–1852
Landes, Josef (kiadó, könyvkereskedő) (Pozsony) 1810–1848
Lantosi (Lantossy, Leyrer) József (nyomda, könyvkereskedő) (Pest) 1800–1856
Lauffer és Stolp (könyvkereskedő, kiadó) (Pest) 1850–1854
Lehmann Károly (Vác) 1850
Leicht-kiadó (Besztercebánya) 1827
Leicht-kiadó (Selmecebánya) 1827
Leitner János (nyomda, kiadó) (Kőszeg) 1846–1889
Lenck, Samuel (Sopron) 1847–1850
Lettner-nyomda (Pest) 1784–1788
Leyrer, Josef (kiadó) (Pest) 1800–1847
Leyrer, Josef, ifj. (kiadó) (Pest) 1847–1856
Lindauer, Johann (kiadó, könyvkereskedő) (Pest) 1789–1797
Literatur Compt (Mosonmagyaróvár) 1832
Literaturai Intézet (Kassa) 1834–1837
Lorber, Franz (Selmecebánya) 1838–1867
Lőtsei Sámuel (kiadó) (Kolozsvár) 1802–1806
Lőtsei Spillenbergy László (kiadó, könyvkereskedő) (Marosvásárhely) 1829–1839
Lőwy Márkus Ephraim (kiadó) (Pest) 1844–1860
Ludwigh, Samuel (kiadó) (Kőszeg) 1827
Ludwigh, Samuel (kiadó, könyvkötő) (Győr) 1825
Lukács László (Pest) 1848–1854
Lukács László (Vác) 1848
Lyceum Nyomda (Kolozsvár) 1809–1944
Machold, Filip (Besztercebánya) 1832–1913
Magyar Királyi Egyetem (nyomda, kiadó) (Pest, Buda) 1577–1948
Magyar Mihály (könyvkereskedő, kiadó) (Pest) 1846–1858

- Magyar Táncház (kiadó) (Pest) 180?
- Magyar Tudós Társaság (Pest) 1833
- Markbreiter és Ollop (Nagykanizsa) 1850–1863
- Mátéfy József (nyomda, kiadó) (Kassa) 1833
- Matzke, Franz (kiadó) (Mosonmagyaróvár) 1837
- Mayer, Joseph Karl (Kassa) 1804
- Mayer, Joseph Karl (Lőcse) 1803–1817
- Mayer, Joseph Karl (Rozsnyó) 1817–1826
- Mechitarista Nyomda (Pozsony) 1822–1823
- Medakovits Dániel (Újvidék) 1845–1859
- Medakovits, Danilo (Zimony) 1850
- Méhes Sámuel (Kolozsvár) 1837–1848
- Meissner, Franz (kiadó) (Buda) 1795
- Michalik-nyomda (Besztercebánya) 1832
- Micheck Antal (Arad) 1819–1825
- Mihalik, Stephan Alois (Selmecebánya) 1826–1837
- Milinković, Pavel (kiadó) (Újvidék) 1814
- Mosonvármegyei Nyomda (Mosonmagyaróvár) 1836–1948
- Müller (könyvkereskedő, nyomda) (Pest) 1814–1863
- Nádaskay András (Sárospatak) 1811–1853
- Németh Vilmos (Brassó) 1848
- Neugebauer József (Nyitra) 1835–1840
- Ocsvai Ferenc (Kolozsvár) 1848–1849
- Országgyűlési Nyomtatványok Kiadói (Pozsony) 1836–1848
- Orvosi Tár Hivatala (kiadó) (Pest) 1831–1848
- Pajor (kiadó) (Komárom) 1803
- Pape, August Heinrich (Eperjes) 1781–1801
- Patzkó Ferenc József (Pest) 1797–1806
- Patzkó Ferenc József (Pozsony) 1797–1806
- Patzkó-nyomda (Pest) 1788–1829
- Patzkó-nyomda (Pozsony) 1771–1806
- Pécsi Püspöki Liceum Nyomdája (Pécs) 1836–1911
- Perger Ferenc (Kaposvár) 1833
- Perger Ferenc (Keszthely) 1817–1820
- Perger Ferenc (Szombathely) 1806–1842
- Perger Ferenc (Zalaegerszeg) 1821–1830
- Perger Sándor (Szekszárd) 1836–1856
- Pest Vármegye (kiadó) (Pest) 1831
- Pesti Izrealita Reformtársulat (kiadó) (Pest) 1849
- Pethe Ferenc (nyomda, kiadó) (Kolozsvár) 1827–1831
- Pleitz Ferenc Pál (Nagybecskerek) 1847–1900
- Plöszl Lipót (Vác) 1823–1864
- Podhoránszky Mihály (Lőcse) 1776–1824
- Püspöki Lyceumi nyomda (Eger) 1766–1949
- Ráder Alajos könyvkereskedő (Székesfehérvár) 1824–1845
- Ramsetter Károly (Veszprém) 1847–1879
- Redlitz Mihály (Eperjes) 1807–1847
- Rauh János (Pest) 1845
- Református Főiskola nyomdája (Pápa) 1830–1948
- Református Kollégium Nyomda (Nagyenyed) 1829–1849
- Református Kollégium nyomdája (Kolozsvár) 1755–1897

- Reichard Adolf (Sopron) 1843–1895
 Reichard Károly (Kőszeg) 1830–1860
 Reichard Károly (Szombathely) 1840–1846
 Reisbach, I. A. (kiadó) (Pozsony) 1844–1848
 Réthy Lipót (Szarvas) 1846–1855
 Romwalter Károly és Fia (Sopron) 1850–1918
 Rosenthal, Elias Naphtali (Pest) 1819–1825
 Ruttkay Gábor (kiadó) (Buda) 1815–1821
 Salamon Antal (kiadó) (Kecskemét) 1845–1850
 Sandvoss, Ernest (könyvkötő, kiadó) (Kassa) 1818–1853
 Schaiba, Ignaz Adolf (kiadó) (Pozsony) 1835–1854
 Schauff, Johann Nepomuk (Pozsony) 1792–1801
 Schmid Antal (nyomda, kiadó) (Pozsony) 1833–1859
 Schmid János (litográfia) (Pest) 1826–1848
 Schmidt József (Arad) 1836–1853
 Schnis
 Schobeln János György (Brassó) 1798–1805
 Schön Jakab (kiadó) (Baja) 1845
 Schöpf, Anton (kiadó) (Kőszeg) 1835
 Schrab, Michael Gottlieb (Sopron) (1808–1810)
 Schröpfer András (könyvkereskedő, kiadó) (Buda) 1850
 Schröpfer András (könyvkereskedő, kiadó) (Pest) 1850–1858
 Schwaiger, Andreas (kiadó, könyvkötő) (Győr) 1814–1837
 Siegler Antal és Mihály (Komárom) 1848–1878
 Siess Antal József (Sopron) 1800–1806
 Siess Antal József (Szombathely) 1789–1806
 Siess-nyomda (Sopron) 1748–1847
 Sift, Johann Michael (Medgyes) 1790–1810
 Škarnicl, Frantisek Xaver (Szokolca) 1799–1828
 Škarnitzl-nyomda (Szokolca) 1761–1897
 Snischek, Karl Kaspar (Pozsony) 1809–1833
 Somogyi Károly (Vác) 1848
 Spaisser, Christian (kiadó) (Buda) 1784–1788
 Spanraft, Michael (Nagyszombat) 1839–1852
 Sprader, J. Bernhard (kiadó) (Selmecebánya) 1843–1850
 Stahel & Kilian Gebrüder (kiadó) (Pest) 1790–1849
 Stark, Michael (Szombathely) 1839–1840
 Status Nyomda (Máramarossziget) 1829–1867
 Stefani, Ján (Besztercebánya) 1796–1822
 Stein, Johann (Kolozsvár) (kiadó) 1837–1850
 Steinbrecher Kiadó (Pest) 1821
 Steinhassen Tivadar (nyomda, kiadó) (Nagyszeben) 1842–1877

- Stotz, Johann Leopold (Kismarton) 1802–1850
- Streibig Ilona (Győr) 1806–1813
- Streibig József (Győr) 1783–1818
- Streibig József (Veszprém) 1789–1818
- Streibig Klára (Győr) 1839–1847
- Streibig Lipót (Győr) 1818–1839
- Streibig-nyomda (Győr) 1727–1850
- Strohmayer Ferenc (Zalaegerszeg) 1842
- Strohmayer Ignác Antal (kiadó, könyvkereskedő) (Pest) 1789–1792
- Strohmayer Ignác Antal (kiadó, könyvkereskedő) (Buda) 1789–1792
- Sulzer, Johann Franz (Selmecebánya) 1788–1824
- Sulzer-nyomda (Selmecebánya) 1788–1826
- Számmer Alajos (Zalaegerszeg) 1831–1833
- Számmer Klára (Székesfehérvár) 1806–1822
- Számmer Klára (Veszprém) 1806–1822
- Számmer Pálné (Székesfehérvár) 1843–1869
- Számmer Mihály, id. (Veszprém) 1794–1806
- Számmer Mihály, ifj. (Veszprém) 1822–1837
- Számmer Pál (Székesfehérvár) 1822–1843
- Számmer-nyomda (Székesfehérvár) 1806–1948
- Számmer-nyomda (Veszprém) 1794–1837
- Szemináriumi nyomda (Nagyvárad) 1745–1804
- Szentes József (Sárospatak) 1807–1811
- Szerelmey Miklós (litográfia) (Pest) 1847–1848
- Szigethy Mihály (Debrecen) 1792–1804
- Szigethy Mihály (Miskolc) 1811–1840
- Szigethy Mihály (Nagyvárad) 1804–1811
- Szilády Károly (Kecskemét) 1840–1926
- Szilády Károly (Pápa) 1838–1841
- Szubuly György (könyvkereskedő) (Pest) 1823–1824
- Tábori-nyomda (Pest) 1809–1815
- Tahy Rozália, özv. és Társa (Zalaegerszeg) 1848–1905
- Táncsics Mihály (Pest) 1848
- Telegdi Kovács Lajos és Társa (nyomda, könyvkereskedő, kiadó) (Debrecen) 1842–1895
- Thierry, Wilhelm Heinrich (kiadó) (Brassó) 1818–1823
- Thierry, Wilhelm Heinrich (kiadó, könyvkereskedő) (Nagyszében) 1818–1848
- Tichy Alajos (Nagyvárad) 1839–1862
- Tichy János (Nagyvárad) 1806–1839
- Tichy-nyomda (Nagyvárad) 1809–1874
- Tilsch János (nyomda, kiadó, könyvkereskedő) (Kolozsvár) 1832–1853
- Tischmann, August (kiadó) (Selmecebánya) 1843–1850
- Tiszai Dániel (Debrecen) 1850–1905
- Tóbi-kiadó (Siklós) 1819–1836
- Tomala F. (kiadó) (Pest) 1827
- Tomencsek János (Kalocsa) 1803–1816
- Tóth Endre (Debrecen) 1844–1853
- Tóth Ferenc (Debrecen) 1817–1832
- Tóth János, Jesztányi (Veszprém) 1838–1846
- Tóth Lajos (Debrecen) 1832–1843
- Török István (Kolozsvár) 1793–1830

- Trattner János Tamás, ifj. (Pest)
1789–1824
- Trattner Mátyás (Pest) 1783–1829
- Trattner–Károlyi (nyomda, kiadó) (Pest)
1827–1867
- Trattner-nyomda (Pest) 1783–1827
- Traub B. és Társa (Szeged) 1806–1944
- Trentsenszky József (litográfia) (Pest)
1825–1826
- Vajda Pál (kiadó) (Kassa) 1821–1833
- Vakok Intézete Nyomda (Buda) 1842
- Városi nyomda (Debrecen) 1630–1949
- Városi Nyomda (Kézdivásárhely) 1849
- Vázsonyi István (kiadó) (Veszprém)
1840–1844
- Verlags Comptoir (Kassa) 1834–1836
- Verlags Magazin (kiadó) (Pest)
1844–1847
- Vetterl-nyomda (Besztercebánya)
1829–1834
- Vízi István (Nagyenyed) 1829–1849
- Wachter Bódog (kiadó) (Nagyszombat)
1824–1848
- Wajdits János (nyomda, kiadó)
(Nagykanizsa) 1832–1858
- Wajdits József (nyomda, kiadó)
(Nagykanizsa) 1858–1913
- Walzel A. F. (litográfia) (Pest) 1847–1854
- Weber Simon Lajos (Pozsony) 1825–1839
- Weber Simon Péter, id. (Pozsony)
1783–1815
- Weber-nyomda (Pozsony) 1783–1852
- Weidinger János (könyvkötő,
könyvkereskedő) (Pécs) 1837–1842
- Weingand & Koepf (kiadó) (Buda)
1781–1785
- Weingand, Johann Michael (kiadó)
(Pest) 1786–1801
- Weinmüller Bálint Imre (Komárom) 1830
- Weinmüller Klára, özv. (Komárom)
1800–1827
- Weinmüller-nyomda (Komárom)
1794–1827
- Werfer József (Debrecen) 1845–1846
- Werfer Károly (nyomda, kiadó) (Kassa)
1822–1910
- Werthmüller János (Lőcse) 1815–1895
- Wesselényi Miklós (litográfia)
(Kolozsvár) 1834–1835
- Wiederkomm, Anton (Kismarton)
180?–1835
- Wigand, Georg (könyvkereskedő)
(Kassa) 1827–1837
- Wigand, Karl Friedrich (kiadó)
(Sopron) 1817–1847
- Wigand, Karl Friedrich (nyomda, kiadó,
könyvkereskedő) (Pozsony) 1818–1913
- Wigand, Otto (kiadó) (Kassa) 1817–1838
- Wigand, Otto (kiadó) (Pest) 1829–1834
- Wodianer Fülöp és Fiai Nyomda
1850–1937
- Wucherer, Philipp Georg (kiadó) (Pest)
1789–1789
- Zárda-nyomda (Csíksomlyó) 1676–1897
- Zsoldos István (kiadó) (Szombathely)
1827–1839

6.2 Latin helynevek a latin nyelvű címlapok fordításához²⁶⁶

Aberdonium (<i>Aberdonia</i> , -ae, f.), -i, n.	Bononia , -ae, f. Bologna
Aberdeen	Bosnania , -ae, f. Bosnia
Abredonia ld. Aberdonium	Brega , -ae, f. Brieg
Abspurgum ld. Augusta Vindelicorum	Brema , -ae, f. Bremen
Aegopolis , -is, f. Kecskemét	Brixia , -ae, f. Brescia
Agria , -ae, f. Eger	Brugae Flandrorum , -arum, f. Brügge
Alba Graeca ld. Belgradum	Bruna , -ae, f. Brno
Alba Iulia , -ae, f. Gyulafehérvár	Brunsviga , -ae, f. Braunschweig
Alba Regia , -ae, f. Székesfehérvár	Bruxella , -ae, f. Brüssel
Aldenburgum , -i, n. Altenburg	Buda , -ae, f. Buda
Aldorphium , (<i>Altdorfium</i>), -i, n. Altdorf	Budissina , -ae, f. Bautzen
Altdorfium ld. Aldorphium	Burdigala , -ae, f. Bordeaux
Amberga , -ae, f. Amberg	Campidona , -ae, f. Kempten
Amstelodamum , -i, m. Amsterdam	Cantabrigia , -ae, f. Cambridge
Anglia , -ae, f. Anglia	Cassovia , -ae, f. Kassa
Antverpia , -ae, f. Antwerpen	China , -ae, f. Kína
Argentina ld. Argentoratum	Cibinium , -ii, n. Szeben
Argentoratum (<i>Argentina</i> , -ae, f.), -i, n.	Cisdanubia , -ae, f. Dunántúl
Strassburg	Claudiopolis (<i>Colosvarium</i> , -ii, n.), -is, f.
Arnhemium , -i, n. Arnheim	Kolozsvár
Augusta Rauracorum ld. Basilea	Coloca , -ae, f. Kalocsa
Augusta Taurinorum , -ae, f. Torino	Colonia Agrippina , (<i>Colonia Ubiorum</i>),
Augusta Vindelicorum (<i>Abspurgum</i> , -i,	-ae, f. Köln
n.), -ae, f. Augsburg	Colonia Allobrogorum , -ae, f. Geneve
Aurelia Allobrogum , -ae, f. Genf	Colosvarium ld. <i>Claudiopolis</i>
Aurelianum , -i, n. Orléans	Comaromium , -ii, n. Komárom
Bamberg , -ae, f. Bamberg	Conimbriga , -ae, f. Coimbra
Bartpha , -ae, f. Bártfa	Constantia , -ae, f. Konstanz
Basilea , (<i>Augusta Rauracorum</i> , -ae, f.),	Contantinopolis , -is, f. Konstantinápoly,
-ae, f. Basel	Istambul
Batavia ld. Patavia	Corona , -ae, f. Brassó
Belgium , -ii, n. Németalföld, Belgium	Cracovia , -ae, f. Krakow
Belgradum (<i>Alba Graeca</i> , -ae, f.), -i, n.	Croatia , -ae, f. Horvátország
Belgrad	Cygne , -ae, f. Zwickau
Berna , -ae, f. Bern	Dantiscum ld. <i>Genadum</i>
Berolinum , -i, n. Berlin	Danubius , -ii, m. Duna
Bohemia , -ae, f. Csehország	Daventria , -ae, f. Deventer

Debrechinum, <i>-i, n.</i> Debrecen	Hispania, <i>-ae, f.</i> Hispánia, Spanyolország
Dilinga, <i>-ae, f.</i> Dillingen	Hollandia, <i>-ae, f.</i> Németalföld, Hollandia
Dordracum, <i>-i, n.</i> Dordrecht	Hungaria, <i>-ae, f.</i> Magyarország
Dresda, <i>-ae, f.</i> Dresda	Iaurinum, <i>-i, n.</i> Győr
Duacum, <i>-i, n.</i> Douai	Iena, <i>-ae, f.</i> Jena
Ebrodonum, <i>-i, n.</i> Yverdon	Ingolstadium, <i>-ii, n.</i> Ingolstadt
Edenburgum, <i>-i, n.</i> Edinburgh	Italia, <i>-ae, f.</i> Itália, Olaszország
Florentia, <i>-ae, f.</i> Firenze	Kilia Holsatorum, <i>-ae, f.</i> Kiel
Francofurtum ad Moenum, <i>-i, n.</i> Frankfurt am Main	Lentium ad Istrum, <i>-i, n.</i> Linz
Francofurtum ad Oderam, <i>-i, n.</i> Frankfurt an der Oder	Leodium, <i>-ii, n.</i> Lüttich
Franeckera, <i>-ae, f.</i> Franeker	Leutschovia, <i>-ae, f.</i> Lőcse
Friburgum, <i>-i, n.</i> Freiburg	Lipsia, <i>-ae, f.</i> Leipzig
Gallia, <i>-ae, f.</i> Gallia, Franciaország	Londinum, <i>-i, n.</i> London
Gedanum (Dantiscum), <i>-i, n.</i> Gdansk	Lovanium, <i>-ii, n.</i> Leuven
Geneva, <i>-ae, f.</i> Geneve	Lubeca, <i>-ae, f.</i> Lübeck
Giessa Hassorum, <i>-ae, f.</i> Giessen	Lucerna, <i>-ae, f.</i> Luzern
Glacium, <i>-i, n.</i> Glatz	Lugdunum Batavorum, <i>-i, n.</i> Leyden
Gorlicium, <i>-ii, n.</i> Görlitz	Lugdunum, <i>-i, n.</i> Lyon
Graecium, <i>-ii, n.</i> Graz	Lutetia Parisiorum (Parisium, <i>-ii, n.</i>), <i>-ae, f.</i> Paris
Groninga, <i>-ae, f.</i> Groningen	Magdeburgum, <i>-i, n.</i> Magdeburg
Gryphiswaldia, <i>-ae, f.</i> Greifswald	Magno-Carolinum, <i>-i, n.</i> Nagykaroly
Guelferbytum, <i>-i, n.</i> Wolfenbüttel	Magno-Varadinum (Varadinum), <i>-i, n.</i> Nagyvárad
Hafnia, <i>-ae, f.</i> Kopenhagen	Marpurgum, <i>-i, n.</i> Marburg
Haga Comitum, <i>-ae, f.</i> Den Haag	Medioburgum Zelandorum, <i>-i, n.</i> Middelburg
Hagenoa, <i>-ae, f.</i> Hagenau	Mediolanum, <i>-i, n.</i> Milano
Hala Magdeburgensis, <i>-ae, f.</i> Halle	Miskolcinum, <i>-i, n.</i> Miskolc
Hamburgum, <i>-i, n.</i> Hamburg	Moguntia, <i>-ae, f.</i> Mainz
Hanovia, <i>-ae, f.</i> Hanau	Monachum, <i>-i, n.</i> München
Hardervicum, <i>-i, n.</i> Harderwijk	Monasterium Westphaliae, <i>-ii, n.</i> Münster
Heidelberga, <i>-ae, f.</i> Heidelberg	Moscovia, <i>-ae, f.</i> Moszkva
Helmestadium, <i>-ii, n.</i> Helmstedt	Neapolis, <i>-is, f.</i> Neapoli
Helvetia, <i>-ae, f.</i> Svájc	Nissa, <i>-ae, f.</i> Niesse
Herbipolis, <i>-is, f.</i> Würzburg	
Herborna, <i>-ae, f.</i> Herborn	
Hierosolyma, <i>-ae, f.</i> Jeruzsálem	

Nitria, -ae, f. Nyitra	Strigonium, -ii, m. Esztergom
Norimberga, -ae, f. Nürnberg	Styra, -ae, f. Steyr
Oenipontum, -i, m. Innsbruck	Suetia, -ae, f. Svájc
Olomucium, -ii, n. Olmütz	Szegedinum, -i, n. Szeged
Oxonia, -ae, n. Oxford	Temesvarinum, -i, n. Temesvár
Panormum, -i, m. Palermo	Tibiscus, -i, n. Tisza
Papa, -ae, f. Pápa	Ticinum, -i, n. Pavia
Parisium ld. Lutetia Parisiorum	Tigurum, -i, n. Zürich
Patakinum, -i, n. Sárospatak	Tiscia, -ae, f. Tisza
Patavia (Batavia), -ae, f. Passau	Traiectum ad Rhenum ld. Ultraiectum
Patavium, -ii, n. Padova	Transylvania, -ae, f. Erdély
Pestinum, -i, n. Pest	Tremonia, -ae, f. Dortmund
Polonia, -ae, f. Lengyelország	Trident, -tis, m. Trient
Posonium, -ii, n. Pozsony	Tubinga, -ae, f. Tübingen
Praga (Vetero-Praga), -ae, f. Praha	Turnonum, -i, n. Tournon
Quinqueecclesiae, -arum, f. Pécs	Tyrnavia, -ae, f. Nagyszombat
Ratisbona, -ae, f. Regensburg	Ulma, -ae, f. Ulm
Rivulinum, -i, n. Nagybánya	Ultraiectum (Traiectum ad Rhenum), -i, n. Utrecht
Rostochium, -ii, n. Rostock	Ungaria ld. Hungaria
Rothomagum, -i, n. Rouen	Ursella, -ae, f. Oberursel
Salingiacum, -i, n. Salingen	Vacium, -ii, n. Vác
Salisburgum, -i, n. Salzburg	Varadinum ld. Magno-Varadinum
Salmurium, -ii, n. Salmünster	Varsovia, -ae, f. Warszawa
Saxonia, -ae, f. Szászország	Venetiae (Vinetia, -ae, f.), -arum, f.
Schaphusia, -ae, f. Schaffhausen	Venezia
Sempronium ld. Sopronium	Veselia, -ae, f. Wesel
Servesta, -ae, f. Zerbst	Vetero Praga ld. Praga
Sibinium, -ii, n. Szeben	Vicentia, -ae, f. Vicenza
Solisbacum, -i, n. Sulzbach	Vienna Austriae (Vindobona), -ae, f. Wien
Solna, -ae, f. Zsolna	
Sopronium (Sempronium), -ii, n.	
Sopron	
Stetinum, -i, n. Stettin	

6.3 Latin keresztnevek a latin nyelvű címlapok fordításához

Abrahamus, <i>-i, m.</i> Ábrahám	Daniel, <i>-elis, m.</i> Dániel
Achatius, <i>-ii, m.</i> Ákos	David, <i>-dis, m.</i> Dávid
Adalbertus (Bela, <i>-ae, m.</i>), <i>-i, m.</i> Béla	Demetrius, <i>-ii, m.</i> Demeter
Adamus, <i>-i, m.</i> Ádám	Desiderius, <i>-ii, m.</i> Dezső
Adolphus, <i>-i, m.</i> Adolf	Didacus, <i>-i, m.</i> Didák
Aegidius, <i>-ii, m.</i> Egyed	Dionysius, <i>-ii, m.</i> Dénes
Agnes, <i>-is, f.</i> Ágnes	Dominicus, <i>-i, m.</i> Dominik
Albertus, <i>-i, m.</i> Albert	Donatus, <i>-i, m.</i> Donát
Alexander, <i>-i, m.</i> Sándor	Dorothea, <i>-ae, f.</i> Dorottyia
Aloysius, <i>-ii, m.</i> Alajos	Editha, <i>-ae, f.</i> Edit
Alphonsus, <i>-i, m.</i> Alfonz	Emmanuel, <i>-is, m.</i> Emánuel
Ambrosius, <i>-ii, m.</i> Ambrus	Ernestus, <i>-i, m.</i> Ernő
Andreas, <i>-ae, m.</i> András, Endre	Esther <i>indecl., f.</i> Eszter
Anna, <i>-ae, f.</i> Anna	Eugenius, <i>-ii, m.</i> Ödön
Antonius, <i>-ii, m.</i> Antal	Fabianus, <i>-i, m.</i> Fábián
Arpadus, <i>-i, m.</i> Árpád	Ferdinandus, <i>-i, m.</i> Ferdinánd
Augustinus, <i>-i, m.</i> Ágoston	Fortunatus, <i>-i, m.</i> Fortunát
Aurelia, <i>-ae, f.</i> Aranka	Franciscus, <i>-i, m.</i> Ferenc
Balthasar, <i>-i, m.</i> Boldizsár	Fridericus, <i>-i, m.</i> Frigyes
Bartholomaeus, <i>-i, m.</i> Bertalan	Gabriel, <i>-elis, m.</i> Gábor
Basilus, <i>-ii, m.</i> Vazul	Gasparus ld. Casparus
Bela ld. Adalbertus	Georgius, <i>-ii, m.</i> György
Benedictus, <i>-i, m.</i> Benedek	Gerardus, <i>-i, m.</i> Gellért
Bernardus, <i>-i, m.</i> Bernát	Geyza, <i>-ae, m.</i> Géza
Blasius, <i>-ii, m.</i> Balázs	Gisela, <i>-ae, f.</i> Gizella
Carolus, <i>-i, m.</i> Károly	Gregorius, <i>-ii, m.</i> Gergely
Casparus (Gasparus), <i>-i, m.</i> Gáspár	Guilelmus, <i>-i, m.</i> Vilmos
Chrysostomus, <i>-i, m.</i> Krizosztóm	Hadrianus, <i>-i, m.</i> Adorján
Christianus, <i>-i, m.</i> Keresztély	Helena, <i>-ae, f.</i> Ilona
Christina, <i>-ae, f.</i> Krisztina	Henricus, <i>-i, m.</i> Henrik
Christophorus, <i>-i, m.</i> Kristóf	Hieronimus, <i>-i, m.</i> Jeromos
Clara, <i>-ae, f.</i> Klára	Iacobus, <i>-i, m.</i> Jakab
Clemens, <i>-tis, m.</i> Kelemen	Ignatius, <i>-ii, m.</i> Ignác
Colomannus, <i>-i, m.</i> Kálmán	Innocentius, <i>-ii, m.</i> Ince
Conradus, <i>-i, m.</i> Konrád	Ioachimus, <i>-i, m.</i> Joachim
Constantinus, <i>-i, m.</i> Konstantin	Iohannes, <i>-is, m.</i> János
Cornelius, <i>-ii, m.</i> Kornél	Iosephus, <i>-i, m.</i> József

Irena, <i>-ae, f.</i> Irén	Sara, <i>-ae, f.</i> Sára
Isaacus, <i>-i, m.</i> Izsák	Sebastianus, <i>-i, m.</i> Sebestyén
Iudith <i>indecl., f.</i> Judit	Sigismundus, <i>-i, m.</i> Zsigmond
Iulius, <i>-ii, m.</i> Gyula	Sophia, <i>-ae, f.</i> Zsófia
Ladislauus, <i>-i, m.</i> László	Stanislaus, <i>-i, m.</i> Szaniszló
Laurentius, <i>-ii, m.</i> Lőrinc	Stephanus, <i>-i, m.</i> István
Leonardus, <i>-i, m.</i> Lénárt	Susanna, <i>-ae, f.</i> Zsuzsanna
Lucas, <i>-ae, m.</i> Lukács	Theodorus, <i>-i, m.</i> Tódor
Ludovicus, <i>-i, m.</i> Lajos	Theophilus, <i>-i, m.</i> Teofil
Magdalena, <i>-ae, f.</i> Magdolna	Thomas, <i>-ae, m.</i> Tamás
Marcus, <i>-i, m.</i> Márk	Tiburtius, <i>-ii, m.</i> Tibor
Maria, <i>-ae, f.</i> Mária	Urbanus, <i>-i, m.</i> Orbán
Martha, <i>-ae, f.</i> Márta	Ursula, <i>-ae, f.</i> Orsolya
Martinus, <i>-i, m.</i> Márton	Valentinus, <i>-i, m.</i> Bálint
Matthaeus, <i>-i, m.</i> Máté	Veronica, <i>-ae, f.</i> Veronica
Matthias, <i>-i, m.</i> Mátyás	Victor, <i>-oris, m.</i> Viktor, Győző
Maximilianus, <i>-i, m.</i> Miksa	Victoria, <i>-ae, f.</i> Viktória
Melchior, <i>-oris, m.</i> Menyhért	Vincentius, <i>-ii, m.</i> Vince
Michael, <i>-elis, m.</i> Mihály	Vindobona ld. Vienna Austriae
Nicolaus, <i>-i, m.</i> Miklós	Vinetia ld. Venetiae
Otho, <i>-nis, m.</i> Ottó	Vitemberga ld. Wittenberga
Paulus, <i>-i, m.</i> Pál	Weszprimium, <i>-ii, n.</i> Veszprém
Petrus, <i>-i, m.</i> Péter	Wittenberga (Vitemberga), <i>-ae, f.</i> Wittenberg
Philippus, <i>-i, m.</i> Fülöp	Wratislavia, <i>-ae, f.</i> Breslau
Ricardus, <i>-i, m.</i> Richárd	Zagrabia, <i>-ae, f.</i> Zagreb
Robertus, <i>-i, m.</i> Róbert	Wolfgangus, <i>-i, m.</i> Farkas
Rudolphus, <i>-i, m.</i> Rudolf	Zacharias, <i>-ae, m.</i> Zakariás
Samuel, <i>-elis, m.</i> Sámuel	

6.4 Latin rövidítések a latin nyelvű címlapok fordításához²⁶⁷

- a. abbas (*apát*); anno (*évben*); ante (*előtt*)
 A. Albertus; Abrahamus; Adolphus;
 Alexander; Ambrosius; Andreas;
 Antonius; Augustinus
 A. B. artium baccalaureus
 (*a tudományok baccalaureusa*)
 A. B. M. V. annunciatio Beatae Mariae
 Virginis (*Gyümölcsoltó Boldogasszony;*
„angyali üdvözlés”)
 a. C. anno Christi (*Krisztus évében*), ante
 Christum (*Krisztus előtt*)
 A. C. Augustana Confessio (*ágostai*
hitvallás)
 A. D. anno Domini (*az Úr évében*)
 A. E. archiepiscopus (*érsek*)
 A. E. C. anno aerae communis
 (*az általános időszámítás évében*)
 A. L. M. artium liberalium magister
 (*a szabad művészetek magisztere*)
 A. M. D. artis medicinae doctor
 (*az orvostudomány doktora*)
 A. O. R. anno orbis redempti (*a világ*
megváltásának évében)
 A. R. academiae rector (*akadémiai rektor*)
 A. R. D. admodum reverendus dominus
 (*méltóságos úr, főtisztelendő úr*)
 A. SS. acta sanctorum
 (*szentek cselekedetei*)
 AA. auditores (*hallgatók*)
 AA LL M artium liberalium magister (*a*
szabad művészetek magisztere)
 AA M artium magister (*a tudományok*
magisztere)
 abb. abbas (*apát*)
 ac. academia (*akadémia*)
 acad. academia (*akadémia*)
 adm. admirabilis (*csodálatra méltó*)
- adv. iur. advocatus iuratus (*hites ügyvéd*)
 AE. M. aeternae memoriae
 (*örök emlékezetű*)
 app. appendix (*függelék*)
 Apr. Aprilis (*április*)
 archiep. archiepiscopus (*érsek*)
 atq atque (*és*)
 aud. phliae auditor philosophiae
 (*a bölcsészet hallgatója*)
 Aug. Augustus (*augusztus*)
 aul. aulicus (*udvari*)
- b. baccalaureus
 B. Balthasar; Bartholomaeus;
 Benedictus; Bernardus
 B. A. baccalaureus artium
 (*a tudományok baccalaureusa*)
 B. Ch. baccalaureus chirurgiae
 (*a sebészet baccalaureusa*)
 B. L. benevolus lector (*jóakarátú olvasó*)
 B. L. S. benevolo lectori salutem
 (*üdvözlés a jóakarátú olvasónak*)
 b. m. beatae memoriae (*boldog*
emlékezetű)
 B. M. baccalaureus medicinae
 (*az orvostudomány baccalaureusa*)
 B. S. baccalaureus scientiae, -arum
 (*a tudományok baccalaureusa*)
 B. V. Beata Virgo (*Boldogságos Szűz*)
- c. caput (*fejezet*)
 C centum (*száz*)
 C. Carolus; Casparus; Conradus; Cornelius
 C. catholicus (*katolikus*)
 c. D. coena Domini (*úrvacsora*)
 C. D. corpus doctrinae (*hitvallási*
tekintélyű iratok gyűjteménye)

C. M. caesarea maiestas (császári felség)	Dionysius; Dominicus
C. P. comes palatinus caesareus (palotagróf)	D. dominus (úr)
C. S. S. Congregatio Sancti Spiritus (Szentlélek Kongregáció)	D. G. Dei gratia (Isten kegyelméből)
C. V. celsitudo vestra (felséged)	D. IHS Dominus Jesus (Úr Jézus)
C. R. caesareo-regius (császári és királyi)	D. J. U. doctor iuris utriusque (az egyházi és világi jog doktora)
caes. caesareus (császári)	D. M. doctor medicinae (az orvostudomány doktora)
Caes. Mai. caesarea maiestas (császári felség)	D. N. J. Chr. Dominus Noster Jesus Christus (a mi Urunk, Jézus Krisztus)
Cal. calendae (a hónap első napja)	D. Phil. doctor philosophiae (a bölcsészet doktora)
cam. camerarius (kamarás)	D. T. O. M. deo ter optimo maximo (a kegyes és magasztos Istennek)
cand. med. candidatus medicinae (orvosjelölt)	D. V. Divina Virgo (Isteni Szűz)
cand. phil. candidatus philosophiae (bölcsészjelölt)	DD. doctorandus (doktori fokozatra jelölt)
cap. caput (szakasz; fejezet)	Dec. December (december)
Card. cardinalis (bíboros)	den. denarius (dénár)
CC. carissimus (igen kedves)	diac. diaconus (diakónus)
Cel. celeberrimus (igen híres)	Dig. Digesta (jogtudósok műveit tömörítő kompiláció)
Ch. Christianus; Christophorus	disp. disputatio (disputáció)
Cl. clarissimus (igen jeles)	disc. discalceatus (sarutlan karmelita)
cl. v. clarissimus vir (igen jeles férfit)	diss. dissertatio (értekezés)
cod. ms. codex manuscriptus (kézíratos kódex)	diss. phil. dissertatio philosophica (filozófiai értekezés)
coll. collegium (kollégium)	Dr. doctor (doktor)
Com. comes (gróf; ispán)	Dr. J. C. doctor iuris civilis (a polgári vagy magánjog doktora)
Congr. Orat. Congregatio Oratorii (oratoriánusok)	Dr. J. U. doctor iuris utriusque (az egyházi és világi jog doktora)
cr. circiter (körülbelül)	Dr. Med. doctor medicinae (az orvostudomány doktora)
d. die (napon)	Dr. Th. doctor theologiae (a teológia doktora)
D (ötszáz)	e. elector; episcopus (választófejedelem; püspök)
D. Daniel; David; Desiderius;	

E. Ernestus; Eusebius

E. M. V. egregiae memoriae vir (*jeles emlékezetű férfi*)

eccl. ecclesia (*egyház*)

ed. edidit; editio (*kiadta; kiadás*)

el. elector (*választófejedelem*)

ep. episcopus (*püspök*)

ep. epistola (*levél*)

erem. eremita (*remete*)

etc. et cetera (*és a többi*)

ev. evangelista; evangelium (*evangélista; evangélium*)

excell. excellentissimus (*nagyméltóságú, kegyelmes*)

f. fecit; felix; feriae; filius (*készítette; boldog; ünnepek; fia valakinek*)

F. Ferdinandus

f. m. felicis memoriae (*boldog emlékezetű*)

fac. iurid. facultas iuridicalis

(*jogtudományi kar*)

fasc. fasciculus (*köteg, tétel*)

Febr. Februarius (*február*)

ff. fecerunt (*készítették*)

ff. fratres (*testvérek, szerzetesek*)

fig. figura (*ábra, kép*)

fl., flor. florenus (*forint*)

fol. folium (*levél, lap*)

fr. frater (*testvér, szerzetes*)

Fr. Franciscus; Fridericus

G. Gabriel; Gasparus; Georgius;

Gerardus

gen. generalis (*rendfőnök, tábornok, generális*)

Gen. Genesis (*Genézis*)

gr. gratia (*hála*)

Gr. Gregorius

gymn. gymnasium (*gimnázium*)

H. Henricus; Hieronymus

H. C. Helvetica Confessio (*helvét hitvallás*)

h. c. honoris causa (*tiszteletbeli*)

h. e. hoc est (*azaz*)

H. L. Q. S. hora locoque solitis

(*a szokásos órában és helyen*)

hab. habita (conciones) (*megtartott [prédikációk]*)

hebd. hebdomada (*nagyhét*)

Hebr. Hebraicus (*héber*)

Hung. Hungaricus (*magyar*)

I (egy)

I. Iacobus; Ignatius; Iohannes; Iosephus

I. imperator (*császár*)

I. Jesus (*Jézus*)

Ian. Ianuarius (*január*)

I. C. D. Iesu Christo duce; iuris civilis doctor (*Jézus vezetése alatt; a polgári jog doktora*)

I. C. iuris consultus (*jogban jártas, jogtudós*)

i. e. id est (*azaz*)

I. R. D. iuris Romani doctor (*a római jog doktora*)

I. U. D. iuris utriusque doctor

(*az egyházi és világi jog doktora*)

id. idem (*ugyanaz*)

Id. Idus (*a hónap 13. vagy 15. napja*)

IHS Iesus hominum salvator (*Jézus, az emberek megváltója*)

Ill. illustrissimus (*igen kiváló*)

imp. imperium; imperator (*birodalom; fejedelem*)

Imp. Rom. Imperium Romanum*(Német-római Birodalom)***incl.** inclutus *(híres)***Io.** Iohannes**iun.** iunior *(ifjabb)***Iun.** Iunius *(június)***Iul.** Iulius *(július)***iur.** iuris *(jog-, jogi)***K.** Kalendae *(a hónap első napja)***L** *(ötven)***L.** Ladislaus; Laurentius; Leonardus;
Ludovicus**L.** lector; liber; Lutheranus *(olvasó;
könyv; lutheránus)***L. A. M.** liberalium artium magister
*(a szabad művészetek magisztere)***L. B.** lector benevolus *(jóakarátú olvasó);*
liber baro *(szabad báró)***L. S.** locus sigilli *(a pecsét helye),* lectori
salutem *(üdvözlet az olvasónak)***L. S. D.** lectori salutem dicit *(üdvözli az
olvasót)***lib.** liber, -ri *(könyv[ek]); liberales [artes]*
*(szabad művészetek)***ling.** lingua *(nyelv)***lit.** litteris *(betűkkel)***LL** leges; libri *(törvények; könyvek)***LL. B.** legum baccalaureus *(jogi
baccalaureus)***LL. D.** legum doctor *(jogi doktor)***LL. Stud.** legum studiosus *(joghallgató)***LL. XII Tabb.** leges duodecim
tabularum *(tizenkét táblás törvények)***lt.** licentiatus *(licenciátus)***Luth.** Lutheranus**lyc.** lyceum *(líceum)***M** (ezer)**M.** Martinus; Matthaëus; Matthias;
Melchior; Michael**M.** magister; magnificus; maiestas
*(magiszter; jeles; felség)***M. A.** magister artium *(a tudományok
magisztere)***M. B.** medicinae baccalaureus
*(az orvostudomány baccalaureusa)***M. C.** maiestas caesarea *(császári felség)***M. D.** medicinae doctor
*(az orvostudomány doktora)***M. U. Dr.** medicinae universalis doctor
*(az általános orvostudomány doktora)***Mai.** maiestas; Maius *(felség; május)***map.** mappa *(térkép)***Mart.** Martius *(március)***math.** mathematices; matheseos
*(mennyiségtan)***med.** medicina *(orvostudomány)***med. D.** medicinae doctor
*(az orvostudomány doktora)***mpp** manu propria *(saját kezével)***ms.** manuscriptum *(kézirat)***mss.** manuscripta *(kéziratok)***N.** Nicolaus**N.** nobilis *(nemes)***N. Caes.** notarius caesarius *(császári jegyző)***NB** nota bene *(jól jegyezd meg)***no** numero *(számú)*

- Nob.** nobilis (*nemes*)
Non. Nonae (*az idus előtti kilencedik nap*)
not. p. notarius publicus (*közjegyző*)
Nov. November (*november*)
nr. numero (*számú*)
N. T. Novum Testamentum (*Újszövetség*)
N. V. nobilissimus vir (*igen nemes férfi*)
- O.** Otho
O. ordo (*rend*)
O. Praem. Ordinis Praemonstratensium (*premontrei*)
O. C. Ordinis Carmelitarum; Ordinis Cisterciensium (*karmelita; ciszterci*)
O. C. D. Ordinis Fratrum Carmelitarum Discalceatorum (*a sarutlan karmeliták rendjéből való*)
O. Cap. Ordinis Capucinatorum (*kapucinus*)
O. E. S. A. Ordinis Eremitarum S. Augustini (*ágotonos*)
O. F. M. Ordinis Fratrum Minorum (*minorita*)
O. F. M. C. Ordinis Fratrum Minorum Conventualium (*konventuális minorita*)
O. F. M. Ref. Ordinis Fratrum Minorum Reformatorum (*a minoriták reformált rendjéből való; ferences*)
O. P. Ordinis Praedicatorum (*domonkos*)
O. S. B. Ordinis Sancti Benedicti (*bencés*)
O. S. F. (Fr.) Ordinis Sancti Francisci (*ferences*)
O. S. H. Ordinis Sancti Hieronymi (*Szent Jeromos rendjéből való*)
O. S. M. Ordinis Servorum Beatae Virginis Mariae (*szervita*)
- O. S. P.** Ordinis Sancti Pauli (*pálos*)
O. Sch. P. Ordinis Scholarum Piarum (*kegyes tanítórendi, piarista*)
Oct. October (*október*)
- p.** pagina (*oldal*)
p. pastor; papa; pater; princeps; publicus (*lelkész; pápa; atya; császár; nyilvános*)
P. Paulus; Petrus
p. C. post Christum (*Krisztus után*)
P. L. poeta laureatus (*koszorús költő*)
P. M. pontifex maximus (*pápa*)
p. m. propria manu (*sajátkezűleg*)
p. o. professor ordinarius (*rendes tanár*)
p. p. o. professor publicus ordinarius (*nyilvános rendes tanár*)
p. t. pro tempore (*ideiglenes*)
Pasch. Pascha (*húsvét*)
Pent. Pentecoste (*pünkösd*)
Ph. Philippus
Ph. D. philosophiae doctor (*a bölcsészettudomány doktora*)
phys. physicus (*fizikus*)
PP. patres; papa (*atyák, szerzetesek; pápa*)
praef. praefectus (*elöljáró*)
prov. provincia (*tartomány*)
ps. psalmus (*zsolttár*)
publ. publicus (*nyilvános*)
- Q. D. B. V.** quod Deus bene vertat (*amit az Isten jóra fordítson*)
- R.** Robertus; Rudolphus
R. rector; rex; reverendus (*rektor; király; tisztelendő*)

R. D. P. reverendus dominus pater

(*tisztelendő atya*)

R. I. Romanum Imperium (*Német-római Birodalom*)

R. E. Romana ecclesia (*katolikus egyház*)

R. G. rector gymnasii (*iskolaigazgató*)

R. M. regia maiestas (*királyi felség*)

R. P. reverendus pater (*tisztelendő atya*)

ref. reformatus (*református*)

reg. regius (*királyi*)

rev. reverendus (*tisztelendő*)

RR. reverendissimi, -us, (*tisztelendők; igen tisztelendő*)

s. scilicet (*tudniillik*)

s. scripta; sigillum (*írás; pecsét*)

S. Sebastianus, Sigismundus

S. sacer; sanctus (*szent*)

S. C. servus Christi (*Krisztus szolgája*)

S. C. M. Sacra Caesarea Maiestas (*szent császári felség*)

S. D. G. soli Deo gloria (*egyedül az Istené a dicsőség*)

S. J. Societatis Jesu (*Jézus Társaságából való, jezsuita*)

S. L. sigilli locus (*a pecsét helye*); salutem lectori (*üdvözlet az olvasónak*)

S. P. Scholarum Piarum (*piarista*)

S. R. E. Sacra Romana Ecclesia (*római szentegyház*)

S. R. I. Sacrum Romanum Imperium (*római szent birodalom*)

saec. saeculum (*évszázad*)

Sac. Caes. et Reg. Ap. Mai. sacra caesarea et regia apostolica maiestas (*ő császári és apostoli királyi felsége*)

sc. scilicet (*tudniillik*)

sc. sculpsit (*metszette*)

Scholar. Piar. Scholarum Piarum (*piarista*)

secr. secretarius (*titkár*)

sen. senatus; senior (*szenátus; idősebb*)

Sept. September (*szeptember*)

Soc. Jesu Societatis Jesu (*Jézus Társaságából való, jezsuita*)

S. R. E. Sancta Romana Ecclesia (*szent római egyház*)

S. R. I. Sanctum Romanum Imperium (*szent Német-római Birodalom*)

S. R. M. Sacra Regia Maiestas (*szent királyi felség*)

SS Sacra Scriptura (*Szentírás*)

SS sacrosanctus; sanctissimus; sanctus (*szent, szentséges*)

SS scriptores (*írók*)

SS spiritus sanctus (*Szentlélek*)

SS. Th. D. sacrosanctae theologiae doctor (*a szentséges teológia doktora*)

SS. Th. P. sacrosanctae theologiae professor (*a szentséges teológia professzora*)

St. sanctus (*szent*)

St. Stephanus

stud. iur. studiosus iuris (*joghallgató*)

stud. med. studiosus medicinae (*orvostanhallgató*)

stud. phil. studiosus philosophiae (*bölcsészhallgató*)

stud. sc. nat. studiosus scientiarum naturalium (*a természettudományok hallgatója*)

stud. theol. studiosus theologiae (*a teológia hallgatója*)

suppl. supplementum (*kiegészítés*)

tab. tabula (*tábla*)

Test. testamentum

Th. Theodorus; Thomas
th. c. theologiae cultor (*a teológia művelője*)
tom. tomus (*kötet*)

U. M. D. universalis medicinae doctor
(*az általános orvostudomány doktora*)
univ. universitas (*egyetem*)
utr. iur. utriusque iuris (*az egyházi és világi jog [doktora]*)

V (*öt*)
V. Valentinus; Victor; Vincentius
V. Virgo (*Szűz [Mária]*)
V. C., V. Cl. vir clarissimus (*tekintélyes férfiú*)
V. T. Vetus Testamentum (*Ószövetség*)
vol. volumen (*kötet*)

W. Wolphgangus

X (*tíz*)
X Christus (*Krisztus*)

Z. Zacharias

6.5 Latin-magyar szótár a latin nyelvű címlapok fordításához

a, ab *abl.* által; *a Samuele Szattmar Nemethi* Szathmárnémeti Sámuel által
abbas, -atis, m. apát; *S. Bernardus abbas Claravallensis* S. Bernardus clairvaux-i apát
ac *ld.* *atque*
academia, -ae, f. akadémia, egyetem;
academia Lovaniensis leuveni egyetem
academicus, -a, -um akadémiai, egyetemi;
typis academicis akadémiai betűkkel
accedo *3, -cessi, -cessus* hozzájárul,
 kapcsolódik; *cui/quibus/his accedit/accessit/*
accesserunt melyhez/melyekhez/ezekhez
 kapcsolódik/kapcsolódott/kapcsolódtak
accomodo *1, -avi, -atum* illeszt,
 alkalmaz; *nostrae aetati accommodatus*
 korunkhoz alkalmazva (J. G. Strobl)
acta *-orum, n.* rendeletek, iratok,
 cselekmények; *Acta Apostolorum* az
 Apostolok Cselekedetei; *acta comitialia*
 országgyűlési iratok; *acta iudicialia*
 törvényszéki iratok; *acta iuridicalia*
 jogcselekmények; *acta politica* közigazgatási
 iratok; *acta Sanctorum* a szentek életrajzai
ad *acc.* -hoz, -hez, -höz; -ig; -nál, -nél;
ad captam a Turcis Constantinopolin
 Konstantinápoly törökök által való
 elfoglalásáig (Ph. Briet)
adagium, -ii, n. példabeszéd, közmondás;
adagiorum D. Erasmi Roterodami
epitome a tudós Erasmus Roterodamus
 közmondásainak kivonata
adiungo, 3, -iunxi, iunctus kapcsol;
cui/quibus/his adiungitur/adiunguntur
 melyhez/melyekhez/ezekhez
 kapcsolódik/kapcsolódnak

administratio, -onis, f. kormányzás,
 felügyelés, kezelés; *compendium ritualis*
pro administratione sacramentorum
 rituális kézikönyv a szentségek
 kiszolgáltatása számára (T. Lohner)
administrator, -oris, m. kormányzó;
administrator apostolicus apostoli kormányzó
adversus *acc.* ellen; *adversus huius*
temporis haereticos korunk eretnekei ellen
 (J. C. Huntlaeus)
aetas, -atis, f. kor(szak); *nostrae aetati*
accommodatus korunkhoz alkalmazva
 (J. G. Strobl)
alius, -a, -ud más(ik); *accessit*
Phanoclis elegia, et alia Propertij hozzá
 kapcsolódott Phanocles elégiája és
 Propertius más művei (Moschos)
alphabeticus, -a, -um betűrendes; *ordine*
alphabetico betűrendben
alter, -a, -um másik, második; *editio*
altera második kiadás
anima, -ae, f. lélek; *pax animae* a lélek
 békéje (Pápai Páriz F.)
annales, -ium, m. évkönyvek; *annales*
ecclesiastici egyházi évkönyvek (C. Baronio)
annus, -i, m. év; *anno Domini* az Úr évében
ante *acc.* előtt
antea azelőtt; *antea in duos distincti*
tomos, nunc uno comprehensi azelőtt
 két kötetre osztva, most egyben
 összefoglalva (P. Grégoire)
antiquus, -a, -um régi; *trophaeum*
nobilissimae ac antiquissimae domus
Estorasianae az igen nemes és régi
 Esterházy-ház emlékoszlópa

apostolicus, *-a, -um* apostoli; *sedes apostolica* apostoli szentszék
apparatus, *-us, m.* magyarázó jegyzet, magyarázat; *apparatus materiae et formae* az anyag és a forma magyarázata (R. Archdekin)
appendix, *-icis, f.* függelék
apud *acc.* -nál, -nél; *apud Abrahamum Kertesz Szencziensem* Szenci Kertész Ábrahámnál
archidioecesis, *-is, f.* főegyházmegye
archiepiscopalis, *-e* érseki; *ex typographia archiepiscopali* az érseki nyomdából
archiepiscopatus, *-i, m.* érsekség
archiepiscopus, *-i, m.* érsek
argumentum, *-i, n.* érv, bizonyíték, következtetés
ars, *artis, f.* művészet, mesterség; *praecepta artis rhetoricae* a szónoklattan mesterségének szabályai (S. Lauxmin)
articulus, *-i, m.* (törvény)cikkely; *articuli iuris thavernicalis* a tárnoki törvény cikkelyei
assertio, *-onis, f.* tézis, állítás; *assertiones pastores* lelkipásztori állítások (Fr. Herlet)
atque; **ac** és
auctor (author; autor), *-oris, m.* szerző; *auctore Aloysio Belnay* Belnay Alajos szerzőtől
auctoritas, *-atis, f.* tekintély; (fenn)hatóság, felügyelet; *Clementis VIII. auctoritate edita* VIII. Clemens fennhatósága alatt kiadva (Biblia)

auctus, *-a, -um* bővített; *editio quinta aucta et emendata* ötödik bővített és javított kiadás
auditor, *-oris, m.* hallgató; *auditoribus oblatu*, *-a, -um* a hallgatóságnak kiosztva
augustus, *-a, -um* tiszteletre méltó; *historiae de augustissimae domus Austriacae origine* történetek az igen tiszteletre méltó ausztriai ház eredetéről (G. Glabotschnig)
aureus, *-a, -um* arany
auspiciu, *-ii, n.* védnökség; *sub auspiciis* (a király) védnöksége alatt
Austriacus, *-a, -um* ausztriai, osztrák; *phosphorus Austriacus* ausztriai hajnalcsillag (G. Glabotschnig)
aut vagy
autem pedig
author; **autor** ld. auctor
baro, *-nis, m.* zsoldos, báró; *liberi barones* szabad bárók
beatus, *-a, -um* boldog, szent; *stellarium coronae Beatae Mariae Virginis* a Boldogságos Szűz Mária csillagkoronája (Temesvári P.)
bene ld. bonus
biblia, *-ae, f.* Biblia; *Biblia pauperum* szegények bibliája; *flores Bibliae/Bibliorum* bibliai idézetek; ld. még biblion
biblicus, *-a, -um* bibliai
bibliographia, *-ae, f.* bibliográfia
bibliographicus, *-a, -um* bibliográfiai
biblion, *-ii, m.* könyv; *biblia* Biblia; ld. még biblia
bibliopola, *-ae, m.* könyvkereskedő

bibliopolium, *-ii, n.* könyvkereskedés;
ex bibliopolio Frobeniano a frobeniusi
könyvkereskedésből

bibliotheca, *-ae, f.* könyvtár

bibliothecarius, *-ii, m.* könyvtáros

bilinguis, *-e* kétnyelvű; *dictionarium
bilingue* kétnyelvű szótár; *editio bilinguis*
kétnyelvű kiadás

biographia, *-ae, f.* életrajz

Bohemia, *-ae, f.* Csehország

bonus, *-a, -um* jó; *bene* jól; *melior*, *-ius*
jobb; *optimus*, *-a, -um* legjobb; *discursus
de summo bono* értekezés a legfőbb jóról
(Szenci Molnár A.)

breve ld. *brevis*

brevarium, *-ii, n.* breviárium, katolikus
imádságos könyv

brevis, *-e* rövid; *breve* röviden; *breve
directorium* rövid útmutató (J. Polanco)

bulla, *-ae, f.* bulla, pápai oklevél;
Bulla Aurea Aranybulla

Byzantinus, *-a, -um* bizánci

caelestis (*coelestis*), *-e* égi, mennyei; *caeleste
Pantheon* égi Pantheon (H. Engelgrave)

caelum (*coelum*), *-i, m.* ég

caesareus, *-a, -um* császári; *caesareae
regiaeque aulae typographus* a császári-
királyi udvar nyomdásza

candidatus, *-i, m.* jelölt, pályázó; *pro
linguae Graecae candidatis* a görög nyelvet
tanulók számára (Eisenpeitl M.)

candidus, *-a, -um* fényes, tiszta, derék

canonicus, *-a, -um* kánoni; *schola
canonica* kánoni iskola (B. Sannig)

canonicus, *-i, m.* kanonok

canticum, *-i, n.* ének; *Canticum
canticorum* Énekek éneke

capitulum, *-i, n.* káptalan; *typis capituli
Strigoniensis* a nagyszombati káptalan
betűivel

caput, *-itis, n.* fejezet; *dividitur in capita
quattuor* négy fejezetre oszlik

cardinalis, *-is, m.* kardinális

carmen, *-inis, n.* ének, dal, vers; *carmina
aurea* arany mondások (Pythagoras)

Carthusiensis, *-e* karthauzi

castigatus, *-a, -um* megtisztított

castigo 1, *-avi, -atum* megtisztogat,
kijavít; *mendis plurimis castigatis* számos
hibától megtisztítva

casus, *-us, m.* (jogi) eset

catalogus, *-i, m.* katalógus, jegyzék;

catalogus scriptorum ecclesiasticorum
egyházi írók jegyzéke (I. Trithemius)

catechesis, *-is, f.* hitoktatás; *catechesis, az.az
rövid kérdések es feleletek* (Félegyházi T.)

catecheticus, *-a, um* hitoktatási;

institutio catechetica hitoktatás

catechismus, *-i, m.* katekizmus,
hittankönyv

causa, *-ae, f.* ok, ügy, jogi eset, per

centesimus, *-a, -um* századik

centum száz

christianus, *-a, -um* keresztény

chronica (*cronica*), *-ae, f. ; -orum,*
n. krónika; *chronica Hungarorum* a
magyarok krónikája (Thuróczy J.)

civilis, *-e* világi, polgári; *promptuarium
iuris civilis* a polgári jog tárháza
(Konstantinos H.)

- clericus**, *-i, m.* klerikus
- codex**, *-icis, m.* kódex, törvénykönyv; *codex Iustiniani* Iustinanus törvénykönyve
- coelestis** ld. caelestis
- coelum** ld. caelum
- cognitio**, *-onis, f.* ismeret, megismerés
- collectanea**, *-orum, n.* (irat)gyűjtemény; *collectanea genealogico-historica* genealógiai-történeti iratgyűjtemény (Wagner K.)
- colligatum**, *-i, n.* kötet, amely több összefűzött műből áll
- colligo** 3, *-legi, -lectus* összegyűjt, egybegyűjt; *ex quatuor evangelistis collecta* a négy evangélistától egybegyűjtve (N. Avancinus)
- colloquium**, *-ii, n.* beszélgetés; *colloquia familiaria* nyájas beszélgetések (D. Erasmus)
- columna**, *-ae, f.* (nyomdai) hasáb
- comitia**, *-orum n.* népgyűlés, országgyűlés; *articuli comitiorum* az országgyűlés törvénycikkelyei
- commentarium**, *-ii, n.*; *commantarius*, *-ii m.* kommentár, tudományos magyarázat
- commentatio**, *-onis, f.* kommentár, tudományos magyarázat
- communis**, *-e* közös; *loci communes* közhelyek
- compendiosus**, *-a, -um* rövid, rövidített; *compendiosae historiae* rövid történetek (G. Glabotschnig)
- compendium**, *-ii, n.* kivonat, áttekintés, rövidre fogott tankönyv
- completus**, *-a, -um* teljes
- compono** 3, *-posui, -positus* szerez, összeállít; *ad componendam orationem scitu necessaria sunt* a beszédíráshoz nélkülözhetetlenek (S. Lauxmin)
- comprehendo** 3, *-endi, -ensus* összefoglal; *dilucide comprehensa* világosan összefoglalva (F. A. Pomey)
- concilium**, *-ii, n.* gyűlés, zsinant; *concilium oecumenicum* egyetemes zsinat; *concilium provinciale* tartományi zsinat; *concilium Nicaeum* niceai zsinat; *concilium Tridentinum* tridenti zsinat
- concinno** 1, *-avi, -atum* összeállít; *summo labore concinnavit* nagy munkával összeállította (U. Aldrovandi)
- concordantia**, *-ae, f.* konkordancia
- confessio**, *-onis, f.* vallomás, hitvallás; *confessio Augustana* ágostai hitvallás; *confessio Helvetica* helvét hitvallás; *confessio Scepusiana* szepesi hitvallás
- congregatio**, *-nis f.* gyülekezet, társulás; *Congregatio Cordis Iesu* Jézus Szíve Kongregáció
- coniugialis**, *-e* házassági
- connubialis**, *-e* házassági; *lex connubialis* házasságjog
- conscribo** 3, *-scripsi, -scriptus* megír, összeállít, szerkeszt; *conscripta a M. Cunrado Theodorico* Konrad Dieter magiszter által összeállítva
- consilium**, *-ii, n.* tanács, terv; tanácsülés

consolatio, *-onis, f.* vigasztalás
conspicuum, *-us m.* vizsgálódás
constitutio, *-onis, f.* rendelet, szabály(zat), alkotmány; *approbatae constitutiones* helybenhagyott rendeletek
contemptus, *-us, m.* megvetés; *contemptus mundi* a világ megvetése (F. Petrarca)
continuatio, *-onis, f.* folytatás
continuo *1, -avi, -atum* folytat; *ad annum 1678. continuatae* 1678-ig folytatva (F. Strada)
contra *acc.* ellen
contradictio, *-onis, f.* ellentmondás
controversia, *-ae, f.* (jog)vita; *de controversiis christianae fidei* a keresztény hit vitáiról (R. Bellarmino)
conventus, *-us, m.* konvent, összejövetel; *Venerabilis Conventus Szegediensis* a tiszteletre méltó szegedi konvent
copia, *-ae, f.* bőség, másolat
copiosus, *-a, -um* bőséges, gazdag
cor, *cordis, n.* szív
corona, *-ae, f.* korona
corpus, *-oris, n.* test, gyűjtemény, összefoglalás; *corpus iuris canonici* az egyházjog gyűjteménye; *corpus iuris civilis* a római jog törvénygyűjteménye; *corpus iuris Hungarici* Magyarország törvénytára
correctus, *-a, -um* javított
corrigo *3, -rexi, -rectus* javít; *multis locis auctus nunc et correctus* most számos helyen bővítve és javítva
corruptus, *-a, -um* romlott

cronica ld. *chronica*
cum ... tum ... amint ... úgy
cum midőn; mivel; *abl.* -val, -vel; *cum notis Caroli Sigonii* C. Sigonio jegyzeteivel (T. Livius)
cura, *-ae, f.* gond, igyekezet; *cura et studio Matthaei Raderi* M. Rader igyekezetével és fáradozásával (M. V. Martialis)
curia, *-ae, f.* udvar, tanácsház, egyházmegyei hivatal, pápai hivatal; *curia iudicum* ítélőtábla
curo *1, -avi, -atum* gondoz, sajtó alá rendez
custodia, *-ae, f.* ferences kolostorok kerülete
custos, *-odis, m. f.* őr, őrkanonok; őrszó
de *abl.* -ról, -ről; *de libero arbitrio* a szabad akaratról (D. Erasmus)
decem tíz
decimus, *-a, -um* tizedik
decretalis, *-e* dekrétummal foglalkozó; *epistolae decretales* pápai rendelet levélformában
decretum, *-i, n.* határozat, végzés, törvénykönyv; *decretum Gratiani* Gratianus törvénykönyve
defensor, *-oris, m.* védő
Delphinus, *-i, m.* trónörökös; *ad usum Delphini* a trónörökös használatára
demonstratio, *-onis, f.* bemutatás, bizonyítás; *demonstrationes catholicae* katolikus bizonyítások (J. C. de la Couture)

denuo újra, újból; *nunc denuo edita* most újra kiadva

describo 3, *-scripsi, -scriptus* ábrázol, leír; *descripta a Nicolao Istuanffy* Istvánffy Miklós által ábrázolva

descriptio, *-onis, f.* ábrázolás, leírás; *Coronae Hungariae emblematica descriptio* Magyarország koronájának emblemikus leírása (Ch. Lackner)

deus, *-i, m.* Isten

dialogus, *-i, m.* párbeszéd; *dialogi coelestes* égi párbeszéd (Lukianos)

diaetalis, *-e* országgyűlési; *acta diaetalia* országgyűlési iratok

diarium, *-ii, n.* napló

dictionarium, *-ii, m.* szótár; *dictionarium bilingue/trilingue/quadrilingue* kétnyelvű/háromnyelvű/négynyelvű szótár; *dictionarium pentaglottum/hexaglottum* ötnyelvű/hatnyelvű szótár

dies, *-ei, m.* nap; *die primo* elsején; *die altero* másodikán; *dies Dominica* vasárnap

dilucidus, *-a, -um* világos; *dilucide comprehensa* világosan összefoglalva (F. A. Pomey)

directio, *-onis, f.* irány

directorium, *-ii, n.* útmutató; *brevé directorium* rövid útmutató (J. Polanco)

disciplina, *-ae, f.* oktatás, kutatás, tantárgy, tudományág; *mathematicarum disciplinarum principia* a matematikai tudományok alapjai (K. Dasypodius)

discipulus, *-i, m.* tanítvány

discrimen, *-inis, n.* különbség

discursus, *-us, m.* értekezés, elmefuttatás; *discurus de summo bono* értekezés a legfőbb jóról (Szenci Molnár A.)

disputatio, *-onis, f.* értekezés, tanulmány, vitairat

disquisitio, *-nis, f.* vizsgálat; *de iure coronandarum disquisitio* a koronázási jog vizsgálata (I. Bärenkopf)

dissertatio, *-onis, f.* disszertáció

distinctio, *-onis, f.* különbség; *distinctiones philosophicae* filozófiai különbségek (J. H. Alsted)

distribuo 3, *-tribui, -tributus* szétoszt; *in duos tomos distributa* két kötetre osztva

diversus, *-a, -um* különféle

divido 3, *-visi, -visus* feloszt; *in partes duas divisa* két részre osztva

divinus, *-a, -um* isteni

divus, *-a, -um* isteni, istenné vált; *Divus Augustinus* Szent Ágoston; *Divus Hieronymus* Szent Jeromos

doceo 2, *docui, doctus* tanít, oktat

doctor, *-oris, m.* tanár, doktor, tudós

doctrina, *-ae, f.* tanítás, tudás; *vita et doctrina Jesu Christi* Jézus Krisztus élete és tanítása (N. Avancinus)

doctus, *-a, -um* tudós

dominicalis, *-e* vasárnapi; *sermones dominicales* vasárnapi prédikációk (Laskai O.)

Dominicanus, *-a, -um* domonkosrendi

domus, *-us, f.* (rend)ház

dono 1, *-avi, -atus* ajándékoz; *hic liber donatus a D. Paulo* Nagy ezt a könyvet Nagy Pál úr ajándékozta

ducenti, -ae, -a kétszáz

duo, -ae, -o két; *in partes duas divisa* két részre osztva

duo, *duae*, *duo* kettő

duocentesimus, -a, -um kétszázadik

duodecim tizenkettő

duodecimus, -a, -um tizenkettedik

duodevicesimus, -a, -um tizennyolcadik

duodeviginti tizennyolc

dux, *ducis*, *m.* vezér, herceg; *vita S. Emerici ducis* Szent Imre herceg élete (Tarnóczy I.)

e ld. ex

ecclesia, -ae, *f.* egyház

ecclesiasticus, -a, -um egyházi

editio, -onis, *f.* kiadás; *editio correctior*

javított kiadás; *editio locupletata* bővített

kiadás; *editio princeps* első kiadás, a

legfontosabb kiadás

editor, -oris, *m.* kiadó

edo 3, -*didi*, -*ditus* kiad; *in lucem edita* kiadva

effigies, -ei *f.* (arc)kép, képmás; *effigies*

Romanorum imperatorum a római

császárok arcképei (P. Aquila)

elaboro 1, -*avi*, -*atum* kidolgoz;

elaboratus a Friederico Balduino Friedrich

Balduin által kidolgozva

elegia, -ae, *f.* elégia

elenchus, -i, *m.* jegyzék, lista, regiszter;

elenchus haereticorum omnium az összes

eretnek listája (G. Dupréau)

elucidatio, -onis, *f.* magyarázat

emendatus, -a, -um kiigazított, hibátlan,

javított; *multis locis emendata et aucta*

számos helyen kiigazítva és bővítve

emendo 1, -*avi*, -*atum* javít, kiigazít;

ex tribus codicibus mss. et octo impressis

emendavit Edmundus Gibson három

kéziratos és nyolc nyomtatott kódex

alapján javította Edmund Gibson

(M. F. Quintilianus)

emo 3, *emi*, *emptus* vásárol; *liber emptus 4*

gros. a könyvet 4 garasért vásárolták

enarratio, -onis, *f.* felsorolás, értelmezés

enchiridion, -ii, *n.* kézikönyv; *index, seu*

enchiridion omnium decretorum index,

avagy minden rendelkezés kézikönyve

(Telegdi M.)

episcopalis, -e püspöki; *ex typographia*

episcopali a püspöki nyomdából

episcopus, -i, *m.* püspök

epistola, -ae, *f.* levél; *epistolae in tres libros*

distributae három könyvre osztott levelek

(S. Hieronymus)

epitome, -ae, *f.* kivonat; *epitome historiae*

Rosenthalensis Rosenthal történetének

kivonata (J. Ticin)

error, -oris, *m.* tévedés, hiba; *multis*

erroribus expurgatum számos hibától

megtisztítva (I. de S. Geminiano)

eruditus, -a, -um művelt

et és

etiam is

evangelicus, -a, -um evangéliumi;

praeconium evangelicum evangéliumi

hirdető (Geleji Katona I.); *tuba evangelica*

evangéliumi trombita (S. Rettenbacher)

evangelium, -ii, *n.* evangélium; *commentaria*

in quattuor evangelia kommentárok a négy

evangéliumhoz (C. a Lapide)

ex, e abl. -ból, -ből; -tól, -től, óta
excerptum, -i, n. kivonat
exemplar, -aris, n. példány; *exemplar reconciliationis* a békekötés példánya; *iuxta exemplar impressum Cracoviae* a Krakóban nyomtatott példány alapján
exemplum, -i, n. példa; példány
exercitium, -ii, n. (lelki) gyakorlat; *exercitia spiritualis* lelki gyakorlatok (Ignatius de Loyola)
exhortatio, -nis, f. intelem, buzdítás
explicatio, -onis, f. magyarázat; *explicationes locorum Veteris et Novi Testamenti* az Ó- és Újtestamentum helyeinek magyarázata (Enyedi Gy.)
explicit (liber) (a könyv) véget ér
exprimo 3, *-pressi, -pressus* kinyomtat; *expressit Georgius Renius* Georgius Renius nyomtatta
expurgo 1, *-avi, -atum* megtisztít; *editio mendis expurgata* hibáktól megtisztított kiadás
fabula, -ae, f. mese
facultas, -atis, f. fakultás, egyetemi kar; *facultas iuridica* jogi fakultás; *facultas medicinae* orvostudományi kar; *facultas philosophica* bölcsészettudományi kar; *facultas rerum oeconomicarum* gazdaságtudományi kar; *facultas scientiarum machinariorum* mérnöki kar; *facultas theologica* teológiai kar
festum, -i, n. ünnep; *sermones in dominicas, festa*que prédikációk vasárnapokra és ünnepekre (Albertus Magnus)

figura, -ae, f. kép, ábra, metszet; *figuris aeneis illustrata* rézmetszetekkel illusztrálva; *multis figuris adornata* számos képpel díszítve
finis, -is, m. vég, befejezés
florenus, -i, m. forint; *emptus florenis* 2 két forintért vásárolták
florilegium, -ii, n. virágoskönyv; *florilegium philologicum* filológiai virágoskönyv (R. Neuhusius)
folium, -ii, n. levél
fons, fontis, m. forrás
forma, -ae, f. forma
formula, -ae, f. nyilatkozat; *formula concordiae* közmegegyezésen alapuló nyilatkozat
fragmentum, -i, m. töredék; *fragmentum codicis* kódextöredék
Francia, -ae, f. Franciaország
Franciscanus, -a, -um ferences
frater, -tris, m. testvér, katolikus szerzetesrend tagja; *fratres minores* minoriták; *fratres praedicatores* domonkosok
fructuosus, -a, -um gyümölcsöző, termékeny; *praxis fructuose meditandi* a termékeny meditálás gyakorlata (Csákányi I.)
funerialis, -e halotti, temetési
funeris, -e halotti, temetési; *sermo funeris* halotti beszéd (Szaniszló F.)
Gallia, -ae, f. Gallia, Franciaország
Gallicus, -a, -um gall, francia

generalis, *-e* általános; *atlas generalis* általános atlasz (J. Danckerts)

gens, *-tis, f.* nép, nemzet; *origo gentium et regnorum* a népek és nemzetek eredete (Lisznyai Kovács P.)

geographia, *-ae, f.* földrajz

geographicus, *-a, -um* földrajzi; *geographica globi terraquei synopsis* a földkerekség földrajzi áttekintése (I. Hübner)

geometria, *-ae, f.* mértan

Germani, *-orum, m.* germánok

Germania, *-ae, f.* Germánia, Németország

Germanicus, *-a, -um* germán, német

gesta, *-orum, n.* gesta, viselt dolgok; *gesta pontificum Romanorum* a pápák viselt dolgai (G. Palazzi)

gloria, *-ae, f.* dicsőség; *theatrum gloriae sanctorum erectum* a szentek dicsőségére emelt színház (C. Füsslin)

glossa, *-ae, f.* magyarázat, glossza

glossarium, *-ii, n.* magyarázó szótár; *addito ... glossario* magyarázó szótárral (Márton J.)

Graeci, *-orum, m.* görögök

Graecia, *-ae, f.* Görögország

Graecus, *-a, -um* görög

grammatica, *-ae, f.* nyelvtan; *grammatica linguae Ungaricae* a magyar nyelv grammatikája (Pereszlényi P.)

gubernator, *-oris, m.* kormányzó

haeres ld. heres

haereticus, *-a, -um* eretnek; *elenchus haereticorum omnium* az összes eretnek listája (G. Dupréau)

hagiographicus, *-a, -um* szentek életével foglalkozó

Hebraeus (Hebraicus), *-a, -um* héber; *institutiones linguae Hebraeae* a héber nyelv tanítása (Alber J. N.)

heres (haeres), *-edis m. f.* örökös; *typographia haeredum Belnayorum* a Belnay-örökösök nyomdája (Rosenich L. J.)

hic itt

hic, haec, hoc ez

historia, *-ae, f.* történelem, történet

historicus, *-a, -um* történelmi

homo, *-inis, m.* ember; *officia hominis catholici* a katolikus ember kötelességei (Szvorényi M. J.)

honor, *-oris, m.* tisztelet; *honori ... nobilium* a nemesek tiszteletére (Lipsicz M.)

hortus, *-i, m.* kert; *hortus pastorum* lelkipásztorok kertje (I. Marchantius)

humanus, *-a, -um* emberi; *regula vitae humanae* az emberi élet szabálya (Spaits L.)

Hungarus (Ungarus), *-a, -um* magyar

icon, *iconis, f.* kép; *icones ex antiquis numismatibus expressae* régi érmékről vett képek (H. Megiser)

idem, *eadem, idem* ugyanaz

igitur tehát

ille, *-a, -ud* az, amaz

illustris, *-e* híres, ragyogó kiváló; *illustrissimum Hungariae heroum icones* Magyarország hírneves hőseinek arcképcsarnoka (E. Wideman)

illustro *1, -avi, -atum* megvilágít, megmagyaráz; *scholiis illustravit* jegyzetekkel magyarázta (P. P. Statius)

imago, *-inis, f.* kép(más); *imago antiquae Hungariae* a régi Magyarország képe (Timon S.)

impensa, *-ae, f.* költség; *impensis Abrahami Kertesz Szenciensis* Szenci Kertész Ábrahám költségével

imperator, *-oris, m.* uralkodó, császár; *compendium historiae imperatorum Romano Germanicorum* a német-római császárok történetének áttekintése (Spányik G.)

impressor, *-oris m.* nyomdász

imprimo *3, -pressi, -pressus* nyomtat; *imprimebat Michael Lantzenberger* nyomtatta Michael Lantzenberger

in *abl.* -ban, -ben; -on, -en, -ön
in *acc.* -ba, -be; -ra, -re; *in duos tomos divisa* két kötetre osztva (Tomka-Szászky J.)

incarnatio, *-nis f.* megtestesülés; *anno Dominicae incarnationis* Krisztus megtestesülésének évében

incipio *3, -cepi, -ceptus* kezd; *incipit* (a könyv) kezdődik

index, *-icis, m.* jegyzék, regiszter; *indice locupletissimo* igen bőséges regiszterrel (Eder J. K.)

industria, *-ae, f.* iparkodás, szorgalom; *industria Martini Brenner* Martin Brenner iparkodásával (A. Bonfini)

ineditus, *-a, -um* kiadatlan

initium, *-ii, n.* kezdet

innumerus, *-a, -um* számtalan; *ab innumeris, quibus antea scatebat, mendis vindicatum* számtalan korábban ejtett hibától megtisztogatva (I. Cuspinianus)

inscriptio, *-onis, f.* felirat

insignis, *-e* jeles, kiváló

institutio, *-onis, f.* tanítás, oktatás; *institutio christiana religionis* a keresztény vallás rendszere (J. Calvin)

institutum, *-i, n.* tanítás, rendelkezés, intézmény; *institutum diplomatico-historicum* diplomáciatörténeti intézmény (Kovachich M. Gy.)

instrumentum, *-i, n.* szerkezet, okmány

inter *acc.* között

interpres, *-pretis, m.* értelmező, magyarázó, fordító; *Erasmus Roterodamo interprete* Erasmus Roterodamus értelmezésében (Novum Testamentum)

interpretatio, *-onis, f.* értelmezés, magyarázat, fordítás; *interpretatio Sacrae Scripturae* a Szentírás értelmezése (Alber J. N.)

inventarium, *-ii, n.* állományjegyzék

ipse, *-a, -um* (ő) maga

is, ea, id ő, az

iste, *-a, -ud* ez (itt), az (ott)

ita így, úgy

Italia, *-ae, f.* Itália, Olaszország

iter, *itineris, n.* út

itinerarium, *-ii, n.* útikönyv; *itinerarium Galliae et Hispaniae* Gallia és Hispánia útikönyve (F. Schottus)

iudicium, *-ii, n.* jogi vizsgálat, bíróság, ítélet; *iudicium civile* polgári törvényszék; *iudicium regale* királyi törvényszék

ius, iuris, n. jog; *ius canonicum* kánonjog; *ius civile* polgári jog; *ius naturale* természetjog; *ius ecclesiasticum* egyházjog; *ius universale* egyetemes jog; *utriusque iuris doctor* mindkét (egyházi és világi) jog doktora
iussus, -us, m. parancs; *Sixti V. Pont. Max. iussu recognita atque edita* V. Sixtus pápa parancsára megvizsgálva és kiadva (Biblia Sacra)
iuustus, -a, -um igaz(ságos), jogos, törvényes
iuxta *acc.* szerint, alapján; *iuxta alphabeti ordinem digestus* betűrendben előadva (Dioscorides Pedacius)
lapis, -idis m. kő; *lapis Lydius* próbakő (J. Gontery)
Latinus, -a, -um latin
laudo *1, -avi, -atum* dicsér, magasztal
lectio, -onis, f. olvasmány; *lectiones variantes* különféle olvasmányok (Kovachich J. M.)
lector, -oris, m. olvasó; *lectorii salutem* üdvözlét az olvasónak
legatus, -i, m. követ, megbízott
lego *3, legi, lectus* olvas
lex, legis, f. törvény; *flores legum* törvények virágoskertje (Th. De Thomassetis); *leges XI. tabularum* tizenkét táblás törvények
lexicon, -i, n. szótár, lexikon; *lexicon Latino-Graeco-Ungaricum* latin-görög-magyar szótár (Szenci Molnár A.)
libellus, -i, m. könyvecske, rövid írás, újság, kiadvány; *de ratione conscribendarum epistolarum libellus* könyvecske a levélírás elméletéről (D. G. Morhof)

liber, -era, -erum szabad
liber, libri, m. könyv, fejezet; *in quinque libros digestae* öt fejezetre osztva (J. B. Pontanus); *liber gradualis* téziszfüzet
libraria, -ae, f. könyvkereskedés, könyvtár
librarius, -ii, m. könyvkereskedő, könyvtáros, könyvtáros
lingua, -ae, f. nyelv; *ianua linguarum* nyelvek kapuja (I. A. Comenius)
lithographia, -ae f. könyvnyomtatás
littera, -ae, f. betű, írás; *plur.* irodalom, levél; *litterae apostolicae (pontificiae)* pápai levél; *litteris Mullerianis* Müller-féle betűkkel
litterarius, -a, -um irodalmi
litteratus, -i, m. tudós, művelt személy
liturgicus, -a, -um liturgikus
locus, -i, m. hely; *explicationes locorum Veteris et Novi Testamenti* az Ó- és Újtestamentum helyeinek magyarázata (Enyedi Gy.)
ludus, -i, m. játék; *ludus satyricus* szatírikus játék (Fr. Dedekind)
lumen, luminis, n. fény
lux, lucis, f. fény; *ars magna lucis et umbrae* a fény és az árnyék nagyszerű mestersége (A. Kircher); *in lucem editus* kiadva
magister, -tri, m. mester, tanító, tanár
magistratus, -us, m. tisztviselő; *plur.* hivatal, hatóság; *de iure magistratum* a hatóság jogáról (Ph. De Mornay)
magnus, -a, -um nagy; *maior, -ius* nagyobb; *maximus, -a-, -um* legnagyobb; *maxime* leginkább, legnagyobb mértékben; *magnus Transsilvaniae principatus* erdélyi nagyfejedelemség; *pontifex maximus* pápa

maiestas, *-atis, f.* felség; *ab ipsa sacra caesarea majestate ratificati* a szent római császár őfelségétől jóváhagyva (Articuli dominorum)

maior ld. **magnus**

malus, *-a, -um* rossz

manuale, *-is, n.* kézikönyv; *manuale Thomistarum* tomisták kézikönyve (J.-B. Gonet)

manuductio, *-ionis, f.* útmutató; *manuductio ad conversionem Mahumetanorum* útmutató a mohamedánok térítéséhez

(Th. Gonzales de Santalla)

manuscriptum, *-i, n.* kézirat; *e manuscripto Byzantino primus vulgavit bizánci kéziratból elsőként kiadta* (Philippus Cypriensis)

manuscriptus, *-a, -um* kézirat

martyr, *-iris, m. f.* vértanú; *acta martyrum* vértanúk cselekedetei (Th. Ruinart)

mater, *matris, f.* anya

materia, *-ae, f.* anyag; *apparatus materiae et formae* az anyag és a forma magyarázata (R. Archdekin)

mathematica, *-ae, f.* matematika

mathematicus, *-i, m.* matematikus

maxime ld. **magnus**

maximus ld. **magnus**

medicina, *-ae, f.* orvostudomány

medicus, *-i, m.* orvos

meditatio, *-ionis, f.* elmélkedés; *meditationes in septem praecipua festa B. Virginis* elmélkedések a Boldogságos Szűz hét jeles ünnepére (V. Bruno)

medius, *-a, -um* középső

medulla, *-ae, f.* vminek a legjava, lényege; *medulla theologiae moralis* a morális teológia legjava (H. Busenbaum)

melior ld. **bonus**

membranaeus, *-a, -um* pergamenből való

membranum, *-i, n.* pergamen; *collatis cum veteribus membranis* régi pergamenekkel egybevetve (A. Persius Flaccus)

memorabilis, *-e* emlékezetes

memoria, *-ae, f.* emlék(ezet); *memoria Hungarorum* magyarok emlékezete (Horányi E.)

mensis, *-is, f.* hónap; *mense Augusto* augusztusban

messorius, *-a, -um* metsző-

methodus, *-i, f.* módszer, eljárás;

methodus ad facilem historiarum cognitionem a történelem könnyű megismerésének módszere (J. Bodin)

metricus, *-a, -um* versmértékes

militaris, *-e* katonai, hadi; *de veteri instituto rei militaris Hungaricae* a magyar hadügy régi intézményéről (Keresztury J.)

mille ezer

millesimus, *-a, -um* ezredik

minor ld. **parvus**

minus kevésbé

mirabilia, *-ium, n.* csoda

miscellanea, *-orum, n.* vegyes tartalmú iratok; *miscellanea historica Bohemiae* Csehország vegyes tartalmú történelmi iratai (B. A. Balbin)

missa, *-ae, f.* mise

missale, *-is, n.* misekönyv; *missale Romanum* római misekönyv

- modus**, *-i, m.* mód, eljárás
monachus, *-i, m* szerzetes
moralis, *-e* erkölcsi; *medulla theologiae moralis* a morális teológia legjava (H. Busenbaum)
morbus, *-i, m.* betegség
mors, *mortis, f.* halál
mos, *moris, m.* erkölcs; *plur.* életmód; *de Turcicarum moribus epitome* kivonat a törökök erkölceiről (B. Georgievitz)
multus, *-a, -um* sok; *multo* sokkal
mundus, *-i, m.* világ; *annales mundi* a világ évkönyvei (Ph. Briet)
natalis, *-e* születés-
natio, *-onis, f.* nép, nemzet; *nationis Hungaricae origo* a magyar nép eredete (Otrokócsi Fóris F.)
natura, *-ae, f.* természet
naturalis, *-e* természeti; *institutiones iuris naturalis* a természetjog tanításai (Szibenliszt M.)
nec és nem; *nec non* bizonyosan, nem kevésbé
nomen, *-inis, n.* név
nomenclator, *-oris, m.* névjegyzék, lajstrom; *stirpium nomenclator Pannonicus* a füvek magyar lajstroma (Ch. de L'Écluse)
non nem
nonagesimus, *-a, -um* kilencvenedik
nonaginta kilencven
nongentesimus, *-a, -um* kilencszázadik
nongenti kilencszáz
nonnullus, *-a, -um* néhány; *nonnullis aliis festis diebus* néhány más ünnepezen (G. V. Rossi)
nonus, *-a, -um* kilencedik
nota, *-ae, f.* jegy, betű, dallam
novem kilenc
novus, *-a, -um* új; *novissime* újabban, mostanában
nullus, *-a, -um* egy sem
numerus, *-i, m.* szám; *de numerorum doctrina* a számok tudományáról (Ae. Strauch)
numisma, *-atis, n.* pénzérme; *de antiquis numismatibus* a régi pénzérmékről (I. Selden)
nunc most
nuntius, *-ii, m.* követ, küldött
nuper a minap, mostanában; *ludi tragici ... nuper exhibiti* a minap bemutatott szomorújátékok (Illei J.)
observatio, *-onis, f.* megfigyelés; *observationes super legis religionariae paragrapho 13.* megfigyelések az egyházi törvény 13. paragrafusáról (Abaffy F.)
occidens, *-entis, m.* nyugat
octavus, *-a, -um* nyolcadik
octingentesimus, *-a, -um* nyolcszázadik
octingenti nyolcszáz
octo nyolc
octogesimus, *-a, -um* nyolcvanadik
octoginta nyolcvan
officina, *-ae, f.* műhely, nyomda; *ex officina Nicolai Kis de M. Tótfalu* Misztótfalusi Kis Miklós műhelyéből (I. Altiny)
officium, *-ii, n.* hivatal, feladat, tisztség, kötelesség, zsolozsma; *officia hominis catholici* a katolikus ember kötelességei (Szvorényi M. J.); *officium Christi* Krisztus tiszte
omnis, *-e* összes; *index, seu enchiridion omnium decretorum* index, avagy minden rendelkezés kézikönyve (Telegdi M.)

opera, *-ae, f.* munka, mű, tevékenység;
opera ac studio munkával és fáradozással
(A. Bonfini)

optimus ld. *bonus*

opus, *eris, n.* mű, munka; *opera, quae
supersunt* fennmaradt művek
(C. Claudianus)

opusculum, *-i, n.* kis mű; *opusculum
polemicum* vitatkozó művecske
(Szentiványi M.)

oratio, *-onis, f.* (szónoki) beszéd, szónoklat,
ima; *orationes selectae* válogatott szónoki
beszéddek (M. T. Cicero)

orator, *-oris, m.* szónok

orbis, *-is, m.* körforgás, égbolt, világ,
bolygó, körzet, terület, Föld; *ab orbe
condito* a világ teremtésétől (Ph. Briet)

ordo, *-inis, m.* rend; *iuxta alphabeti ordinem
digestus* betűrendben előadva (Dioscorides
Pedacius); *ordo minorum conventualium*
minorita rend; *ordo Sancti Benedicti* bencés
rend; *ordo Sancti Pauli primi eremita* pálos
rend; *ordo praedicatorum* domonkosrend

orientalis, *-e* keleti

origo, *-inis, f.* eredet, kezdet; *de origine sacrae
regni Hung. coronae* Magyarország szent
koronájának eredetéről (Vajkovic I.)

oro *1, -avi, -atum* imádkozik

pagina, *-ae, f.* oldal

palatinus, *-i, m.* nádor, választófejedelmi,
hercegi

papa, *-ae, m.* pápa

parabola, *-ae, f.* példázat; *Hungaria in
paraboli* Magyarország példázatokban
(Szirmay A.)

paraphrasis, *-is, f.* körülírás, átírás

pars, *partis, f.* rész; *pars prior* első rész;
pars posterior második rész

parvus, *-a, -um* kicsi; *minor, minus* kisebb

pastor, *-oris, m.* (lelki)pásztor; *hortus*

pastorum (lelki)pásztorok kertje

(I. Marchantius)

pater, *-tris, m.* apa, atya

pauper, *-eris* szegény; *Biblia pauperum*
szegények bibliája

pax, *pacis, f.* béke; *pax animae* a lélek békéje;

pax corporis a test békéje (Pápai Páriz F.)

peccator, *-oris, m.* bűnös, vétkes;

invectivae LX. in notorios peccatores a
visszaeső bűnösökre hulló hatvan szitok
(Ph. Harttung)

peccatum, *-i n.* bűn; *peccatum originale*
eredendő bűn

per *acc.* által; *per Michaellem Szvorényi*
Szvorényi Mihály által

peregrinatio, *-onis, f.* zarándokút,
tanulmányi út

perfectus, *-a, -um* tökéletes

pergamenus, *-a, -um* pergamen-

perillustris, *-e* dicső

persona, *-ae, f.* személy

perspicuus, *-a, -um* nyilvánvaló, érthető;

perspicuis exemplis illustratae libri érthető
példákkal illusztrált fejezetek (Szenci
Molnár A.)

perutilis, *-e* nagyon hasznos; *sermones*

dominicales perutiles nagyon hasznos

vasárnapi prédikációk (Laskai O.)

philologicus, *-a, -um* filológiai

philosophia, *-ae, f.* filozófia

pietas, *-atis, f.* jámborság, vallásosság;

praxis pietatis, az az: kegyesség gyakorlás
(Medgyesi Pál)

pius, *-a, -um* kegyes, lelkiismeretes; *e*

Scholis Piis a kegyesrendiek iskolájából

plerumque többnyire, általában

poeta, *-ae, m.* költő
poetica, *-ae, f.* verstan
Polonia, *-ae, f.* Lengyelország
polyglottus, *-a, -um* többnyelvű
pontifex, *-icis, m.* főpap; *pontifex maximus* pápa
pontificius, *-a, -um* pápai
populus, *-i, m* nép; *de antiquis populis Hungariae* Magyarország régi népeiről (Lehotzky A.)
possessor, *-oris, m.* birtokos, tulajdonos; *possessor huius libri* e könyv tulajdonosa
postilla, *-ae, f.* bibliai és miseszövegek magyarázata; homília-/
 prédikációgyűjtemény; *postilla Scultetica* Scultetus prédikációgyűjteménye (Szenci Molnár A.)
postremus, *-a, -um* utolsó
practicus, *-a, -um* gyakorlati; *elementa geometriae practicae* a gyakorlati mértan alapjai (Makó P.)
praeceptum, *-i, n.* tanítás, szabály; *praecepta artis rhetoricae* a szónoklattan mesterségének szabályai (S. Lauxmin)
praeclarus, *-a, -um* ragyogó, híres, neves
praedicabilis, *-e* prédikációs; *discursus praedicabiles* prédikációs értekezések (A. Paoletti)
praedico *1, -avi, -atum* prédikál
praefatio, *-onis, f.* előszó, bevezető; *praefationem praemisit* a bevezetőt előrebocsátotta (W. Lazius)
praelectio, *-onis, f.* előadás; *ex praelectionibus* előadásaiból
praesertim különösen
praeses, *-idis, m.* védő; porfesszor; *praeside* elnökletével
praesidium, *-ii, n.* védelem; elnöklet; *sub praesidio* elnöklete alatt

praeter *acc.* kívül
praxis, *-is, f.* gyakorlat; *praxis pietatis*, az az: kegyesség gyakorlás (Medgyesi Pál)
presbyter, *-teri, m.* egyházi elöljáró, áldozó pap
primum először; *in libros quatuor nunc primum digesta* most először négy fejezetbe összeszedve (J. Calvin)
primus, *-a, -um* első
princeps, *-cipis, m.* herceg, fejedelem
principalis, *-e* első, fő-
principium, *-ii, n.* kezdet, alap, lényeg; *mathematicarum disciplinarum principia* a matematikai tudományok alapjai (K. Dasypodius)
pro *abl.* számára, részére; *pro recta scholasticae iuventutis institutione* a tanulóifjúság helyes oktatására (Molnár G.)
probatus, *-a, -um* derék, jeles, tisztelt
professor, *-oris, m.* tanár, professor
prologus, *-i, m.* előbeszéd
prolusio, *-nis, f.* gyakorlat; *prolusiones theologicae* teológiai gyakorlatok (J. Gisbert)
promotor, *-ris, m.* előterjesztő; elnök; *promotore* előterjesztésével; elnökletével
promptuarium, *-ii, n.* tárház; *promptuarium iuris civilis* a polgári jog tárháza (Konstantinos H.)
propheta (prophetes), *-ae, m.* próféta; *prophetae minores* kispóféták
propositio, *-onis, f.* tétel, előterjesztés
proprius, *-a, -um* saját; *manu propria* sajátkezűleg
propugno *1, -avi, -atum* megvéd; *publice propugnavit* nyilvánosan megvédte
proverbium, *-ii, n.* közmondás; *Liber proverbiorum* Példabeszédek könyve

provincia, *-ae, f.* (egyház)tartomány;
catalogus personarum, et officiorum
provinciae Austriae az ausztriai tartomány
személyeinek és hivatalainak jegyzéke
psalterium, *-ii, n.* zsolttár
publico *1, -avi, -atum* közzétesz, kihirdet
publicus, *-a, -um* nyilvános; *publice*
propugnavit Georgius Jankovics Jankovics
György nyilvánosan megvédte
quadragesimus, *-a, -um* negyvenedik
quadraginta negyven
quadragesimus, *-a, -um* négyszázadik
quadringenti négyszáz
quadripartitus, *-a, -um* négy részre
osztott; *quadripartitum juris* négy részre
osztott jog (Prileszky P.)
quaestio, *-onis, f.* kérdés; *quaestiones*
scripturisticae a Szentírással kapcsolatos
kérdések (Ferenczi T.)
quam mennyire, mint
quando mikor
quantum mennyi
quartus decimus, *-a, -um* tizennegyedik
quartus, *-a, -um* negyedik
quattuor négy
quattuordecim tizennégy
-que és; *iurisprudentia rerum civiliumque*
állam- és jogtudomány
qui, quae, quod aki, ami, amely
quicumque, quaecumque, quodcumque
bárki, bármi
quidem bizony, (még)pedig, azonban
quindecim tizenöt
quingentesimus, *-a, -um* ötszázadik
quingenti ötszáz
quingagesimus, *-a, -um* ötvenedik
quingaginta ötven
quinque öt

quintus, *-a, -um* ötödik
quintus decimus, *-a, -um* tizenötödik
quondam egykor
quoque is
ratio, *-onis, f.* érv, elv, elmélet,
gondolkodásmód, tudományos rendszer,
metódus; *de ratione conscribendarum*
epistolarum a levélírás elméletéről
(D. G. Morhof)
recens éppen, nemrég
recenseo *2, -sui, -sus* bírál, kritikusán
megvizsgál, átdolgoz; *Isaacus Casaubonus*
iterum recensuit Isaac Casaubon ismét
megvizsgálta (T. Suetonius)
rectus, *-a, -um* helyes, megfelelő; *pro*
recta scholasticae iuventutis institutione a
tanulóifjúság helyes oktatására
(Molnár G.)
redemptor, *-oris, m.* megváltó; *dolorosa*
querela Redemptoris nostri a Megváltónk
fájdalmas panasa (Gazda A. A.)
refugium, *-ii, n.* menedék(hely)
regestrum, *-i, n.* jegyzék; *regestrum bursae*
Cracoviensis Hungarorum a krakkói magyar
bursa jegyzéke (Miller J. F.)
regina, *-ae, f.* királynő
regio, *-onis, f.* vidék, tájék, kerület
regnum, *-i, n.* ország; *origo gentium et*
regnum a népek és nemzetek eredete
(Lisznyai Kovács P.); *regnum Dei*
Isten országa (N. Caussin)
regula, *-ae, f.* (rend)szabály, rendi előírás;
regula vitae humanae
az emberi élet szabálya (Spaits L.)
religio, *-onis, f.* vallás; *antiqua*
Hungarorum religio a magyarok régi
vallása (Otrokócsi Fóris F.)
religiosus, *-a, -um* vallásos, jámbor

- repertorium**, *-ii, n.* jegyzék, leltár
res, *rei, -f.* ügy, dolog; *res militares* hadügy; *res publica* állam, köztársaság; *res rustica* mezőgazdaság
respondens, *-tis* hallgató
responsum, *-i n.* felelet; *responsa ad libellum* válasz a könyvecskére (Gánóczy A.)
reverendus, *-a, -um* tisztelendő, tiszteletre méltó; *reverendus pater* tisztelendő atya
rex, *regis, m.* király
rhetorica, *-ae, f.* szónoklattan
rituale, *-is n.* szertartáskönyv; *rituale Strigoniense* esztergomi szertartáskönyv
Romanus, *-a, -um* római
rudimentum, *-i n.* kezdet, kísérlet, próba, alapvetés; *rudimenta linguae Graecae* a görög nyelv alapjai (I. Gretser)
sacer, *-cra, -um* szent; *de sacra regni Hungariae corona* Magyarország szent koronájáról (Révay P.)
sacerdos, *-otis, m.* pap; *sacerdos christianus* a keresztény pap (L. Abelly)
sacerdotalis, *-e* papi
sacramentum, *-i, n.* szentség, eskü; *de eucharistiae sacramento* az úrvacsora szentségéről (J. P. Camus)
sacrosanctus, *-a, -um* szentséges; *sacrosanctum concilium Tridentinum* a szentséges tridenti zsinat
saecularis, *-e* világi
saeculum, *-i, n.* század, korszak; *prima quinque saecula* az első öt évszázad (Pinka F.)
sanctus, *-a, -um* szent
schola, *-ae, f.* iskola; *schola Hebraica* héber iskola (Komáromi Csipkés Gy.)
scholium, *-ii, n.* magyarázó jegyzet; *scholiis illustravit* jegyzetekkel magyarázta (P. P. Statius)
scientia, *-ae, f.* tudás, tudomány; *auxiliaribusque scientiis aucta* segéd tudományokkal bővítve (Nagy P.)
scriptor, *-oris, m.* író, másoló
scriptorium, *-ii, n.* másológéphez
scriptum, *-i, n.* irat; *Scriptura Sacra* Szentírás
secundus, *-a, -um* második
sedecim tizenhat
sedes, *-is, f.* szék(hely); *sedes Apostolica* Apostoli Szentszék
semper mindig
sententia, *-ae, f.* vélemény, (köz)mondás; *sententiae et exempla* közmondások és példázatok (Andreas Eborensis)
septem hét
septendecim tizenhét
septimus, *-a, -um* hetedik
septimus decimus, *-a, -um* tizenhetedik
septingentesimus, *-a, -um* hétszázadik
septingenti hétszáz
septuagesimus, *-a, -um* hetvenedik
septuaginta hetven
serenus, *-a, -um* világos, *serenissimus princeps* felséges császár
series, *-ei, f.* sor, rend; *serie chronologica* kronológiai rendben (Lehotzky A.)
sermo, *-onis, m.* beszéd, egyházi (szent) beszéd; *sermones dominicales* vasárnapi prédikációk (Laskai O.)
sescentesimus, *-a, -um* hatszázadik
sescenti hatszáz
seu vagy
sex hat
sexagesimus, *-a, -um* hatvanadik
sexaginta hatvan
sextus, *-a, -um* hatodik
sextus decimus, *-a, -um* tizenhatodik

sine *abl.* nélkül

sive vagy; *aesthetica sive doctrina boni gustus* esztétika vagy a jó ízlés tanítása (Szerdahelyi Gy. A.)

societas, *-atis, f.* társaság; *Societate Jesu* jezsuita, Jézus Társaságából való

solemnis, *-e* ünnepi; *solemniter* ünnepélyesen

specimen, *-inis, n.* próba, minta

speculum, *-i, n.* tükör; *speculum passionis Domini nostri* a mi Urunk szenvedésének tükrö (Sigrai F.)

spiritualis, *-e* lelki; *dilucidatio spiritualis* lelki felvilágosítás (Hueber V.)

spiritus, *-us, m.* lélek; *Spiritus Sanctus* Szentlélek

status, *-us, m.* állapot, helyzet; *de statu religionis evangelicae* az evangélikus vallás helyzetéről (Okolicsányi P.)

statutum, *-i, n.* határozat, rendelet; *visitatoria statuta generalia* általános egyházlátogatási határozatok (Fuchs F. X.)

studiosus, *-a, -um* tanuló, szorgalmas; *in usum studiosae iuventutis* a tanulóifjúság hasznára (Bolla M.)

studium, *-ii, n.* tanulmány, igyekezet; *cura et studio Matthaei Raderi* M. Rader igyekezetével és fáradozásával (M. V. Martialis)

sub *abl.* alatt; *sub auspiciis* (a király) védnöksége alatt

sub *acc.* alá

summa, *-ae, f.* (pénz)összeg

sumptus, *-us, m.* költség; *sumptibus Johannis Beyer* Johann Beyer költségén (Ch. Forstner)

supplementum, *-i, n.* kiegészítés

suscipio 3, *-cepi, -ceptum* vállal; *publice defendendas suscepit* a nyilvános védelmet vállalta (F. I. Woller)

syllabus, *-i, n.* jegyzék; *syllabus praesulum* előjárók jegyzéke

synopsis, *-is, f.* kivonat, jegyzék, áttekintés; *geographica globi terraquei synopsis* a földkerekség földrajzi áttekintése (I. Hübner)

tabula, *-ae, f.* tábla, kép; *plur.* okmány; *tabula lithographica* könyvnyomtatás

tamen mégis

tempus, *-oris, n.* idő; *temporibus Sancti Stephani* Szent István idejében (Otrokocsi Főris F.)

tentamen, *-inis, n.* próba, vizsgatétel; *tentamen publicum* nyilvánosságra hozott vizsgaanyag

tertius decimus, *-a, -um* tizenharmadik

tertius, *-a, -um* harmadik

testamentum, *-i, n.* testamentum; *Novum Testamentum* Újszövetség; *Vetus Testamentum* Ószövetség

testimonium, *-ii, n.* bizonyosság, bizonyíték

textus, *-us, m.* szöveg

theatrum, *-i, n.* színház; *theatrum politicum* politikai színház (A. Marliano)

theologia, *-ae, f.* teológia, vallástudomány

theologicus, *-a, -um* teológiai; *tractatus theologicus de poenitentia* teológiai értekezés a bűnbocsánatról (Prileszky J.)

thesaurus, *-i, m.* kincseskamra, szójegyzék; *thesaurus conscribendarum epistolarum* a levélírás kincseskamrája (I. Buchler)

thesis, *-is, f.* tézis; *theses philosophicae* filozófiai tézisek

titulus, *-i, m.* cím

tomus, *-i, m.* kötet; *in duos tomos divisa* két kötetre osztva (Tomka-Szászky J.)

totus, *-a, -um* egész; *historiarum totius mundi epitome* a világtörténelem kivonata (I. Clavier)

- tractatus**, -us, *m.* értekezés; *tractatus criticus de electricitate* kritikai értekezés az elektromosságról (Jeszenszky L.)
- tracto** *1*, -avi, -atum tárgyal
- trecentessimus**, -a, -um háromszázadik
- trecenti** háromszáz
- tredecim** tizenhárom
- tres**, *tria* három
- tricesimus**, -a, -um harmincadik
- triginta** harminc
- tripartitus**, -a, -um három részre osztott; *decretum tripartitum iuris consuetudinarii* a szokásjog három részre osztott törvénykönyve (Werbőczy I.)
- Turcia**, -ae, *f.* Török Birodalom
- typographia**, -ae, *f.* nyomda
- typographus**, -i, *m.* nyomdász
- typus**, -i, *m.* (kiöntött) betű, ábra; *typis principis* a fejedelmi nyomda betűivel (Geleji Katona I.)
- ultimus**, -a, -um utolsó
- undecim** tizenegy
- undecimus**, -a, -um tizenegyedik
- undevicesimus**, -a, -um tizenkilencedik
- undeviginti** tizenkilenc
- Ungarus** ld. *Hungarus*
- universalis**, -e általános; *antidotum universale saluberrimum* igen hasznos általános ellenszer (Pongrácz G.)
- universitas**, -atis, *f.* egyetem
- unus**, -a, -um egy
- usque** (ad) *acc.* -ig; *usque ad adventum* ádventig
- usus**, -us, *m.* használat; *pro usu iuratorum* a joggyakornokok számára (Csepcsányi T.)
- ut** hogy
- utilis**, -e hasznos
- varius**, -a, -um különféle; *carmina varia* különféle versek (Vári F.)
- vel** vagy; *vel ... vel* vagy ... vagy
- venerabilis**, -e tiszteletre méltó
- verbum**, -i *n.* ige; *verbum abbreviatum* megrövidített ige (Illyés A.)
- veritas**, -atis, *f.* igazság; *de veritate religionis christianae* a keresztény vallás igazságáról (H. Grotius)
- verus**, -a, -um igaz; *vera effigies* igaz képmás (Jankovics P.)
- vetus**, *veteris* régi; *Vetus Testamentum* Ószövetség
- vicesimus**, -a, -um huszadik
- viginti** húsz
- vir**, *viri m.* férfi
- virgo**, -inis, *f.* szűz; *Beata Maria Virgo* Boldogságos Szűz Mária
- virtus**, -utis, *f.* erény, bátorság, erő; *laurea virtutis* az erény babérkoszorúja (Kassics I.)
- vita**, -ae, *f.* élet; *rex admirabilis, sive vita S. Ladislai* a csodálatos király avagy Szent László élete (Tarnóczy I.)
- vocabularium**, -ii, *n.* szótár
- vocabulum**, -i, *n.* szó
- volumen**, -inis, *n.* kötet; *tribus voluminibus comprehensa* három kötetbe foglalva (Révai M.)

7. Jegyzetek

- ¹ KSZ/6 Bibliográfiai leírás. Régi nyomtatványok. Könyvtári és szakirodalmi tájékoztatási szabályzat. Közread. a Könyvtári és Szakirodalmi Tájékoztatási Szabványosító Bizottság ; [... Kész. Wojtilláné Salgó Ágnes] ; [Szerk. Berke Barnabásné. A szabályzat kidolgozásában közrem. Bene Sándorné et al.]. Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, 2009. 109 p. (A továbbiakban: KSZ/6)
- ² Borsa Gedeon: Kalauz a régi nyomtatványokhoz. Kiad. a Könyvtári Intézet. Budapest, 2003. 5–7. (A továbbiakban: Borsa 2003)
- ³ Trócsányi Zoltán: Régi magyar nyomtatványok meghatározása = Könyvtári előadások. Az 1937. évi február 1.–márc. 23. közt tartott könyvtárosképző tanfolyam előadásainak összefoglaló vázlata. Kiadták a tanfolyam hallgatói. Budapest, 1937. 1.
- ⁴ Gulyás Pál: A könyv sorsa Magyarországon. I–III. Budapest, OSZK Könyvtártudományi és Módszertani Központ, 1961. (A továbbiakban: Gulyás I–III 1961)
- ⁵ Holl Béla: A régi magyarországi nyomtatványok meghatározása - Régi könyvek és kéziratok. Kiad. az Országos Széchényi Könyvtár Könyvtártudományi és Módszertani Központ. Budapest, 1974. 97.
- ⁶ Borsa Gedeon: A retrospektív magyar nemzeti bibliográfia 18. századi szakasza – Magyar Könyvszemle 1985. 101. 19. (A továbbiakban: Borsa 1985)
- ⁷ Ecsedy Judit, V.: A könyvnyomtatás Magyarországon a kéziszajtó korában 1473–1800. Budapest, Balassi K., 1999. (A továbbiakban: Ecsedy 1999) – Madas Edit–Monok István: A könyvkultúra Magyarországon a kezdetektől 1800-ig. Budapest, Balassi K., 2003. (A továbbiakban: Madas–Monok 2003)
- ⁸ <http://www.cerl.org> (2018.03.01.)
- ⁹ Borsa 1985 20–21.
- ¹⁰ Wix Györgyné: Az állományi teljességre törekvés lehetőségei és korlátai = Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1980. Budapest, 1982. 180–181.
- ¹¹ A könyvtári dokumentumok magyar vonatkozásai (Hungarikum meghatározás). [Budapest], Országos Széchényi Könyvtár, 1977. Kézirat
- ¹² <http://ki.oszk.hu/content/szabvanyok-szabalyzatok-utmutatok-iranyelvek> (2018.03.01.)
- ¹³ KSZ/6 – Lásd még: ISBD/A. A régi könyvek nemzetközi szabványos bibliográfiai leírása. Kiad. az Országos Széchényi Könyvtár Könyvtártudományi és Módszertani Központ. Budapest, 1983.
- ¹⁴ Stapleton, Thomas: Promptvarivm morale super evangelia dominicalia totius anni. Antverpiae, in officina Plantiniana, apud viduam, et Ioannem Moretum, 1593. SZEK ANT 81
- ¹⁵ De matrimonii vinculo. Authore L.C.V. [S.l.], [s.n.], 1785. SZEK RA 7538
- ¹⁶ Régi magyarországi nyomtatványok. 1. kötet = Res litteraria Hungariae vetus operum impressorum. [Közread. a] Magyar Tudományos Akadémia, Országos Széchényi Könyvtár. Budapest, Akadémiai K., 1971. 29.
- ¹⁷ Wix Györgyné: Régi magyarországi szerzők. I. A kezdetektől 1700-ig. Szerk. P. Várhelyi Judit. Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, 2008. (A továbbiakban RMSZ I)
- ¹⁸ Régi magyarországi szerzők. Összeáll. Pintér Gábor. Budapest, 1989.¹⁹ Klaniczay Tibor: Az írók nemzeti hovatartozása = Irodalomtörténeti Közlemények 1973. 77. 148–153.
- ²⁰ RMSZ I 7.
- ²¹ Köleséri Sámuel: Szent Iras ramajara vonatott fél-kereszttyen, avagy igaz vallas színes vallójanak proba-köve. Debreczenben, Rosnyai Ianos, 1677. RMK I 1209; SZEK RA 4753
- ²² Dugonics András: A' szercesenek. Pozsonyban és Pesten, Fűskúti Landerer Mihály' bötüivel és kölcségével, 1798. SZEK RA 3145

- ²³ Bajza József: Bajza' versei. Pest, Kilián György' tulajdona, 1835. SZEK 4654
- ²⁴ Szathmári Ötvös István: Titkok jelenese, avagy, Sz. Janos apostol mennyei-latasa, rövid magyarázo jedzésekkal edgyütt. Szebenben, Udvarhelyi Mihaly, 1668. RMK I 1078; SZEK RA 4788
- ²⁵ Grotius, Hugo: De iure belli ac pacis libri tres. Ed. secunda. Amsterdami, apud Guiliehum Blaeuw, 1631. SZEK RC 253
- ²⁶ Cicero, Marcus Tullius: De officiis, de amicitia, de senectute, nec non paradoxa iusdem, opus Benedicti Brugnoli studio emaculatum. Venetiis, sumptu Ioannis de Tridino alias Tacuini, 1514. SZEK ANT 264
- ²⁷ Erasmus, Desiderius: De duplici copia, verborum ac rerum commentarii duo. Coloniae Agrippinae, Gualtherus Fabricius, 1560. SZEK ANT 41
- ²⁸ Descartes, René: Passionis animae. Amstelodami, ex typographia Blaviana, 1685. SZEK RA 2076
- ²⁹ Frivalszky Imre: Monographia serpentum Hungariae. Pestini, typis nobilis Joannis Thomae Trattner de Petróza, 1825. RB 2562
- ³⁰ SZEK RA 1097
- ³¹ SZEK RA 1973
- ³² SZEK RA 2037
- ³³ Sebestyén Gábor: Tuba. Az égő és oktató szerelem két részben. Budán, a K. Magyar Universitás betűivel, 1819. SZEK RA 408
- ³⁴ Cicero, Marcus Tullius: De officiis, de amicitia, de senectute, nec non paradoxa eiusdem. Opus Benedicti Brugnoli studio emaculatum. Venetiis, sumptu Ioannis de Tridino alias Tacuini, 1514. SZEK ANT 264
- ³⁵ Pope, Alexander: Pope' Proba-tétele az emberről. Anglusból forditva. Más poétákból való toldalékkal. M. Vásárhelyen, a' reform. kollégjom' betűivel, Fiedler Gottfried, 1819. SZEK RA 2763
- ³⁶ Dionysios Halikarnasseus: Romaikes Archaiologias biblia deka. Antiquitatum Romanarum lib. X. Lutetiae, ex officina Rob. Stephani, 1546. SZEK ANT 197
- ³⁷ Apafi Mihály: Declaratio belli Hungarici. The declaration of the Hungarian war. (London, printed by J. Grantham, 1682) RMK III 3200; SZEK DS 50
- ³⁸ Szent Biblia. Az egész keresztyénségben bé-vött régi deák bötüböl magyarra fordította a' Iesus alatt vitézkedő Társaság-béli nagy-szombati Káldi György pap. Béchben, Formika Máté, 1626. RMNy 1342; SZEK RD 595
- ³⁹ Újj Testamentom azaz a' mi urunk Jésus Kristusnak Újj Szövetsége. Magyar-nyelvre fordította Károli Gáspár. Kiadta k. sz. Pethe Ferentz. Pesten, Trattner János Tamás nyomtatószerivel, 1817. SZEK RA 3036
- ⁴⁰ Tasso, Torquato: Torquáto Tasszo' Megszabadított Jeru'sáleme. Fordította olasz nyelvből Tanárki János. Pesten, Fűsküti Landerer Mihály' beűivel, 1805. SZEK RA 4978
- ⁴¹ Lavalnak, a' Noireau mellett lévő condéi vólt protestans prédikátornak levele azelőtti vallásának sorsossaihoz. Claudiopoli, [s.n.], 1827. SZEK RA 7048
- ⁴² Cicero, Marcus Tullius: M. T. Ciceróból beszédek, levelek, és Scipio' alma. Fordítá Kazinczy Ferencz. Budán, a' Magyar Kir. Egyetem' betűivel, 1837. SZEK RA 2886

- ⁴³ Thucydides: Thucydides. Laurentio Valla interprete. Basileae, impensis Henrici Petri et Materni Colini, 1564. SZEK ANT 252
- ⁴⁴ Csokonai Vitéz Mihály: Csokonai Mihály Minden munkai. A szerző saját kéziratai s az első kiadásokhoz gondosan egyengetve, számos kiadatlanokkal bővítve, jegyzésekkel világosítva s életrajzzal bévezetve. Kiadta D. Schedel Ferenc. Pest, Hartleben K. Adolf, 1844. SZEK RB 1954
- ⁴⁵ Ovidius Naso, Publius: Accipe lector P. Ovidii Metamorphosin. Cum Raphaelis Regii enarrationibus. Venetiis, Leonardo Lauredano, 1509. SZEK ANT 132
- ⁴⁶ Bolyai Farkas: A' Marosvásárhelyt 1829-be nyomtatott Arithmetika elejének részint rövidített, részint bővített, általán jobbitott, 's tisztálttabb kiadása. Marosvásárhelyt, az ev. Ref. Kollégium' bet., Felső-Visti Kali Simon által, 1843. SZEK RA 270
- ⁴⁷ Bartholin, Thomas: Antiquitatum veteris puerperii synopsis. Amstelodami, sumptibus Henrici Wetstenii, 1676. SZEK 3586
- ⁴⁸ Ungvárnémeti Tóth László: Ungvárnémeti Tóth László Versei. Pesten, Trattner János Tamás betűivel, 1816. SZEK RA 3108
- ⁴⁹ Császár Ferenc: Császár Ferenc Költeményei. Budán, a Magyar Királyi Egyetem betűivel, 1846. SZEK RB 195
- ⁵⁰ Bornschein, Johann Ernst: Albánó Zindi, vagy Egy cigány hertzegnek igen tsudálatos, és még is természetes történetei. Kiadta Csery Péter. Budán, Burián Pál, 1821. SZEK RA 6616
- ⁵¹ Ungarn und das Palatinat oder Wer soll Palatin sein? Berlin, Druckt und Verlag von Ferd. Reichardt u. Co., 1847. SZEK RB 2129
- ⁵² Statius, Publius Papinius: Opera quae extant. Ingolstadii, ex typographeo Adami Sartorii, 1606. SZEK 3516
- ⁵³ Szomorú játék. Irta egy hazafi. Szebenben, [s.n.], 1817. SZEK RA 4231
- ⁵⁴ Pray György: Epistola ad Benedictvm Cetto e Piis Scholis, in qua novae huius in rebus sinicis imposturae deteguntur. Accedit Historia controversarium de ritibus sinicis ab earum origine ad finem compendio deducta. Pestini et Cassoviae, in Bibliopolio Strohmayeriano, 1789. SZEK RA 2085
- ⁵⁵ Eutropius, Flavius: Historiae Romanae libb. X. His additi Paulli Diaconi libb. IIX. Lugduni Batavorum, apud Ludovicum Elzevirium, 1592. SZEK ANT 88
- ⁵⁶ Frölich, David: Bibliothecae sive Cynosurae peregrinantium liber primus[-quartus]. Ulmae, impensis Wolfgangi Endteri, 1643–1644. RMK III 1628; SZEK RA 9180
- ⁵⁷ Verseghy Ferenc: Magyar grammatika avvagy Nyelvtudomány ... a' magyar nemzeti oskolák' számára. Budán, a Királyi Magyar Universitás' betűivel, 1821. SZEK RA 2828
- ⁵⁸ Aristoteles: Politikón ta sósóména. Politicorum libri superstites. Ed. nova. Cura Hermannii Conringii. Helmestadii, typis et sumptibus Henningi Mulleri, 1656. SZEK RB 419
- ⁵⁹ Kászoni János [transl.]: Directio methodica processus iudicarij iuris consuetudinarij, inclyti regni Hungariae. Rövid igazgatas a' nemes Magyar Orszagnak es hozzá tartozó részeknek szokott törvény folyasirol. Leutschoviae, typis Laurentii Breveri, 1650. RMNy 2320; SZEK RA 328
- ⁶⁰ Póshazázi János: Ars catholica. Vulgo metaphysica: cui praemittitur introductorium philosophicum. Patachini, Johannes Rosnyai, 1662. RMK II 999; SZEK RA 3956
- ⁶¹ Normann, Hans: Ungarn das Reich, Land, und Volk wie es ist. Nebst freimüthiger Beleuchtung der ungarischen Reichstagsverhandlungen in der Jahren 1830, 1832 und 1833. Leipzig, Literarisches Muzzeum, 1833. SZEK RA 3896

- ⁶² Berzeviczy Gergely: De commercio et industria Hungariae. Leutschoviae, typis Michaelis Podhoránszki, 1797. SZEK RA 2585
- ⁶³ Dorell, William: Istenes jószágra, és szerentsés boldog életre oktatótt nemes urfi. Fordította olaszból Faludi Feretz. Nagy-Szombatban, a' Jesus Társasága Academiai Collegiumának bölteüvel, 1771. SZEK RA 45
- ⁶⁴ Egy plébánosnak a böjtrül rövid kiss elmékedése. [S.l.], [s.n.], 1791. SZEK RA 7172
- ⁶⁵ Egy israelita' érzelményei az 1840ki dicsőséges országgyűlés végeztével majusban. Empfindungen eines Israeliten nach dem Schlusse des glorreichen Landtags im Mai 1840. Pesten, Fűskúti Landerer Lajos, 1840. SZEK RB 2470
- ⁶⁶ Soltész Alajos: Methodus uniones Christianae temperantiae adundandi, adunatas moderandi ac promovendi. Viennae, typis Congregationis Mechitharisticae, 1850. SZEK RB 2694
- ⁶⁷ Fontenelle, Bernard le Bouvier de: Nouveaux dialogues des morts. 3. ed. Paris, Claude Blageart, 1683. SZEK RA 2042, RA 2012
- ⁶⁸ Kölcsey Ferenc: Kölcsey Ferencz' minden munkái. Szerkesztik B. Eötvös József, Szalay László és Szemere Pál. Pesten, Heckenast Gusztáv, 1840–1848. SZEK RB 2685–RB 2690
- ⁶⁹ Paalzow, Henriette von: St. Roche. Németből fordította Nagy Ignác. Pesten, Hartleben Konrád Ádolf sajátja, 1843. SZEK RA 2844, RA 2832–RA 2834
- ⁷⁰ Piringer, Michael von: A magyar nyelvnek fényre bocsátott ágozati. Bétsben, Strausz özvegye betűivel, 1833. SZEK RA 3008
- ⁷¹ Szomorú játék. Irta egy hazafi. Szebenben, [s.n.], 1817. SZEK RA 4231
- ⁷² Komenský, Jan Amos: Janua linguarum reserata aurea, sive Seminarium linguarum et scientiarum omnium. Zlate dwere jazykuw otewrene. Ausgeschlossene gueldene Sprachen-Thuer. Praegae, typ. archi-episcopalibus in Collegio S. Norberti, excudebat Paulus Postrzibacz, 1667. SZEK RA 3521
- ⁷³ Herodianos: Istiriön biblia 8. Historiarum libri VIII. Cum notis et animadversionibus Jo. Henrici Boecleri. 3. ed. Argentorati, impensis et typis Josiae Staedeli, 1694. SZEK RA 5949
- ⁷⁴ Démostenés: Logoi dyo kai exékonta. Habes lector Demosthenis Graecorum oratorum omnium facile principis Orationes duas et sexaginta, et in easdem Ulpiani commentarios, quantum extat. Basileae, per Ioannem Hervagium, 1532. SZEK ANT 242
- ⁷⁵ Weyrauch, Erdmann: Könyvnyomtatás a 16. században. A „homotypographicus” kialakulása = A könyves kultúra. 16–17. század. 2. Válogatás a német szakirodalomból. Szerk. Monok István, Ötvös Péter, Zvara Edina. Szeged, Scriptum Kft., 1997. 69.
- ⁷⁶ Barbier, Frédéric: A könyv története. Budapest, Osiris Kiadó, 2005. 120. (A továbbiakban: Barbier 2005)
- ⁷⁷ Febvre, Lucien–Martin, Henri Jean: A könyv születése. Budapest, Osiris kiadó, 2005. 92. (A továbbiakban: Febvre–Martin 2005)
- ⁷⁸ Barbier 2005 223.
- ⁷⁹ Soltész Zoltánné: A magyarországi könyvdíszítés a XVI. században. Budapest, Akadémiai K., 1961. 32., 42.
- ⁸⁰ Ecsedy Judit, V.: A régi magyarországi nyomdák betűi és díszei. XVII. század. 1. Nyugat- és észak-magyarországi nyomdák. Budapest, Balassi K.– Országos Széchényi Könyvtár, 2010. 29–30.
- ⁸¹ Knapp Éva–Tűskés Gábor: Populáris grafika a 17–18. században. Budapest, Balassi K., 2004. 102.
- ⁸² Matkó István: Fövenyen építetett haz romlása. [Szeben], [s.n.], 1666. RMK I 1043; SZEK RA 2286
- ⁸³ Bonbardi, Michael: Topographia magni regni Hungariae olim a quodam Societatis Jesu sacerdote conscripta, nunc studio cujusdam ex sadem Societate sacerdotis emend. et aucta : dum ... Emericus ... comes a Csáki de Keresztszegh Viennae in Regio Theresiano ... praeside Joanne Bapt. Piker theses ex universo jure civili propugnaret. Viennae Austriae, literis Leopoldi Joannis Kaliwoda, 1750. SZEK RD 33

- ⁸⁴ A bibliográfiai leírás besorolási adatai. Fogalommeghatározások. MSZ 3440/1-83 / [közr. a] Magyar Szabványügyi Hivatal. [Budapest], MSZH, 1983. 5 p.
- ⁸⁵ Kölcsey Ferenc: Kölcsey Ferencz' minden munkái. Szerkesztik B. Eötvös József, Szalay László és Szemere Pál. Pesten, Heckenast Gusztáv, 1840–1848. SZEK RB 2685–RB 2690
- ⁸⁶ Kotzebue, August: Az arabiai por. Egy tréfa két felvonásban. Poszonyban [!], fűskuti Landerer Mihály örökösének betűivel, 1814. SZEK RA 3916
- ⁸⁷ Szilágyi Sándor–Ráth György: Kossuth parlamenti élete. Pest, Heckenast Gusztáv sajátja, 1850. SZEK RB 2777
- ⁸⁸ Bèze, Theodore: De pestis contagio et fuga. Accessit Andreae Riveti ejusdem argumenti Epistola. Lugd. Batav., ex officina Elseviriorum, 1636. SZEK RA 3579
- ⁸⁹ Scioppius, Caspar: Priapeia, sive Diversorum poetarum in Priapum lusus. Patavii, apud Gerhardum Nicolaum, 1664. RA 3399
- ⁹⁰ Berzsenyi Dániel: Berzsenyi Dániel' összes művei. Kötelem 's folyóbeszéd. 3. kiad. Budán, Magyar Királyi Egyetemi sajtóval, 1842.
- ⁹¹ Werbőczy István: Corpus juris Hungarici, seu Decretum generale, inclyti Regni Hungariae, Partiumque eidem annexarum, in tres tomos distinctum. Tyrnaviae, typis academicis, per Joannem Andream Hörmann, 1696. RMK II 1845; SZEK RD 59
- ⁹² Suetonius Tranquillus, Caius: De XII. caesaribus libri VIII. Isaacus Casaubonus iterum recensuit. Ebroduni, ex Societatis Helvetiae Caldorianae, 1624. SZEK RA 898
- ⁹³ Medgyesi Pál [transl.]: Praxis pietatis ... Fordítottatott angliai nyelvből: es immár ötödször ... kibotsátatott ... Varadon, Szemptzi Abraham, 1643. RMNy 2042; SZEK RA 406
- ⁹⁴ Muret, Marc-Antoine: Orationes epistolae, hymnique sacri. Lubecae, Johannes Meier, 1643. SZEK RA 2052
- ⁹⁵ Lipsius, Justus: Flores Senecae, ex L. Annaei Senecae philosophi epistolis et libris philosophicis excerpti, atque in gratiam veteris sapientiae amatorum. Zagrabiae, typis Antonii Rainer, 1756. SZEK RA 6068
- ⁹⁶ Gulyás II 1961 277.
- ⁹⁷ A kiadásra összefoglalóan lásd Bowers, Fredson Thayer: Principles of bibliographical description. New York, Russel and Russel, 1962.
- ⁹⁸ Gaskell, Philip: A new introduction to bibliography. Oxford, Clarendon P., 1972. 313.
- ⁹⁹ Gulyás II 1961 284.
- ¹⁰⁰ Pázmány Péter: Vindiciae ecclesiasticae: quibus edita a principe Bethlen in clerum Hungariae decreta, divinis humanisque legibus contraria, ipso jure nulla esse, demonstrantur. Viennae Austriae, ex officina typographica Wolfgangi Schump, 1620. RMK III 1287; RMK III Pótlások 6087. – Vö. Borda Lajos: Pázmány Péter „Vindiciae ecclesiasticae” (1620) című vitairatának két kiadásváltozata = Magyar Könyvszemle 1999. 115. 425–435.
- ¹⁰¹ Medgyesi Pál [transl.]: Praxis pietatis, az az: kegyesség-gyakorlas. Debreczenben, Fodorik Menyhart, 1636. RMNY 1639
- ¹⁰² L'Écluse, Charles de: Rariorum aliquot stirpium, per Pannoniam, Austriam, et vicinas quasdam provincias observatarum historia, quatuor libris expressa. Antverpiae, ex officina Christophori Plantini, 1583. SZEK ANT 15; A műnek két kiadásváltozata van: a szegedi Egyetemi Könyvtárban őrzött példány az Appendix-et tartalmazó bővebb változatok sorába tartozik.
- ¹⁰³ Borsa Gedeon: Az első, aranyfestékkel készült nyomtatvány és annak magyar vonatkozásai = Magyar Könyvszemle 1980. 96. 217–229.

- ¹⁰⁴ Honterus, Johannes: *Sententiae ex libris pandectarum iuris civilis decerptae*. (Corona), 1539 [recte: 1544 Honter]. RMNy 55
- ¹⁰⁵ Wolphius, Johannes: *Hungaria, alias Pannonia perorata panegyrice. ... Tyrnaviae, typis Academicis*, [1653]; [Viennae, Cosmerovius, 1652]. RMNy 2480
- ¹⁰⁶ Pázmány Péter: *Hodoeus. Igazságra-vezelő kalauz. Posonban*, [typ. Societatis Jesu], 1637. RMNy 1697
- ¹⁰⁷ Káldi György: *Az vasarnapokra-valo predikatioknak első része, advent első vasarnapiatol-fogva Sz. Haromság vasárnapjáig*. [Bécsben –] Pozsonyban, Rikeszt [et typ. Societatis Jesu], 1631. RMNy 1509
- ¹⁰⁸ [1] *Monumentum sepulchrale ad ... principis ac domini ... Mauritii, Hassiae landgravi ... gloriae sempiternam erectum. ...* – [2] *Mausolei Mauritiani pars altera ...* [3] *Viginti Academicarum et scholarum illustrium tam intra, quam extra Rom. Imp. ... epicedia ...* [4] *Epicedia exterarum nationum ...* [5] *Sequuntur orationes et Carmina in obitus... Othonis, ... Mauritii, ... Philippi, ... Philippi junioris... et... Mauritii junioris... habita et fusa ... Cassellis, apud Johannem Ammonium*, 1637. RMNy 1676
- ¹⁰⁹ Dugonics András: *Arany perezcek. Pozsonyban és Pesten, Fűskúti Landerer Mihály' böttöivel és költségével*, 1800. SZEK RA 3619
- ¹¹⁰ Agostini, Giuseppe: *Brevis notitia eorum, quae scitu, vel necessaria, vel valde utilia sunt confessarijs in primo ingressu ad audiendas confessiones*. Tyrnaviae, typis academicis, per Joannes Adamus Friedl, 1691. SZEK RA 386
- ¹¹¹ Nánási Lovász István: *Szű titka. Az az: Az ember szívének [...] ki-nyilatkoztatása és orvoslása. Colosvarat, ki-nyomtattatott Nagy-Bánya nemes királyi városának költségével, Veres-egyházi Szentyel Mihály által*, 1670. SZEK 4803
- ¹¹² Sujánszky Antal: *Sujánszky Antal' vallási és hazafiai költeményei*. Pesten, kiadja Emich Gusztáv, 1844. SZEK RA 3878
- ¹¹³ Merula, Paul: *De Romanorum comitiis, et praemiis quae militiam sequebantur*. Lugd. Bat.–Amstelaedami, apud Gaasbequios, 1675. SZEK 1532
- ¹¹⁴ Zoványi György: *Liturgia ecclesiastica. Claudiopoli, apud Alexandrum P. Szathmari*, 1733. SZEK RA 5245
- ¹¹⁵ Curtius, Cornelius: *F. Cornelii Curtii augustiniani De clavis dominicis liber. Curae secundae*. Antverpiae, sumptibus Andreae Frisii, 1670. SZEK RA 76
- ¹¹⁶ Gvadányi József: *A' mostan folyo ország gyűlésének satyrico criticé való leírása*. Lipsiában [recte: Pozsony], Wéber Simon Péter költségével, 1791. SZEK RA 4313
- ¹¹⁷ Schwartz, Georg: *Papistische Inquisition und gulde Flüs der Römischen Kirchen. Das ist. Historia und Ankunfft der Römischen Kirchen*. [S.l.], [s.n.], 1582. SZEK ANT 130
- ¹¹⁸ Bonfini, Antonio: *Historia Pannonica: sive Hungaricarum rerum decades IV. et dimidia libris XLV. Comprehensae. Coloniae Agrippinae, sumptibus haeredum Joannis Widenfeldt, et Godefridi de Berges*, 1690. RMK III 3633; SZEK RD 34
- ¹¹⁹ Kitonich, Johannes: *Directio methodica processus iudiciarii iuris consuetudinarii incltyi regni Hungari*. Tyrnaviae, [Nicolaus Mollerus], 1619. RMNy 1193; SZEK RA 4727
- ¹²⁰ Camden, William: *Britannia sive florentissimorum regnorum, Angliae, Scotiae, Hiberniae, et insularvm adiacentivm ex intima antiquitate chorographica descriptio*. Francofurti, apud Ioannem Wechelum, impensis Petri Fischeri, et haeredum Henrici Tackii, 1590. SZEK ANT 54

- ¹²¹ Dilucida explicatio, veraque demonstratio, ob quas causas illustres electores et principes, atque adeo ipsi status, confessionis Augustanae patroni, factiosum ac suspectum concilium, ab ipso Pio Quarto, Tridenti indictum, sua legatione aut societati dignati non sunt: Rom. Caes. Maiestati oblata. [S.l.], [s.n.], 1564. SZEK ANT 67
- ¹²² Daniel József: Principia critica. Cassoviae, typis academicis S. J., [1746]. SZEK RA 1970
- ¹²³ Petrarca, Francesco: De contemptu mundi. Colloquiorum liber. Viennae Austriae, typis Leopoldi Voigt, 1689. RA 5906
- ¹²⁴ Bod Péter: Hungarus tymbales, seu grata ac benedicta Hungarorum ... ex epitaphiis renovata memoria. [Nagyenyed, s.n., 1764]. SZEK RA 853
- ¹²⁵ Czeglédi István: Enochnak, Istennel valo, minden-napi járása. Patachini, [Rozsnyai János], [1669]. RA 4729
- ¹²⁶ Genlis, Stéphanie Félicité Ducrest de Saint-Aubin: Le comte de Corke, surnommé le Grand. Paris, chez Maradan, XIII [1805]. SZEK 99708
- ¹²⁷ Apácai Csere János: Magyar encyclopaedia. Ultrajecti, ex officina Joannis a Waesberge, 1653 [recte: 1655]. RMNy 2627; SZEK RA 3116
- ¹²⁸ Pius (pápa), II.: Commentariorum Aeneae Sylvii Piccolominei Senensis, De concilio Basileae celebrato libri duo. [Basel, Andreas Cratander, 1525?]. SZEK ANT 199
- ¹²⁹ Vetus et novum calendarium ad annum a nativitate Salvatoris Nostri Jesu Christi M.DCC. LXXXI. Tyrnaviae, typis Regiae Universitatis Budensis, [1780]. SZEK RA 7636
- ¹³⁰ Szöllősy Nep. János: Sprachlehre, um nach Ollendorff's Methode mittelst Selbstunterricht in der kürzest möglichen Zeit französisch, deutsch ... sprechen und verstehen zu lernen. Klausenburg, bei Barra's Wittwe und Stein, 1850. SZEK RA 6868
- ¹³¹ Febvre–Martin 2005. 123.
- ¹³² Ecsedy 1999 74.
- ¹³³ Monok István: A bassanói Remondini Múzeum = Magyar Könyvszemle 2008. 124. 456. – Capelli, Francesco Maria: Circulus aureus, seu Breve compendium caeremoniarum, et rituum. Venetis ; Bassani, typis Io. Antonij Remondinj, 1693. SZEK RA 6160
- ¹³⁴ Cyprian, Johann: Historae animalium, a D. Wolfgango Franzio ... olim scriptae continuatio. Francofurti et Lipsiae, impensis Martini Gabriel. Hübneri, 1688. SZEK RA 3598
- ¹³⁵ Le magasin de l'univers. The Dutsch Republic as the centre of the European book trade. Ed. by C. Berkvens–Stevelinck etc. Leiden, Brill, 1992. 256.
- ¹³⁶ Cardano, Girolamo: De propria vita liber. Amstelaedami–[Goudae], apud Joannem Ravesteinium, [typis Guilielmi van der Hoeve], 1654. SZEK RA 1119
- ¹³⁷ Curtius Rufus, Quintus: De rebus gestis Alexandri Magni historiarum quotquot supersunt libri. Wratislaviae–Bregae, sumptibus Caspari Mülleri, literis Christoph. Tschorn, 1668. SZEK RA 1147
- ¹³⁸ Weller, Emil: Die falschen und fingierten Druckorte. Hildesheim, Georg Olms Verlagsbuchhandlung, 1960. – Ecsedy Judit: Alte ungarische Bücher mit falschen deutschen Druckorte 1561–1800. Budapest, Borda Antikvárium, 1999. – Ecsedy Judit, V.: Titkos nyomdahelyű régi magyar könyvek 1539–1800. Budapest, Borda Antikvárium, 1996.

- ¹³⁹ Egger, Karl: *Lexicon nominum locorum*. Vatikán, Libreria Editrice Vaticana, 1977. – Druckorte des 16. bis 19. Jahrhunderts. Ansetzungs- und Verweisungsformen. Erarbeitet von der Bayerischen Staatsbibliothek. Wiesbaden, Dr. Ludwig Reichert Verlag, 1991. – Lelkes György: *Magyar helységnevező szótár*. Budapest, Balassi K., 1992.
- ¹⁴⁰ Gulyás II 1961 135.
- ¹⁴¹ Funke, Fritz: *Könyvismeret*. Budapest, Osiris K., 2005. 189–231.
- ¹⁴² Köleséri Sámuel: *Keserü-edes; avagy olly idvességés elmélkedés, mellyben a' nyomoruságoknak, a' külső és belső emberre nevezve különböző gyümölcssei le-rajzoltatnak*. Debreczenben, Rosnyai Iános által, 1677. RMK I 1210; SZEK DS 36
- ¹⁴³ Keresszegi Herman István: *Az keresztyenj hitnek agazatiról való praedicátoknak tar-haza*. Varadon, Fekete Istvan uram koeltség. Szenci K. Abraham által, 1640. RMNy 1863; SZEK RA 4780
- ¹⁴⁴ Kászoni János: *Rövid igazgatas a nemes Magyar Országnak és hozzá tartozó részeknek szokott teorveny folyasiról*. Gyula-fejér-váratt, [typ. principis] Brassai Major Marthon által. RMNy 2171; SZEK RA 2310
- ¹⁴⁵ Gulyás 3 1961 116.
- ¹⁴⁶ Kókay György: *A könyvkereskedelem Magyarországon*. Budapest, Balassi K., 1997. 59. (A továbbiakban: Kókay 1997)
- ¹⁴⁷ Kókai 1997 61.
- ¹⁴⁸ Ecsedy 1999 367–373.
- ¹⁴⁹ Leibitzer, Johann: *Földmívelés vagyis: alapos oktatás a' földnek okos míveléséről*. Pesten, Heckenast Gusztáv' tulajdona, 1835. SZEK RA 3837
- ¹⁵⁰ [Molnár Gergely: *Elementa grammaticae Latinae pro recta scholasticae juventutis institutione ex praecipuis grammaticorum praeceptis*. Claudiopoli, 1577–1602, typ. Heltai] RMNy 628
- ¹⁵¹ Varga András: *Adatok Molnár Gergely latin grammatikájának történetéhez = Magyar Könyvszemle* 1984. 100. 127–129.
- ¹⁵² Madas–Monok 2003 96.
- ¹⁵³ Ecsedy Judit, V.: *A 17. század első felének nyomdai körképe és részmerlege = Fejezetek 17. századi nyomdászataunkból*. Studien über die ungarländische Typographie des 17. Jahrhunderts. Szerk. P. Vásárhelyi Judit. Budapest, Országos Széchényi Könyvtár–Osiris K., 2001. 47.
- ¹⁵⁴ A kiadásra összefoglalóan lásd Bowers, Fredson Thayer: *Principles of bibliographical description*. New York, Russel and Russel, 1962.
- ¹⁵⁵ Az alábbiakban Borsa Gedeon összefoglalásaira támaszkodtunk: Borsa Gedeon: *A régi nyomtatványok mérete*. Budapest, Borda Antikvárium, 1994. (A továbbiakban: Borsa 1994) – Borsa 2003 125.
- ¹⁵⁶ <http://raju.varghese.org/articles/powers2.html> (2018.03.01)
- ¹⁵⁷ Borsa 1994 8.
- ¹⁵⁸ Pázmány Péter: *Hodoegus. Igazsagra-vezelő kalauz*. Posonban, [typ. Societatis Jesu], 1637. RMNy 1697; RC 16
- ¹⁵⁹ *Trophaeum nobilissimae ac antiquissimae domus Estorasiensis in tres divisum partes*. Viennae Austriae, typ. Leopoldi Voigt, Universitatis Viennensis typ., 1700. RMK III 4171; SZEK RD 655
- ¹⁶⁰ Aldrovandi, Ulisse: *De animalibus insectis libri septem cum singulorum iconibus ad vivum expressis*. Bonon., apud Clementem Ferronium [typis Io. Baptistae Ferronij], 1638 [1644]. SZEK RD 757
- ¹⁶¹ Borsa 1994 19.
- ¹⁶² Pázmány Péter: *Isteni igazsagra vezelő kalavz*. Posonban, [typ. archiepiscopalis], 1613. RMNy 1059; RC 141

- ¹⁶³ Szentkúty Pál: Régi hazai nyomdák mintakönyvei. Kiad. A Magyar Bibliophil Társaság. Budapest, 1940. (A továbbiakban: Szentkúty 1940) 95.
- ¹⁶⁴ Soltész 1961 120.
- ¹⁶⁵ Szentkúty 1940 100.
- ¹⁶⁶ Thuróczy János: Chronica Hungarorum. In ciuitate Brunensi, [Konrad Stahel, Matthias Preinlein], 1488. Sajtó–Soltész 3323; SZEK RC 190
- ¹⁶⁷ Az mi Uronc Iesus Christusnac Uy Testamentoma auuagi frigie goeroegboe magiar nielure fordittatot ... Felegihazi Thamas debreceni praedicator atal. Debrecembe, Rodolphus Hofhalter, 1586. RMNy 584; SZEK RA 2188 – Vö. Ecsedy Judit, V.: A régi magyarországi nyomdák betűi és díszei 1473–1600. Budapest, Balassi K.–Országos Széchényi Könyvtár, 2004. (A továbbiakban: Ecsedy 2004) 163.
- ¹⁶⁸ Telegdi Miklós: Az evangeliomoknak, mellyeket vasarnapokon es egyeb innepeken esztendő által az anyaszentegyházban oluasni es praedicallani szoktanac, magarazattyánac harmadic resze. Nagy Szombatba, Telegdi Miklos hazánal, 1580. RMNy 474; SZEK RA 3130 – Vö. Ecsedy 2004 179.
- ¹⁶⁹ Reviczky Antal: Universae matheseos. Brevis institutio theorico-practica, ex operibus PP. Societatis Jesu collecta. Tyrnaviae, typis Academicis Societatis Jesu, 1752–1755. SZEK RA 5869
- ¹⁷⁰ Soltész 1961 54–60.
- ¹⁷¹ Galli Katalin–Pavercsik Ilona: Fejezetek a kassai könyvnyomtatás történetéből = Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1981. Budapest, 1981. 311.
- ¹⁷² Haimann György–Muszka Erzsébet–Borsa Gedeon: A nagyszombati jezsuita kollégium és az egyetemi nyomda leltára, 1773. Budapest, Balassi K., 1997. 216–218. (A továbbiakban: Haimann György–Muszka Erzsébet–Borsa Gedeon 1997)
- ¹⁷³ Dugonics András: A' gyapjas vitézek. Poszonyban és Pesten, Fűskúti Landerer Mihály' bötüivel, 1794. SZEK RA 3618 – Dugonics András: Arany perezcek. 2. kiad. Posonyban és Pesten, Fűskúti Landerer Mihály' bötüivel, 1800. SZEK RA 3619.
- ¹⁷⁴ Acta diaetalia Posenien. Anni MDCXVIII. Pestini, Budae, et Cassoviae, in bibliopoliis Strohmajerianis, 1790. SZEK RA 6848
- ¹⁷⁵ Ecsedy Judit–Simon Melinda: Kiadói és nyomdászjelvények Magyarországon 1488–1800. Budapest, Balassi K. – Országos Széchényi Könyvtár, 2009. 7–28. – Kiadói és nyomdászjelvények. Szakirodalmi szöveggyűjtemény. I. Szerk. Simon Melinda. Szeged, SZEK Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó, 2009.
- ¹⁷⁶ Rubens, Philippe: Philippi Rubenii Electorum libri II. In quibus antiqui ritus, emendationes, censurae. Eiusdem ad Justum Lipsium poematia. Antverpiae, ex officina Plantiniana, apud Ioannem Moretum, 1608. SZEK RC 204
- ¹⁷⁷ Szepsi Csombor Márton: Udvari schola. Bartphan, Klösz Iakab által, 1623. RMNy 1283 54.
- ¹⁷⁸ Funke 2005 326.
- ¹⁷⁹ Gulyás III 1961 34.
- ¹⁸⁰ Haimann György–Muszka Erzsébet–Borsa Gedeon 1997 222–225.
- ¹⁸¹ Aldrovandi, Ulisse: De animalibus insectis libri septem cum singulorum iconibus ad vivuum expressis. Bonon., apud Clementem Ferronium [typis Io. Baptistae Ferronij], 1638 [1644]. SZEK RD 757

- ¹⁸² Harthan, John: The history of the illustrated book. The western tradition. London, Thames and Hudson, 1997. 96–137.
- ¹⁸³ Funke 2005 359–361.
- ¹⁸⁴ Rózsa György: Grafikatörténeti tanulmányok. Fejezetek a magyar vonatkozású grafikai ábrázolások múltjából. Budapest, Akadémiai K., 1998.
- ¹⁸⁵ Funke 2005 347–348.
- ¹⁸⁶ Migne, Francois August: A' francia forradalom' története. Fordította Gaal. Pesten, Hartleben K. A. tulajdona, 1845. SZEK RB 1784
- ¹⁸⁷ Barbier 2005 248.
- ¹⁸⁸ Catalogus librorum officinae Elsevirianae, designans libros, qui tam eorum typis & impensis prodierunt: quam quorum alias copia ipsis suppetit. Lugduni Batavorum, Elzevier, 1638.
- ¹⁸⁹ Respublica et status Regni Hungariae. [Leiden], ex officina Elzeviriana, 1634. SZEK RA 3405
- ¹⁹⁰ Gulyás Pál: Az Elzeviek reszpublikái és rokonkiadványok a Magyar Nemzeti Múzeumban. Budapest, a szerző kiadása, 1912. 38.
- ¹⁹¹ Assier, Alexandre: La Bibliothèque bleue depuis Jean Oudot 1er jusqu'à M. Baudot 1600–1863. Nîmes, C. Lacour, 1991.
- ¹⁹² Horváth Mária, Bükyné: A Landerer-család nyomdászati vállalkozásai = Magyar Könyvszemle 1966. 82. 20.
- ¹⁹³ Takáts József: Erköltsi oktatások. Bétsben, Alberti Ignáczné' betűivel, 1799. SZEK RB 255
- ¹⁹⁴ Pogány Péter: A magyar ponyva tüköre. Budapest, Magyar Helikon, 1978. 311–312.
- ¹⁹⁵ Farkasvölgyi Imre a'vagy po'sonyvári késértő lélek. Po'sonyban és Pesten, Fűskúti Landerer Mihály' betűivel, 1807. Téli és nyári könyvtár 7. SZEK RA 85, RA 2650, RA 4893
- ¹⁹⁶ Nota, Alberto: A' nőtelen philosophus. Vígjáték három felvonásban. Fordította olaszból Császár Ferencz. Pesten, Trattner–Károlyi' nyomtatása, 1833. SZEK RA 8158
- ¹⁹⁷ Monok István: A szomszédos országokban folyó könyvtörténeti kutatásokról. Néhány figyelemreméltó katalógus (1978–1998) = Magyar Könyvszemle 1999. 115. 120–130. – Monok István: Néhány új könyvtörténeti kiadvány Közép-Európából = Magyar Könyvszemle 2016. 132. 89–105. (A továbbiakban: Monok 1999 és Monok 2016) – Ecsedy Judit, V.: Agáta Klimeková, Janka Ondroušková, Bibliografia územne slovacikálnych tlačí 19. storočia, zväzok 1–7, Martin 2016, Slovenská národná knižnica (Slovenská Národná Retrospektívna Bibliografia, Sériá A. Knihy) = Magyar Könyvszemle 2017. 133. 376–378.
- ¹⁹⁸ 2018.03.01.
- ¹⁹⁹ Madas–Monok 2003 96.
- ²⁰⁰ Varga András: Egyháztörténeti feljegyzések egy Eber-féle kalendáriumban = Lymbus 1989. 1. 1–22.
- ²⁰¹ Varga András: A szegedi Egyetemi Könyvtár kincsei. Alsóvárosi glosszák = Szeged 18/2. 2006. 14–16.
- ²⁰² <http://www.eruditio.hu> (2018.03.01.)
- ²⁰³ Monok 1999 – Monok 2016
- ²⁰⁴ Cuspinianus, Johannes: Austria. Francofurti, typis Wechelianis apud Claudium Marnium, & haeredes Ioannis Aubrii, 1601. SZEK RD 640. – Vö. Sitte Alfréd: Gróf Nádasdi Ferencz művei és könyvtára = Magyar Könyvszemle 1902. 10. 149. – Soltész Zoltánné: Neves possessorok újabban felismert kötetei II. = Magyar Könyvszemle 1997. 113. 274–277.

- ²⁰⁵ Kulcsár Péter: Szeged könyvtártörténete az egyetem alapításáig. Szeged, 1970. 27–28. (Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Acta bibliothecaria. VII/3.)
- ²⁰⁶ Ex libris. 'Koronás fők, államférfiak, főpapok, tudósok elzüllött könyvtárainak darabjai' a Somogyi-könyvtár gyűjteményében. A kiállítást rendezte, az ismertetőt írta és szerk. Szőkefalvi-Nagy Erzsébet. Kiad. a Somogyi-könyvtár. Szeged, 2011. 7. (A továbbiakban: Szőkefalvi-Nagy 2011)
- ²⁰⁷ Osterrieder, Hermann: Logica critica, sive Ars universae sapientiae studium rite instituendi. Augustae Vindelicorum, sumptibus Mathaei Rieger, typis Joannis Michaelis Englerth, 1740. SZEK RA 1677
- ²⁰⁸ Varga András: A szegedi minoriták könyvtára. Szeged, 1991. (Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Acta bibliothecaria. XI/4.)
- ²⁰⁹ Osterrieder, Hermann: Logica critica, sive Ars universae sapientiae studium rite instituendi. Augustae Vindelicorum, sumptibus Mathaei Rieger, typis Joannis Michaelis Englerth, 1740. SZEK RA 1677
- ²¹⁰ Calvin, Jean: Institutio christianae religionis. Genevae, apud Iohannem le Preux, MDXCII. SZEK ANT 198
- ²¹¹ Brisson, Barnabé: De formulis et sollemnibus populi Romani verbis, libri VIII. Francofurti, Iohannes Wechelus et Petrus Fischer consortes, 1592. SZEK ANT 11. – Vö. Ludányi Mária: Könyvtárrendezés Thurzó György nádor udvarában 1611-ben = Collectanea Tiburtiana. Tanulmányok Klaniczay Tibor tiszteletére. Kiad. A József Attila Tudományegyetem. Szeged, 1990. 276. (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez 10.)
- ²¹² Osterrieder, Hermann: Logica critica, sive Ars universae sapientiae studium rite instituendi. Augustae Vindelicorum, sumptibus Mathaei Rieger, typis Joannis Michaelis Englerth, 1740. SZEK RA 1677
- ²¹³ SZEK MS 1900
- ²¹⁴ Otrókosi Foris Ferenc: Antiqua Hungarorum religio vere christiana et catholica. Tyrnaviae, typis academicis, 1706. SZEK RA 373
- ²¹⁵ Dée Nagy Anikó: A marosvásárhelyi Teleki-Bolyai Könyvtár ex librisei. Budapest–Kolozsvár, Balassi K.–Polis, 2001. 8–46.
- ²¹⁶ SZEK RA 1097
- ²¹⁷ SZEK RA 1973
- ²¹⁸ Komáromi Csipkés György: Concionum sacrarum centuria prima. Varadini, apud Abrahamum Kertesz Szencinum, 1659. RMK II 945; SZEK RA 481
- ²¹⁹ Varjas Béla: Paleográfiai útmutató a 15–17. századi magyar nyelvű kéziratok olvasásához. Budapest, ELTE Könyvtártudományi Tanszék–OSZK–KMK, 1982. – Tóth Péter; Bessenyei József etc.: Latin-német-magyar paleográfiai szöveggyűjtemény. Kiad. a Bölcsész Konzorcium. Budapest, 2006. – Paleográfiai olvasókönyv könyvtár szakos hallgatóknak. Összeáll. Hegyi Ádám, Simon Melinda, Zvara Edina. Szeged, JATEPress, 2007.
- ²²⁰ Phaedrus: Phaedri Augustini liberti, et Fl. Aviani fabulae cum adnotationibus ad utrumque. Patavii, [s.n.], 1753. SZEK MS 844
- ²²¹ Stoll Béla: A magyar kéziratok énekeskönyvek és versgyűjtemények bibliográfiája (1542–1840). Budapest, Balassi K., 2002. 251.
- ²²²[1] S. L.: De vanitate consiliorum. Tyrnaviae, typis academicis Societatis Jesu, MDCCXLV. – [2] Torsellino, Orazio: Gemmae Latinae. Tyrnaviae, typis academicis Societatis Jesu, MDCCLVIII. SZEK RA 6334–RA 6335

- ²²³ MSZ ISO 10324:2002. Információ és dokumentáció. Az állományadatok közlése. Összefoglaló szint. 37 p.
- ²²⁴ Borsa Gedeon: Könyvtörténeti írások. IV. Módszertani cikkek és kutatási eredmények. Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, 2000. 97.
- ²²⁵ [1] Domin Imre: Propositiones ex iure ecclesiastico. [S.l.], [s.n.], 1796. – [2] Markovics Mátyás Antal: Principia iuris ecclesiastici regni Hungariae. Budae, typis Regiae Universitatis, 1786. SZEK RA 4383
- ²²⁶ [1] Pápai Páriz Ferenc: Dictionarium Latino-Hungaricum succum et medullam purioris Latinitatis. Leutschoviae, apud haeredes Samuelis Brewer, 1708. – [2] Szenci Molnár Albert: Dictionarium Hungarico-Latinum. Leutschoviae, apud haeredes Samuelis Brewer, 1708. – [3] Csécsi János: De recta Hungarice scribendi et loquendi ratione. (Lőcse, Samuel Brewer, haeredes, 1708) RMK II 2334; SZEK RB 2032
- ²²⁷ [1] Schematismus inclyti regni Hungariae, partiumque eidem adnexarum. Cum Schematismo literario, eiusque indice subnexo pro anno 1821. Budae, typis, et sumptibus. typogr. Reg. Univers. Hungaricae – [2] Schematismus literarius, sive nomina eorum, qui rem scholasticam per regnum Hungariae et provincias eidem adnexas procurant. Anno 1821. Budae, typis, et sumptibus typogr. Reg. Univers. Hungaricae. SZEK RA 871
- ²²⁸ Kováts Mihály: Állati mágnesség mérőserpenyűje. Pesten, Patzko Ferencz József betűivel, 1818. SZEK RA 988
- ²²⁹ [1] Velleius Paterculus, Caius: Hist. Rom. Ad M. Vinicium Cos. libri duo. Cum annotatis Joannis Henrici Boecleri. Argentorati, typis Joan. Philippi Mülbii, 1642. – [2] Boecler, Johann Heinrich: Characteres politici Velleiani. Argentorati, typis Joan. Philippi Mülbii, 1642. SZEK RA 1122
- ²³⁰ Csokonai Vitéz Mihály: Csokonai Vitéz Mihály poétai munkái. Kiadta Márton József. Bétsben, Pichler Antal bet., 1813. SZEK RA 1471
- ²³¹ [1] Keresztúry József: Leopoldus II. In campo Rákos. Visio Eleutherii Pannonii. [S.l.], [s.n.], 1790. – [2] Horányi Elek: Joannis Pantophelii AA. LL. et SS. theol. baccalaurei Commentarius in mirabiles visiones Eleutherii Pannonii. [S.l.], [s.n.], 1790. SZEK RA 5778
- ²³² [1] Buzinkai Mihály: Institutionum rhetoricarum libri duo. Leutschovae, apud Sophiam Brewerianam, 1703. – [2] Buzinkai Mihály: Institutiones oratoriae, ex optimis authoribus collectae. Leutschoviae, apud Sophiam Brewerianam, 1703. RMK II 2158–2159; SZEK RA 2181
- ²³³ [1] Sacrosancti concilii Tridentini canones, et decreta ... ab Horatio Lucio Calliensi ... collectis. Venetiis, apud Prodoctos, 1695. – [2] Index librorum prohibitorum cum regulis confectis per patres a Trid. Synodo delectos. Venetiis, apud Prodoctos, 1695. SZEK RA 1074
- ²³⁴ [1] Werbőczy István: Decretum Latino-Hungaricum juris consuetudinarii inclyti regni Hungariae et Transylvaniae. Leutschoviae, typis et sumptibus Laurentii Breveri, 1637. – [2] Telegdi Miklós: Index, seu enchiridion omnium decretorum et constitutionum regni Hungariae. Leutschoviae, typis et sumptibus Laurentii Breveri, 1637. RMNy 1688; SZEK RA 308
- ²³⁵ Fronius, Matthias: Statuta iurium municipalium Saxonum in Transylvania. Claudiopoli, typis Coll. Reform., 1779. SZEK RA 3452
- ²³⁶ Varga András: Az ördög bibliája = Magyar Könyvszemle 2010. 126. 250–255.
- ²³⁷ Rozsondai Marianne: Művészi könyvkötések régen és ma. Kiállítás elmúlt korok szép kötéseiből és Szirmai János könyvkötőművész (Hollandia) modern alkotásaiból az Országos Széchényi Könyvtárban. Budapest 1986. dec. 15–1987. febr. 14. Budapest, OSZK, 1986. 18.

- ²³⁸ Romhányi Károly: A magyar könyvkötés művészete a XVIII–XIX. században. Budapest, Turul Ny., 1937. 15.
- ²³⁹ Rozsondai Marianne: A könyvkötés művészetének rövid története. Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, 2004. 35–37.
- ²⁴⁰ Bánfi Szilvia: A bécsi Singriener-nyomda (1510–1562) könyvdíszzeinek utóélete a magyarországi nyomtató műhelyekben = Magyar Könyvszemle 2010. 126. 24.
- ²⁴¹ Tolnai Gábor: Legyező-díszes könyvkötések Erdélyben = Magyar Könyvszemle 1939. 63. 261.
- ²⁴² Takács Béla: A debreceni könyvkötő művészet. Debrecen, Alföldi Ny., 1980. 52.
- ²⁴³ Szabó Béla: Előtanulmány a magyarországi joghallgatók külföldi egyetemeken a XVI–XVIII. században készített disputációinak (disszertációinak) elemzéséhez = Publicationes Universitatis Miskolciensis. Sectio juridica et politica. 8. Miskolc. 1993. 92, 95–96.
- ²⁴⁴ Monok István: Meyer, Véronique: L'illustration des thèses à Paris dans la seconde moitié du XVIIIe siècle. Peintres – graveurs – éditeurs. Paris, 2002. Commission des travaux historiques de la ville de Paris, 339 l. [Szemle] = Magyar Könyvszemle 2006. 122. 116.
- ²⁴⁵ Heltai János: A nyomtatott vallási vitairatok Magyarországon a 17. század első felében (1601–1655) – „Tenger az igaz hitrül való egyenetlenségek vitatásának eláradott özöne ...” Tanulmányok a XVI–XIX. századi hitvitáinkról. Szerk. Heltai János, Tasi Réka. Miskolc, Miskolci Egyetem BTK Régi Magyar Irodalomtörténeti Tanszék, 2005. 117.
- ²⁴⁶ Hóman Bálint: A libelli graduales könyvtári feldolgozása = Magyar Könyvszemle 1922. 29. 64. (A továbbiakban: Hóman 1922)
- ²⁴⁷ Komjáthy Miklósné: Libri graduales. Budapest, 1974. Kézirat.
- ²⁴⁸ Lederer, Michael Friedrich: Dissertatio juris publici de jure quinquennialium quam autoritate magnifici Jctorum ordinis praeside rectore magnifico ... Michaelae Froderico Lederero ... publice defendet Wilhelmus Heinricus Löser eqv. Sax. in auditorio Jctorum ad d. 22, Junii. Wittebergae, literis Michaelis Meteri, 1671. SZEK RA 1347
- ²⁴⁹ Hóman 1922 71.
- ²⁵⁰ Schmitth Miklós: Imperatores Ottomanici a capta Constantinopoli, pars quarta. Tyrnaviae, typis academicis Societatis Jesu, [1749]. SZEK RA 612
- ²⁵¹ Sebestyén Gergely: Assertiones ex universa jurisprudentia et scientiis politicis. Pestini, in typographia Landereriana, [1830]. SZEK RA 1515
- ²⁵² Temetési pompa. Melly az tekintetes es nagysagos nehaj groff iktari Bethlen Peternek [...] az foeldben el-takarittatásáig, celebrátatott. Varadon, Szenci Kertesz Abraham által, M.DC.XLVI. RMK I. 787; SZEK RA 2266
- ²⁵³ Meckel, Johann: M. Johannis Meckeli Ulmensis ... Gnomologiae patrum, seu Selectiorum verae, eruditae & purioris antiquitatis testimoniorum, in certos locos communes digestorum, pars prior(–posterior). Ulmae Suevorum, typis et sumptibus Balthazaris Kühne, 1651. SZEK RA 769.
- ²⁵⁴ Elmés és mulatságos rövid anekdoták. Melyeket ímínnen amonnan vállogatva egybe-gyűjtött és magyar nyelven ki-adott Andrád Sámuel. 1–2. darab. Bétsben, [s.n.], 1789–1790. SZEK RA 3611–RA 3612
- ²⁵⁵ Hadaly Károly: Elementa matheseos purae Caroli Hadaly de Hada. I–II. Pesthini, typis nobilis Joannis Thomae Trattner de Petróza, 1822. SZEK RA 7052

- ²⁵⁶ Környei Márta: Könyvtári osztályozás. 1. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 1997. 44 p. (A továbbiakban: Környei 1997.)
- ²⁵⁷ Környei 1997. 46.
- ²⁵⁸ B. Hajdu Ágnes–Babiczy Béla: Bevezetés az információkereső nyelvek elméletébe és gyakorlatába. Budapest, Universitas K., 1998. 169. – Gurka–Balla Ilona: A dokumentumok tartalmi feltárása a könyvtárban. Kolozsvár, Egyetemi Műhely K., 2008. 134.
- ²⁵⁹ Heltai János: Műfajok és művek a XVII. század magyarországi könyvkiadásában (1601–1655). Budapest, Universitas K., 2008. 25.
- ²⁶⁰ Káldi György: Az innepekre-valo predikatioknak első része. Pozsonyban, Rikesh Mihaly, 1631. RMNy 1510; SZEK RC 209
- ²⁶¹ Komenský, Jan Amos: Janua linguarum reserata aurea, sive Seminarium linguarum et scientiarum omnium. Zlate dwere jazykuw otworene. Ausgeschlossene gueldene Sprachen-Thuer. Pragae, typ. archi-episcopalibus in Collegio S. Norberti, excudebat Paulus Postrzibacz, 1667. SZEK RA 3521
- ²⁶² Sophokles: Ödipusz, a király. Az eredeti hellenből fordította Guzmics Izidór. Budán, a Magyar Kir. Egyetem betűivel, MDCCCXXXL [recte: 1840]. Hellen classicusok magyar fordításokban 1. SZEK RA 7727
- ²⁶³ [1] Koppi Károly: Ivsta sollemnina eminentissimo S. R. E. cardinali S. R. I. principi Iosepho e comitibus Batthyán solvervnt III. Febr. MDCCC. Statvs et ordines provinciae Szatthmariensis parentate Carolo Koppi e Scholis Piis Magno-Karolini. Pesthini, typis Matthiae Trattner, [1800] – [2] Hannulik János Krizosztom: Ode ad incl. Szatthmariensis provinciae magistratvm dvm eminentissimo S. R. E. cardinali celsiss. S. R. I. principi Iosepho e comitibus Batthyán primati regni Hvngrariae e vivis erepto ad diem III. Febr. MDCCC. Pesthini, typis Matthiae Trattner, 1800. SZEK RA 6324–RA 6325
- ²⁶⁴ Alber János Nepomuk: Institutiones hermenevticae Scripturae Sacrae Novi Testamenti. 1–3. Pestini, typis Joannis Thomae Trattner, 1818. SZEK RA 3089
- ²⁶⁵ Kiegészítések V. Ecsedy Judit „A könyvnyomtatás Magyarországon a kézisajtó korában 1473–1800. Budapest, Balassi K., 1999.” című művének mutatójához. – Lásd még <http://typographia.oszk.hu/> (2018.03.01.)
- ²⁶⁶ Lásd még: Graesse, Johann Georg Theodor: Orbis latinus oder Verzeichnis der wichtigsten lateinischen Orts- und Ländernamen. Ein Supplement zu jedem lateinischen und geographischen Wörterbuch. Berlin, Transpress Reprint, 1980. – Druckorte des 16. bis 19. Jahrhunderts. Ansetzungs- und Verweisungsformen. Erarb. von der Bayerischen Staatsbibliothek. Wiesbaden, Dr. Ludwig Reichert Verlag, 1991. – Egger, Karl: Lexicon nominum locorum. Città del Vaticano, Libreria Editrice Vaticana, 1977. – Lelkes György: Magyar helységnev-azonosító szótár. Budapest, Balassi K., 1992.
- ²⁶⁷ Lásd még: Cappelli, Adriano: Lexicon abbreviaturarum. Dizionario di abbreviature latine ed italiane usate nelle carte e codici specialmente del Medio-evo. Milano, Hoepli, 1979. – Winiarczyk, Marek: Skróty łacińskie w książkach drukowanych z dodatkiem skrótów greckich = Sigla latina in libris impressis occurrentia cum siglorum graecorum appendice. Wyd. 2 popr. i uzup. Wrocław, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 1995.